

Nusususių drakonų revoliucija: ultradešinioji idėja kaip nonkonformizmo imitacija

---

Anotacija: XXI a. pradžioje Rusijos visuomeniniame gyvenime išryškėjo naujas reiškinys: ultradešinišias, nacionalistines ir antisemitines pažiūras žiniasklaida ėmė pristatyti kaip nonkonformistines ir netgi avangardines (estetikos prasme). Nors į šią kampaniją įsitraukė ne visa žiniasklaida (antai literatūrinės premijos „Nacionalinis bestseleris“ skyrimas rašytojui ultranacionalistui Aleksandrui Prochanovui už romaną *Ponas Heksogenas* sužadino daugelio žurnalistų ir literatūros kritikų protestą), sudėtingos sociokultūrinės to proceso priežastys lig šiol nėra suvoktos. Straipsnis nagrinėja keletą jų: ultradešiniųjų lozungų pateikimas kaip libertarinių dalyje 10-ojo dešimtmečio Rusijos kontrkultūros; ksenofobijos augimas visuomenėje; sovietmečiui būdingų literatūros teksto suvokimo modelių išsisėmimas.

Raktažodžiai: nonkonformizmas, nacionalboševizmas, literatūros sociologija, Aleksandras Prochanovas.

1

2002 m. vasarą Aleksandrui Prochanovui buvo įteikta premija „Nacionalinis bestseleris“ už romaną *Ponas Heksogenas* (*Господин Гексоген*), neseniai prieš tai išleistą leidyklos „Ad Marginem“. Tuoju po nacionalinės premijos įteikimo liberalių pažiūrų kritikai parašė griežtus straipsnius, kuriuose pareiškė, jog tarybinio, atvirai prastai rašančio ir atstovaujančio radikaliai imperinei ideologijai autoriaus, kaip reikšmingiausio šiuolaikinės Rusijos rašytojo¹, legitimavimas

---

1 2002 m. balandžio 11 d. laikraštis *Ex Libris HT* paskelbė Dmitrijaus Olšanskio straipsnį „Kaip aš tapau juodašimčiu“, kuriame jaunas kritikas išsižadėjo ankstesnių, jo manymu, „liberalių“ pažiūrų. Nauju „tikėjimo žodžiu“ tapo straipsnio finalas: „Geriausias 2002 m. rusų rašytojas yra Aleksandras Prochanovas.“

yra krizės, ištikusios literatūros kritiką ir visą intelektualinę bendruomenę, simptomais².

Atrodo, visi šie faktai yra seniai ir gerai žinomi, tačiau „istorija su hekso-genu“, nors ir susilaukusi iš kritikos moralinio vertinimo („siaubas!“), nebuvo nuosekliai reflektuota. Nebuvo suvoktos nei prielaidos, dėl kurių Prochanovo integracija į „didžiąją literatūrą“ tapo įmanoma, nei pasekmės, kurias sukėlė ši ir panašios į ją, nors ir ne tokios skambios, kampanijos. Ultradešiniojo rašytojo le-gitimavimas buvo ir yra suprantamas kaip klastingas viešųjų ryšių projektas, kaip postmodernistinis žaidimas arba kaip slaptų jėgų veikla³. Tačiau iš asmeninių pokalbių įsitikinau, kad 2002 m. Prochanovo romanas iš tiesų patiko arba bent jau pasirodė gana įdomus daugeliui jaunų skaitytojų, kurie kitais atvejais laikosi „vakarietišku“ estetinių pažiūrų ir nėra linę į prochanoviškąją KGB viešpatystės nostalgiją. Čia ir toliau aš vadovaujuosi prielaida, kad tik „viešieji ryšiai“ „isto-

2 С. Ицкович, «Странный «Господин Гексоген», *Вестник Online*, 2002 03 28 (<http://www.vestnik.com/issues/2002/0328/win/itskovich.htm>); А. Архангельский, «Господа гексоген», *Известия*, 2002 04 13; Idem, «Где стол был яств – там гроб стоит», *Известия*, 2002 06 08; А. Немзер, «Гексоген с вами», *Время новостей*, 2002 06 03; А. Агеев, «Голод 76. Практическая гастроэнтерология чтения [авторская колонка]», *Русский журнал*, 2002 06 13 (http://old.russ.ru/krug/20020613_ageev.html); Б. Кенжеев, «Лобстеры с Борнео, или Хороший писатель Проханов», *Русский журнал*, 2002 06 14 (http://old.russ.ru/krug/20020613_kenzh-pr.html). Žr. taip pat seminaro, vykusio Rusijos Mokslų akademijos Filosofijos institute 2002 06 13, stenogramą; jo metu buvo nagrinėjamos Prochanovo legitimavimo pasekmės (išsamiausiai pasisakė М. Рыклинas ir I. Чиубаровas): <http://anthropology.rinet.ru/drupal/node.php?id=56>. „Intelektualine bendruomenė“ laikomos persiklojančios rašytojų, dailininkų, žurnalistų, literatūros, kino ir meno kritikų bei interneto autorių, kurie bendrauja internete ir pusiau privačiuose klubuose, taip pat viešuose kultūros renginiuose, vykstančiuose daugiausia Maskvoje ir Peterburge, grupės.

3 „Heksogenas“ – tai ne literatūra, o „literatūros projektas“, sukurtas kritikų grupės“, – С. Костырко, «Обозрение С.К. # 101», http://old.russ.ru/krug/period/20020417_kost.html. Žr. taip pat: С. Чупринин, «После драки» (2002), in: С. Чупринин, *Перемена участи*, Москва: Новое литературное обозрение, 2003. Laikau teisinga šią tame straipsnyje išdėstytą mintį: iš pradžių versija, anot kurios gyvenamųjų namų sprogimus Maskvoje ir Volgodonske 1998 m. išprovokavo FTT, buvo politinis įvykis; vėliau, kai ją atkartojo Prochanovo romanas (romanas sukėlė literatūrinį skandalą), mintis apie FTT sąsajas su sprogimais neteko politinio kaltinimo statuso ir pateko į meninių fantazmų lauką (p. 336), – tokiu būdu diskusija apie tikrąsias sprogimų priežastis buvo diskredituota. Vėliau įvyko dar viena metamorfozė: filmą apie galimą Rusijos jėgos institucijų dalyvavimą teroristiniuose aktuose finansavo Borisas Berezovskis, tad žurnalistai–„valstybininkai“ internete ir spaudoje ėmė vadinti minėtos versijos palaikymą „darbu Berezovskiui“.

rijos su heksogenu“ nepaaiškina⁴. Ši istorija yra giluminių pokyčių, kurie įvyko visuomenės sąmonėje antroje 1990-ųjų pusėje – 2000-ųjų pradžioje, pasekmė.

Be jokios abejonės, 2000 m. pradžioje rusų visuomeninėje sąmonėje įvyko ultradešiniųjų diskursų legitimavimas: kultūros – literatūros, filosofijos, žurnalistikos – lauko (pagal Bourdieu terminologiją) sudedamąja dalimi tapo pasisakymai ir kūriniai žmonių, nesigėdijančių savo itin nacionalistinių, fundamentalistinių pažiūrų arba simpatijų fašizmui bei stalinizmui. Pop-žurnalai (*Afiša*, *Time-Out-Peterburgas*, *Playboy* rusų versija ir kt.) recenzuoja Prochanovo romanus kaip madingą ir aktualų skaitymą. Prochanovas turi autorinę rubriką radijo stotyje „Echo Moskvų“ (*Эхо Москвы*), skirtoje intelektualiai ir liberaliai auditorijai; kiti politinių rubrikų vedėjai toje pačioje stotyje yra liberalūs rašytojai ir žurnalistai (Julija Latynina, Viktoras Šenderovičius, Sergejus Parchoomenko ir kt.), taip pat dešinysis publicistas–„valstybininkas“ Michailas Leontjevas. 1990-ųjų pabaigoje – 2000-ųjų pradžioje Prochanovas galutinai įsitvirtino kultūriniame politiniame isteblišmente – pavyzdžiui, tapo nuolatiniu televizijų pokalbių šou ekspertu, o 2003–2005 m. – mėgstamiausiu „dvikovininku“ Vladimiro Solovjovo programoje „Į vietas!“, jo romanus publikuoja leidyklos, kurios rinkoje prisistato kaip „šiuolaikiškos“ ir „intelektualios“ arba skirtos jaunimui: „Ad Marginem“, „Ultra.Kultūra“ (*Ультра.Культура*), „Amfora“ (*Амфора*). 2003 m. Frankfurto knygų mugėje vokiečių skaitytojams Prochanovą pristatinėjo žymus rusų-vokiečių kultūrologas Borisas Groisas.

4 Tikriausiai noras sukelti skandalą iš tiesų buvo vienas iš impulsų, paskatinusių „Ad Marginem“ perleisti romaną *Ponas Heksogenas*, prieš metus išėjusį *Rytojaus* (*Завтра*) laikraščio priede (apie skandalus „Ad Marginem“ viešųjų ryšių taktikoje žr., pvz.: С. Кузнецов, *Ощупывающая слона. Заметки по истории русского Интернета*, Москва: Новое литературное обозрение, 2004, p. 204–210). Tačiau nevertėtų pamiršti, jog iš pat pradžių *Heksogeno* perspausdinimas „Ad Marginem“ leidykloje įgavo kultūrinės politinės akcijos formą. Jos tikslas buvo integruoti Prochanovą į „bendrą“ rusų literatūros erdvę: pradedant preliminariais Prochanovo ir „Ad Marginem“ vadovo Aleksandro Ivanovo susitarimais ir baigiant premijos „Nacionalinis bestseleris“ įteikimu *Heksogenui*. Visą romano publikavimo ir reklamos procesą lydėjo reportažai ir interviu laikraštyje *Ex Libris НГ*, visus šiuos įvykius pateikiantys kaip svarbius ir aktualius. Tikriausiai projektas buvo sumanytas dar anksčiau: iš karto po *Heksogeno* publikacijos *Rytojaus* priedas *Ex Libris НГ* išspausdino Igorio Zotovo recenziją, apipavidalintą kaip vedantysis straipsnis, ir įvairių rašytojų (Michailo Vellerio, Aleksejaus Cvetkovo-jaunesniojo ir kt.) atsakymus į klausimą, kokie yra pagrindiniai Prochanovo – literato – bruožai («Моджахед Проханов (Опрос)», *Ex Libris НГ*, 2001 10 11; http://exlibris.ng.ru/fakty/2001-10-11/7_opros.html).

„Padorūs“ namai priėmė ne tik Prochanovą. Ultradešinysis publicistas Aleksandras Duginas – stambiausių nacionalinių dienraščių *Žinios* (*Известия*) ir *Komjaunimo tiesa* (*Комсомольская правда*) bei rusiškos žurnalo *Rolling Stones* versijos skiltininkas. Beje, *Rolling Stones* turi tik du pastovių skilčių autorius, ir antrasis, be Dugino, yra Sergejus Šnurovas, populiarus roko atlikėjas, dainose ir publicistikoje pasisakantis iš kairiojo liberalizmo arba libertariškųjų pozicijų. 2005-ųjų pabaigoje žurnale *Kritinė masė* (*Критическая масса*), kuris publikuoja sudėtingų, inovatyvių humanitarinių mokslų srities knygų bei stilistiškai netrivialios poezijos recenzijas, pasirodo apologetinis straipsnis, skirtas to paties Dugino rašiniams apie popmuziką, parašytas „filologinio šansono“ autoriaus Psojaus Korolenko. Knygynai parduoda 2004 m. išleistą pirmą visą Friedricho Nietzsche's aforizmų *Galios valia* leidimą rusų kalba; pabaigos žodyje ją parengęs istorikas, MGIMO⁵ profesorius Vladimiras Mironovas, be jokios ironijos rašo:

Fašizmo ideologai atpažino Nietzsche'je savo pirmtaką. [...] Mussolinis ir Hitleris, veikdami pagal jo receptus, tarsi sugrąžino galingą karingą dvasią senai, apdribusiai, lėkštai ir miesčioniškai Europai, sužadino vyriškus instinktus, pripildė jos miestus griausmingų karingų šūkių, kviečiančių kovai ir narsai.⁶

2006 m. vasarį Maskvos klube *Жесть* įvyko poetų, priklausančių ultradešiniosios partijos „Tėvynė“ (*Родина*) jaunimo sekcijai – judėjimui „Už Tėvynę!“ (*За Родину!*), vakaras (šiam judėjimui vakaras ir buvo skirtas). Kiek anksčiau šiai partijai buvo uždrausta dalyvauti rinkimuose į Maskvos miesto Dūmą už ksenofobinius šūkius, naudotus rinkimų propagandoje. Paprastai klube *Жесть* rengiami „etninės“ muzikos koncertai, *reggae* muzikos festivaliai ir panašiai.

2005 m. rudenį Pirmasis Rusijos televizijos kanalas parodė visą roko grupės „Alisa“ koncertą. Daugumos naujų grupės albumų („Dabar vėliau, nei tu galvoji“; 2003; „Atskalūnas“, 2005) dainų, kurių autorius, kaip ir anksčiau, yra grupės lyderis Konstantinas Kinčevas, pagrindą sudaro nacionalistinė, religinė fundamentalistinė ideologija:

5 Maskvos valstybinis tarptautinių santykių institutas (*vertėjos pastaba*).

6 Ф. Ницше, *Воля к власти*, пер. Е. Герцык и др., сост. и послесл. В. Миронова, Москва: Культурная революция, 2005, р. 634.

Kiek šakalų ir šunų
 Šaiposi iš visų pusių
 Iš mūsų duonos aukso,
 Iš mūsų ikonų aukso.
 („Vienuolis, karys ir juokdarys“)

Mus griauna ordos sėkla,
 Mus lenkia nekrikštų jungas,
 Bet mūsų venose verda
 Slavų dangus.
 („Slavų dangus“)

*Сколько шакалов да псов
 Скалятся с разных сторон
 На золото наших хлебов,
 На золото наших икон.
 («Инок, воин и шут»)*

*Нас точит семя орды,
 Нас гнет ярмо басурман,
 Но в наших венах кипит
 Небо славян.
 («Небо славян»)*

Ta proga laikraščio *Komersantas* (*Коммерсант*) apžvalgininkas Borisas Barabanovas pastebėjo, kad

viso roko grupės koncerto rodymas [geriausiu laiku] per TV laikomas pražūtingu reitingams, tuo labiau jei tai tokia sunki, agresyvi ir visai ne savaitgalio muzika, kurią dabar groja „Alisa“. Ši auka [koncerto rodymas – *IK*] galutinai leido suprasti, kad iš visų rusų roko grupių būtent „Alisa“ savo dainose taikliausiai išreiškia dabartinę valstybės ideologiją.⁷

Tiesa, 2000-ųjų pradžioje dar populiariesnis nei Kinčevas televizijoje buvo Jurijus Ševčiukas ir jo grupė „DDT“⁸, tačiau Barabanovas iš esmės teisus: Kinčevo pažiūros – o jis ne kartą yra reiškęs solidarumą su kraštutiniais nacionalistais⁹ –

-
- 7 Barabanovo įvadinis žodis pokalbiui su Kinčevu apie naują albumą *Изош* („Atskalūnas“). Cit. pagal internetinę versiją: <http://www.rsnews.net/print.phtml?id=1086&lang=RUS>
- 8 2002 m. Blednovo pastatytas filmas „DDT laikas“ demonstruoja, režisieriaus žodžiais, „pastarųjų 20 metų mūsų šalies istoriją per DDT ir jos lyderio Jurijaus Ševčiuko biografijos prizmę“ (<http://imperiadvd.ru/film/?4757>). Šį filmą du kartus rodė per televiziją (pirmą kartą – 2002 m. sausį kanalas *TBC*) ir jį galima nusipirkti DVD ir mpeg4 formatu.
- 9 „– Tik ką Maskvoje įvyko „Dešinysis maršas“ prieš nelegalią imigraciją. Ar palaikytumėte jį? – Žinoma. Juk tai milžiniškas pavojus. [...] Pažvelkite į Prancūziją. Galbūt nors dabar europiečiai nubus iš palaimingo sapno ir suvoks, kad Babilonas buvo sugriautas neatsitiktinai. Nevalia maišyti tautų. Kiekvienas žmogus turi gyventi ten, kur Dievas jam lėmė gimti, o ne migruoti pirmyn—atgal“ («Музыкант Константин Кинчев: «Я же державник» (беседовал А. Мунипов)», *Известия*, 2005 11 11).

bent jau *neprieštarauja* šiuolaikinio politinio elito ideologijai. Negana to – Kinčevą tebepripažįsta rusų roko muzikantai, priklausantys *Sturm und Drang* kartai ir tapę žinomais antroje 9-ojo dešimtmečio pusėje. *Perestroikos* laikais jie buvo suvokiami kaip demokratizacijos šaukliai ir socialinės kritinės pozicijos reiškėjai. Kinčevą gerbia ir roko kritikai: Kinčevo dainų nuostatos ir agresyvūs tekstai suvokiami kaip jo poetikos elementai. Viešai polemikai su juo ryžosi, atrodo, tik Barabanovas.

Analogišką poslinkį galima aptikti ir 2000-ųjų fantastikoje. Dideliais tiražais leidžiami romanai, aprašantys „geriečių“ rusų ir „blogiečių“ amerikiečių kovas futurologinėje erdvėje. Pavyzdžiui, Kirilo Benediktovo romanas *Mūšis už „Asgardą“* (Maskva: ЭКСМО, 2003) aprašo buvusio karininko, rusų partizano ir nedidelės jo bendraminčių grupelės kovą prieš šėtoniškos sektos, kurios centras yra Hustone, Teksaso valstijoje, pasaulinę galią. Sektos būstinės vietos pasirinkimas „naftos“ valstijoje kilęs, pagal „sąmokslų teoriją“, iš dabartinio JAV prezidento George’o Busho įtarinėjimų ryšiais su naftos lobiu. Epizodinis romano herojus yra demoniškas kaukazietis budelis (jo tautybė nėra tikslinama), tarnaujantis šlykščiam rusų buržua-dvarininkui. Tarp teigiamų romano personažų kaukaziečių nėra, todėl romaną galima apibūdinti kaip turintį ksenofobinių elementų, nors personažai čia ir skirtingų tautybių. Ne kartą rašyta apie pirmųjų romanų iš plačiai reklamuotos „Cholmo van Zajčiko“ fantastinių detektyvų serijos imperinius nacionalistinius atspalvius¹⁰. Pavyzdžiui, romane *Nepriklausomų dervių byla* (Дело незалежних дервишей, Sankt-Peterburgas: Азбука, 2001) į bendrą siužetą yra sujungti Ukrainos atsiskyrimas nuo TSRS, 2000-ųjų Lvovo merijos priemonės prieš rusų popkultūros plitimą bei teroristinę Čečėnijos separatistų veiklą¹¹. Visi šie veiksmai romane pateikiami kaip etiškai ekvivalentiški – visi jie neva vienodai kyla iš asmeninės naudos siekimo, egocentriškumo bei didžios tautinės vienybės, „van Zajčiko“ romanuose vadinamos „Ordusia“, išsižadėjimo.

10 Žr., pavyzdžiui: Б.М. Витенберг, «Игры коррективовщиков», *Новое литературное обозрение*, 2004, Nr. 66.

11 Pavyzdžiui, kalba, kuria kalba „nepriklausomi dervišai“, yra tiurkiškų ir ukrainietišκών šaknų junginys su ukrainietiškomis fleksijomis: miestas, kuriame vyksta veiksmas, vadinasi *Асланів* (t.y. Lvovas, ukrainietišškai *Л'вів*, o *а(р)слан* – ‚liūtas‘ (*лев*) daugelyje tiurkiškos grupės kalbų). Vietoj „sveiki atvykę“ (*добро пожаловать*) šiame mieste sako *ласкаво рахматуемо* (*ласкаво просимо* (ukr.) + *рахмат* ‚dėkoju‘ – totorių kalba).

Tokiu būdu ultradešinių ir ksenofobinių idėjų legitimavimas vyksta skirtingose kultūros sferose ir veikia skirtingas auditorijas. Mano nuomone, pirmiausia būtina išanalizuoti ultradešinių idėjų legitimavimo priežastis ir strategijas „madingos“ žurnalistikos, analitinės kritikos bei „aukštosios“, inovatyvios literatūros laukuose.

Kūriniai priskirtini „aukštajai“, inovatyviai literatūrai, leidžiami sąlygiškai nedideliais tiražais. Žurnalistų ir kritikų straipsniai, publikuojami *life-style* žurnaluose su intelektualiu atspalviu, parodo veikiau jų asmeninį skonį arba nedidelės referentinės grupės pomėgius nei reprezentatyvios visuomenės dalies nuomonę. Tačiau būtent ten vyksta legitimavimas ir refleksija tų naujų reikšmių, kurios vėliau eksportuojamos į kitas kultūros sritis. Net jei šias reikšmes pagaminą kiti kultūros lauko segmentai – pavyzdžiui, roko muzikos ar kokių nors subkultūrų – galutinę legitimaciją jos įgyja aplinkoje, vienaip ar kitaip susijusioje su „aukštąja“ žodine kultūra. Prisiminkime pirmųjų hepeningų ir pornografinės „Istorijos O“ įprasminimą Susan Sontag darbuose, už vagystę kalėjusio Jeano Genet¹² kūrybos konceptualizavimą Jeano-Paulio Sartre'o studijoje, filosofinę šiuolaikinių JAV dailėtyrininkų gatvės *graffiti* refleksiją ir kita.

2

Nors abu – ir Prochanovas, ir Duginas – priklauso isteblišmentui, save pateikia kaip opozicinius autorius. Tiesa, Prochanovas vis kritiškiau kalba apie esamą politinę tvarką, o Duginas dar neseniai sakėsi esąs savotiškas metafizinis opozicionierius, pasisakantis prieš egzistuojančią pasaulio tvarką apskritai. Savo opoziciškumą abu autoriai paskelbė dar 9-ojo dešimtmečio pabaigoje – 10-ojo pradžioje, kuomet kategoriškai nesutiko su vykusiu šalies demokratizavimu ir liberalizavimu¹³. Visą 10-ąjį dešimtmetį jie tebesmerkė demokratiją ir liberalizmą. Tačiau opoziciškumo „aurą“ perkėlė ir į 2000-uosius, kai ideologinė valdančiojo elito

12 Išėjęs iš kalėjimo jis skelbė gilų priešiškusumą visuomenei. Žr.: Ж. Жене, «Малолетний преступник» (1948), in: [Ж. Жене] *Театр Жана Жене*, Санкт-Петербург: Гиперион; Гуманитарная академия, 2001.

13 Nors Duginas, kiek galima spėti, buvo opoziciškas ir tarybų valdžiai „iš dešinės“, tačiau 9-ojo dešimtmečio pradžioje, kai susiformavo Dugino pažiūros, jis buvo dar labai jaunas žmogus ir nesipublikavo nei TSRS, nei užsienyje.

programa ir visuomenės nuotaikos staiga pasislinko „į dešinę“, izoliacionizmo, nacionalizmo ir imperinės didybės ilgesio link. Prochanovo romanai *Žengiantys naktį* (*Идущие в ночи*) ir *Ponas Heksogenas* išsakė atvirai apologetišką požiūrį į Vladimirą Putiną ir griežtai neigiamą į 1990–ųjų Rusiją. Duginas taip pat teigiamai komentavo Putino atėjimą į valdžią¹⁴. Netrukus Prochanovas ėmė griežtai kritikuoti Putiną ir „Vieningos Rusijos“ (*Единая Россия*) partiją¹⁵ bei spaudoje gynė Vladimirą Sorokiną, kurį puolė prezidentą palaikantis jaunimo judėjimas „Žengiantys kartu“. Šiandien Prochanovas, taip pat jo bendramintis ir apologetas Vladimiras Bondarenko bei kiti jiems artimi autoriai, teigia, kad dabartinė valdžia, kaip ir 10-ajame dešimtmetyje, lieka „liberali“ ir kad tai ir yra jos autoritarizmo priežastis. Pavyzdžiui, Bondarenko straipsnis, pliekiantis prezidentą palaikantį jaunimo judėjimą „Žengiantys kartu“, vadinosi „NLA – naujoji liberali apgaulė“¹⁶. Po 2002-ųjų liberaliai nusiteikusių kritikų pastangos reflektuoti Prochanovo legitimavimą buvo iš esmės nutrauktos. Vieni nusprendė, jog Prochanovo proza yra tokia prasta, kad jos populiarumo fenomenas yra tik masinės kultūros reiškinys (panašus į Darjos Doncovos populiarumą) ir todėl nėra vertas rimtos analizės. Kiti – kad Prochanovo kūrybos vertinimas yra tik atskiras pavyzdys skonio ir politinių įsitikinimų radikalizavimo, būdingo jaunesnei literatūrai žurnalistų kartai, kurią galima laikyti tam tikra visuma¹⁷.

Po 2000-ųjų Prochanovo veikla buvo legimituota ne tik kaip opozicinė, bet ir kaip kultūriškai inovatyvi – romano *Ponas Heksogenas* leidimas leidykloje „Ad Marginem“ tapo svarbiausiu tokios legitimacijos žingsniu. 1990-aisiais ir

14 Žr., pvz.: А. Дугин, «Асимметрия», *Вторжение*, 2000, Nr. 44, taip pat atsakymą į šį straipsnį aržvalgoje: А. Агеев, «В поле, в храме и на просторах Евразии», *Время МН*, 2000 08 26. 2000 m. rusų ultradešinieji skilo Putino atžvilgiu: dalis jų energingai palaikė naują prezidentą, kiti vertino jį griežtai neigiamai kaip Jelcino įpėdinį.

15 2005 m. rudenį rinkimų į Maskvos miesto Dūmą kampanijos metu *Rytojaus* laikraštis išleido nemokamą priedą – „Tėvynės“ (*Родина*) partijos skrajutę, puolusią „Vieningos Rusijos“ partiją ir skelbusią Prochanovo straipsnį „Vieninga Rusija“ – išdavystės partija“ (pirmą kartą publikuota laikraštyje *Rytojus* 2005 03 16).

16 Rusiškai НЛО – *новый либеральный обман*. „NLO“ yra kartu ir „NSO“ – neatpažįstamas skraidantis objektas. НЛО taip pat yra įtakingo liberalaus akademinio humanitarinio žurnalo *Новое литературное обозрение* trumpinys, kurį leidžia to paties pavadinimo leidykla. Straipsnio autorius – šio žurnalo redakcijos narys (*vertėjos pastaba*).

17 Antrosios pozicijos argumentaciją žr. straipsnyje: С. Чупринин, «Свободные радикалы» (2003), in: С. Чупринин, *Перемена участи*.

2000–ųjų pradžioje ši leidykla knygų rinkoje skelbėsi „neklasikinės“¹⁸ Vakarų ir rusų filosofijos (nuo Nietzsche’s iki Mamardašvili ir Derrida), taip pat grožinės literatūros ir *non-fiction*, aižančių įprastas estetines normas bei peržengiančių įvairiausių tabu (visų pirma tai buvo Vladimiro Sorokino kūriniai), leidėja¹⁹. „Ad Marginem“ mėgstamas Sorokinas tarybų valdžios metais iš tiesų neturėjo galimybių spausdintis²⁰, tačiau Prochanovas nuo 7-ojo dešimtmečio pabaigos reguliariai spausdinosi TSRS tiek žurnaluose (pavyzdžiui, *Новый мир*), tiek atskiromis knygomis. Nuo 1980–ųjų Prochanovas tampa nuolatiniumi autoriumi tokių radikaliai dešiniųjų nacionalistinių leidinių, kaip žurnalas *Мūsų amžininkas* (*Наш современник*)²¹ ar laikraštis *Rytojus* (*Завтра*), kurio vyriausiasis redaktorius jis pats ir yra.

Dabar kritikas Levas Danilkinas savo straipsniuose žurnale *Afiša* ir knygoje *Parfiejčių strėlė* (*Парфянская стрела*)²², pasakojančioje apie 2005 m. literatūrinę situaciją, be Prochanovo, prie aktualiausių rusų autorių priskiria dar vieną *Мūsų amžininko* mėgstamiausią autorių Vladimirą Ličiutiną (svarbiausių „novatorių“ gretose atsidūrė ir bestselerių autoriai Oksana Robski, Aleksejus

18 „Neklasikinė filosofija“ reiškia visumą filosofinių projektų, siekiančių kritiškai kvestionuoti pamatines europietiško mąstymo tradicijas, kildinamas iš antikos.

19 Vyriausiasis leidyklos „Ad Marginem“ redaktorius Aleksandras Ivanovas laikė grožinių kūrinių leidybą šioje „avangardinėje-filosofinėje“, Michailo Gasparovo žodžiais, leidykloje būdu legitimuoti juos Maskvos intelektualinės bendruomenės lauke, ypač – jo jaunojoje dalyje. Tai liudija, pavyzdžiui, faktas, kad kai kurios grožinės „Ad Marginem“ publikacijos 10-ojo dešimtmečio pabaigoje – XXI a. 1-ojo dešimtmečio pradžioje buvo *pakartotiniai leidimai*: ankstyvąją Vladimiro Sorokino prozą keleriais metais anksčiau nei „Ad Marginem“ išleido „Obscuri Viri“, mažiau nei metais anksčiau už „Ad Marginem“ Michailo Ivanovo romaną *Bananas* publikavo žurnalo *Solo* priedas. Tikriausiai į tą pačią seką derėtų talpinti ir redaguotą bei smarkiai sutrumpintą Prochanovo romano perspausdinimą.

20 Kiti autoriai, skirtingu metu publikavęsi „Ad Marginem“ – Pavelas Peperšteinas, Jegoras Radovas, Michailas Ivanovas, Sergejus Bolmatas, Michailas Jelizarovas, Bajanas Širianovas ir kt. – dėl įvairiausių priežasčių gavo galimybę publikuoti savo prozą tik pastarąjį dešimtmetį. Peperšteinas ir Radovas negalėjo tikėtis publikacijų tarybiniais laikais, Michailas Ivanovas, regis, iš pradžių visai neketino skelbti savo tekstų, Michailas Jelizarovas yra gana jaunas.

21 Atrodo, būtent žurnalui *Мūsų amžininkas* priklauso nuostabus *know-how*. 2000–2001 m. šis žurnalas *dukart* publikavo Prochanovo romaną *Žengiantys naktį*: pirmiausia kaip atskirą leidinį – žurnalo priedą (nors paprastai *Мūsų amžininkas* priedų neturi), vėliau jį spausdino pats žurnalas – per kelis numerius su pratęsimu.

22 Л. Данилкин, *Парфянская стрела*, Санкт-Петербург: Амфора, 2006.

Ivanovas ir Sergejus Dorenko²³). Opozicinio laikraščio *Suvienytas pilietinis frontas* (Объединенный гражданский фронт) apžvalgininkas Aleksandras Panovas rašo apie Prochanovo romaną *Politologas*:

Pastarieji Prochanovo tekstai yra beveik misterijos, kurių personažai... pereina visus šiuolaikinio politinio pragaro ratus, aprašytus su beveik dantiškuoju užmoju. Ir su tokia pat fantazija – kadaise tikras realistas batalininkas, „Genralinio štabo lakštingala“... žlugus Imperijai virto nutrūktgalviu siurrealistu, iš Vereščičagino tapęs Boschu.²⁴

Apskritai „virsmo nuo ‚socialistinio realizmo‘ prie ‚komunistinio siurrealizmo‘“ (Natalja Kurčiatova²⁵), neva įvykusio Prochanovo kūryboje 10-ajame dešimtmetyje, idėja yra iš esmės tekstualiai nepagrįsta ir remiasi ankstesnių Prochanovo tekstų neišmanymu, tačiau, regis, jau tapo kritikos *locus communis*.

Prochanovo „novatoriškumą“ liudija ir jo bendradarbiavimas su dailininkais avangardistais. Romano *Kreiserio sonata* (Крейсерова соната) prezentacija vyko galerijoje „А-3“ Senajame Arbate, o ją lydėjo romano iliustracijų, sukurtų dailininkų Aleksandro Savko ir Vladimiro Anzelmano, paroda. Romano *Politologas* pristatymas įvyko klube „Namai“ (Дом, jis žinomas daugiausia dėl ten rengiamų naujosios muzikos koncertų). Prezentaciją lydėjo žymaus avangardinio dailininko ir muzikanto Germano Vinigradovo, „Bikapo“ (Букапо²⁶) projekto steigėjo ir ilgamečio vadovo, performansas. Vienas šio romano teigiamų personažų yra Chodorkovskis,

23 Šie autoriai nepriklauso ultradešiniams. Jų politinės pažiūros netelpa į šio straipsnio rėmus.

24 А. Панов, «Презентация нового романа А. Проханова», <http://www.listovka.net/subject.php?act=subject&id=7>. Kritikas Maksimas Zamševas palygino romano *Kreiserio sonata* stilių su vėlyvojo Dmitrijaus Šostakovičiaus stiliumi (М. Замшев, «По воле русского Бога», http://www.moswriter.ru/proza/archiv/01_2004/proza2.htm).

25 http://www.timeout.ru/site/books/20050717_81703.shtml. Šiame žurnalo *Time Out-Петербург* numeryje Prochanovo romanas *Užrašas* buvo paskelbtas „numerio knyga“. Verta atkreipti dėmesį, kad Natalja Kurčiatova reguliariai skelbia savo eilėraščius, orientuodamasi į pačias aktualiausias literatūros kryptis.

26 2005 03 24 tas pats Vinogradovas surengė akciją prie RF Generalinės prokuratūros pastato. Protestuodamas prieš parodos „Atsargiai – religija!“ Sacharovo centre organizatorių teismą, pusnuogis dailininkas apsipylė šaltu vandeniu (Е. Савина, «Художники охладелись у Генпрокуратуры», *Коммерсант*, 2005 02 25; perspausdinta: <http://www.religare.ru/print15713.htm>). Taip Prochanovas tapo avangardinio teisių gynimo konteksto dalimi greta Michailo Chodorkovskio bei Sacharovo centro vadovo, teisių gynėjo Jurijaus Samodurovo.

o pristatant knygą dalyvavo kalinčio verslininko advokatas Antonas Drelis. Tokiu būdu pristatymas buvo surengtas kaip aktualaus meno įvykis ir politinė akcija, kurios rėmuose Prochanovo „opoziciškumas“ ir Chodorkovskio politinė pozicija buvo pateikiami kaip vienodo lygio reiškiniai. Kita vertus, po Chodorkovskio straipsnių, kuriuose jis išdėstė „kairiojo posūkio“ Rusijos politikoje programą, ir kiti ultra-dešiniųjų pažiūrų veikėjai pradėjo reikšti jam viešą palaikymą, nepaisant žydiškos verslininko kilmės. Pavyzdžiui, Vladimiras Kvačkovas, išpažįstantis artimas fašizmui pažiūras, kaltinamas pasikėsinimo į Anatolijaus Čiubaiso gyvybę rengimu ir daug bendravęs su Chodorkovskiu kardomojo kalinimo kameroje, atsiliepė apie jį su didele simpatija ir pasakė, kad būsimoje „tautiškai orientuotoje“ Rusijoje Chodorkovskį ir panašius į jį reikia išnaudoti kaip vadybininkus²⁷.

Žurnalistai Fiodoras Romeris ir Galina Juzefovič dar 2003 m. komentavo poslinkį, kurį žymėjo Prochanovo legitimavimas ir taktinis jo bei liberalios opozicijos „susivienijimas“:

[...] Prochanovas naudingas postmodernistams iš šiuolaikinės literatūros ir aktualaus meno stovyklos. Jie labai nori būti nonkonformistiškai radikalūs, vaikščioti pirmyn atgal politinio peilio ašmenimis, tačiau eiti į demonstraciją su raudona vėliava trukdo skonis ir sibaritų įgūdžiai. O čia tau tikras opozicionierius, bet prakalbęs beveik viena kalba su konceptualistų proza kaip Pavelas Peperšteinas. Ir pats žaidėjas estetas. „Tarybinis patricijus“, – kaip kadaise Prochanovą pavadino *Afiša*.²⁸

Straipsnio autoriai keistu būdu sutinka su Prochanovu, save vadinančiu kairiuoju radikalu²⁹, bet nepastebi ideologinės pozicijos, kurią nuosekliai skelbia jo romanai ir kuri turi mažai bendro su kairiuoju radikalizmu. Ši pozicija derina imperinės galybės šlovinimą, techninės modernizacijos patosą (atskirą dėmesį skiria įvairioms specialioms šnipų priemonėms), ksenofobiją (plg. romano *Ponas Heksogenas* teigiamo personažo, pranašo iš liaudies, posakį, kad Staliną „žydai nukamavo“) bei energingai atkuriamą vaizdinių, koncentruojančių savyje sovietinę ideologiją, ypač staliniškojo laikotarpio, ilgesį. Romano *Ponas Heksogenas*

27 «Полковник Квачков: «Национальное восстание – да!» (интервью А. Проханову), *Завтра*, 2005 10 19.

28 Ф. Ромер, Г. Юзефович, «Господин оппозиционер», *Еженедельный журнал*, 2003 10 07.

29 2005 09 27 radijo *Свобода* laidoje („Apskritas stalas“, skirtas Putino atsakymams į rinkėjų klausimus aptarti).

herojus piktinasi, kad Georgijaus Dimitrovo gatvė pervadinta nesuvokiamos „Jakimankos“ vardu. Tai, kad gatvė pavadinta šv. Joachimo ir Onos, Dievo Merge-
lės tėvų, cerkvės vardu, nerūpi nei Prochanovui, nei jo herojui. *Kreiserio sonatos* personažai patenka į slaptą sovietinės atminties archyvą, kur kruopščiai saugomi Semiono Babajevskio romanai, paprastų žmonių suskaiityti iki skutelių, ir pamfletas, demaskuojantis Solženicyną „šmaikščiu“ (autorius charakteristika) pravarde „So-Lžec“³⁰. Imperinio patoso, modernizacijos ir ksenofobijos jungtis – tai, žinoma, joks kairysis radikalizmas. Genetiškai tokia ideologija kyla iš 5-ojo dešimtmečio pabaigos ideologinių stalinistinės TSRS nuostatų – kaip ir Prochanovo literatūros supratimas.

Estetiškai Prochanovo romanai taip pat iššaknię vėlyvosios Stalino epochos literatūroje. Ypatingas Prochanovo stilistikos efektas gimsta iš to, kad šis rašytojas, išsaugojęs estetinius vėlyvosios stalinistinės literatūros pagrindus (jos pavyzdžiai galėtų būti Aleksandro Fadejevo *Jaunoji gvardija* su herojiško sąmokslu atmosfera, Jelizaras Malcevas su jo perdėm puošnia kalba, Nikolajaus Špagino sagos apie šnipus), sugebėjo sukryžminti juos su naujaisiais stiliais. 8-ajame dešimtmetyje – su bendraamžių Vladimiro Makanino³¹ ir Anatolijaus Kimo siurrealistine sapno metaforika. 10-ajame – su Solženicyno *Raudonojo rato* stilistika. 2000-aisiais – su Jurijaus Mamlejevo, Viktoro Pelevino ir Vladimiro Sorokino stilistikomis (daugiau apie tai bus kalbama kiek vėliau). Turbūt galima spėti, kad ypač pereinamaisiais laikotarpiais, kaip kad 1990-ieji rusų prozoje, brandžiose literatūrose egzistuoja kelios stratos, turinčios skirtingą socialinę istorinę kilmę.

Ideologiniame lygmenyje Prochanovas nė kiek nėra opozicionierius – nepaisant antiputiniškų deklaracijų, jis žengia koja kojon su svarbiausiomis dabartinio „putiniškojo“ laiko tendencijomis³². Viena jų yra sintetinio istorinio

30 „Meluojantis kartu“ – kalambūras, padarytas iš Aleksandro Solženicyno pavardės pradžios (*vertėjos pastaba*).

31 Plg., pavyzdžiui, vaikų kaip drugių vaizdavimą Makanino apsakyme „Bėgantis žmogus“ («Человек убегающий») bei Anatolijaus Kimo romano *Voveré (Белка)* stilistiką.

32 „Kas neleista Berezovskiui, leista Prochanovui, o pastarasis tuo laisvai naudojasi savo klestinčiame prie dabartinės valdžios *Rytojaus* laikraštyje. Stulbina, kaip aštriai ir viešai Prochanovas kritikuoja Rusijos prezidentą ir kaip kilniaširdiškai tai toleruoja kritikos objektas, netgi lyg niekur nieko priimantis Prochanovą Kremliuje. Nežinia, apie ką kalbėjosi prezidentas su *Rusijos valstybės laikraščio* vyriausiuoju redaktoriumi, tačiau išpuoliai prieš Putiną kiekviename *Rytojaus* laikraščio numeryje nesiliauja“ (С. Ицкович, *op. cit.*).

tapatumo paieška, t.y. siekis pateikti atskirą reiškinių arba visą šalies socialinę politinę sistemą kaip paveldinčius kelias tradicijas vienu metu: tarybinę, imperinės Rusijos „iki 1913 metų“, archajinės Rusios (plg. Putino susidomėjimą senąja istorija, jo keliones į archeologinius kasinėjimus, prasidėjusias 2000-ųjų viduryje ir plačiai nušviečiamas spaudoje, ir kt.) bei – kai kuriais atvejais – Vakarų Europos civilizacijos tradicijas. Analogiškas sintetinio tapatumo konstravimas aprašytas naujuose Prochanovo romanuose *Užrašas (Hadnucb)* ir *Politologas*. Romano *Politologas* herojus, pusiau žydas Strižailo, svarbiausią akimirką prisimena savąsias pskoviškąsias šaknis ir pereina į gėrio pusę. Romane *Užrašas* pagrindinio herojaus, neriančio į transo būseną, „tapatumo konstravimas“ sąmonėje aprašomas taip:

[...] Smegenų liko vis mažiau, ir ties tuštėjančios kaukolės skliautais ėmė skrieti gležnas svaiginantis rūkas. Jis nėrė į save su nugludintu vamzdeliu judėdamas per sluoksnius, sudariusius jo sąmonę. Tai buvo „tarybiniai“, raudonieji it suspaustas raudonas kartūnas sluoksniai. „Stačiatikiškieji“ baltai auksiniai sluoksniai, tarsi Dangun Ėmimo katedra Kremliuje. „Valstietiškieji“ sluoksniai, balkšvi tarsi šiaudai ir tamsiai rusvi tarsi kaimiškos trobos vainikas. Įveikus šiuos sluoksnius atsivėrė kažkas pirmykščio, gyvo ir sodraus, žaliai žydro ir gauruoto, kaip samanos ir kerpės, dumblai ir upės užutekis, — „pagoniškasis“ sluoksnius, kurį pasiekė jo išsilaisvinęs „Aš“.

Po šio epizodo herojus daro dramatišką pasirinkimą, nusprenddamas, kad svarbiausia jam yra tarybinė sąmonė. Apskritai tokia „tapatumų samplaikos“ estetika nėra Rusijos valdančiojo elito arba kokių nors rašytojų išradimas: ji stichiškai iškilo ties 1990–2000-ųjų riba, kai visuomenėje susiformavo poreikis estetizuoti istoriją, suvokti ją kaip spalvingą dramą ir atsisakyti skausmingų epizodų refleksijos³³. Šis poreikis tapo psichologiniu ir estetiniu pagrindu formotis visokiausiems „normalizavimo diskursams“ literatūroje, dailėje, publicistikoje ir medijose. „Normalizavimo diskursai“ šalies istoriją pateikia kaip nenutrūkstamą ir paveldimą grandinę, jungiančią imperinę Rusiją, Tarybų Sąjungą ir posovietinę epochą.

33 Daugiau žr., pvz.: A. Левинсон, «Люди молодые за историю без травм», *Неприкосновенный запас*, 2004, Nr. 4 (36).

Prochanovo romanas *Žengiantys naktį* (2000) skelbia aiškias, nors ir labai tendencingas dabartinės Rusijos likimo pranašystes, išsakytas žmogaus, kuris priklauso vienam iš valdančiųjų elitų. Pagrindinis herojus, buvęs KGB pulkininkas Beloselcevas, patenka į paslaptinę požeminį centrą, kur jis mato milžinišką elektrifikuotą Rusijos žemėlapi. Jo vyresnysis draugas aiškina, kad žemėlapis rodo buvusių KGB darbuotojų išsiskverbimą į valstybines institucijas ir privačias naujosios Rusijos kompanijas. Jie visur: bankų ir firmų saugumo skyrių viršininkai kilę iš šios terpės (sunku būtų paneigti), stambių korporacijų vadovų paduotojai taip pat. Visi jie yra „miegantys“ agentai: tam tikrą valandą jie žengs iš šešėlio ir ims į savo rankas valstybės valdymą. Ši valanda išmuš, kai į valdžią ateis neaukštas, šviesiaplaukis žmogus, kuriuo žydų oligarchas Astrosas ruošia pakeisti Borisą Jelciną. Tačiau šis į Andrejų Bolkonskį panašus žmogus greitai atsikratys Astroso kontrolės ir ves Rusiją teisinga kryptimi, t.y. neleis paversti jos pasauliniu žydų centru. Šis fragmentas nėra tikslus aprašymas to, kaip 2000-ųjų pradžioje FST darbuotojai smelkėsi į valstybines struktūras ir žaliavinių monopolijų valdybas, tačiau Prochanovo „prognozė“, be abejo, sutampa su tam tikro elito, atėjusio į valdžią būtent tuo metu, pozicija.

Kokiu būdu skaitytojai ir kritikai galėjo sutapatinti Prochanovo estetiką su estetiniu ir politiniu nonkonformizmu?

2002 m. leidyklos „Ad Marginem“ vadovas Aleksandras Ivanovas, aiškindamas šio straipsnio autoriui, kodėl jis publikavo romaną *Ponas Heksogenas*, pasakė, kad savo prozoje Prochanovas griaua nusistovėjusias estetines konvencijas ir išeina už įprastų literatūros ribų. Taip, kaip iki jo tai darė Arthuras Rimbaud, Velimiras Chlebnikovas ir Vladimiras Sorokinas. Dar anuomet buvo aišku, kad ponas Ivanovas išsakė ne savo asmeninę nuomonę, o tam tikrą kolektyvinę įsitikinimą. Vienas iš *Heksogeno* publikavimo leidykloje „Ad Marginem“ iniciatorių man kiek anksčiau yra sakęs, kad jo tikslas – sudrebinti nuobodžią ir perdėm „konvencionalią“ rusų literatūrinio proceso tėkmę.

Knygoje *Fizikai juokauja toliau* buvo paskelbta iš parodijinio *Journal of Irreproducible Results* išversta nepastebimų (t.y. negalimų) reiškinių klasifikacija mažėjančia pagal svarbą fizikai tvarka. Tai buvo reiškiniai, nepastebimi pagal apibrėžimą (pavyzdžiui, nematoma šviesa), reiškiniai, nepastebimi iš principo (pavyzdžiui, absoliutus greitis), reiškiniai, nepastebimi gamtoje (pavyzdžiui, sterilizuotų triušių palikuonys), ir reiškiniai, nepastebimi gerai išauklėtų žmonių draugijoje.

Teigdami, kad Prochanovas toks pats novatorius kaip Chlebnikovas, Derrida arba ankstyvas Sorokinas³⁴, kritikai ir analitikai painioja dvi nepastebimų reiškinių rūšis. Chlebnikovo ir Derrida kūryba – tai reiškiniai, nepastebimi pagal apibrėžimą, iš esmės paradoksalūs, laužantys mūsų literatūros ir filosofijos suvokimą. Prochanovo proza – tai reiškinys, kurio derėtų nepastebėti gerai išauklėtų žmonių draugijoje. Jos publikavimas per kablelį su Sorokinu ne plečia literatūros ribas, o griauna etiškai leistinų dalykų ribas.

Tai sakydamas nemanau, kad Prochanovo, Dugino ir kitų ultradešiniųjų praėjusių epochų autorių darbai turi būti uždrausti arba cenzūruojami. Mano tikslas yra raginti ne drausti, o kontekstualizuoti ir tirti tikrojo, o ne mitologizuoto literatūros lauko struktūrą bei jos pokyčius.

Sorokinas ir jo žiaurumo bei koprofagijos scenos yra vieno lygmens reiškinys, o Prochanovas – kito. Tačiau 10-ojo dešimtmečio pabaigoje jaunųjų skaitytojų sąmonėje jie atsидūrė šalia. To priežastis – specifinis literatūros suvokimo režimas. Socialinės anomijos ir tradicinių sovietinei visuomenei gyvenimo scenarijų krizės sąlygomis populiariausiais rašytojais tapo Sorokinas ir Pelevinas, kurie buvo stichiškai suvokti kaip vertybių reliatyvumo ir totalios kalbos kritikos mokytojai. Šokas, kurį pagamina skerdimo, kanibalizmo, koprofagijos ir pan. scenos Sorokino kūrinuose, tapo savotišku 1990-ųjų pradžios kolektyvinio socialinio šoko emociniu ekvivalentu. Tačiau nevertėtų pamiršti, jog patyliukais laipsniškas socialinių struktūrų irimas prasidėjo dar 8-ajame dešimtmetyje, o jo folklorinė išraiška – tai begaliniai „juodieji“ paauglių kuriami eilėraštkai. Jų populiarumas tarp paauglių, kaip taikliai pastebėjo Vladimiras Kukuškinas, pranašavo Sorokino sėkmę 1990-aisiais³⁵. Pelevino tekstai pateikė kitą „atsakymą“ į socialinę anomiją. Jis kūrė nuoseklų, nesiliaujančio kisti pasaulio vaizdą, kuriame sielos išlaisvinimas galimas tik tada, kai ji suvokia, kad bet koks vaizdas yra iliuzija, bet kokia esybė – taip pat. Ši sąsaja ir yra ta priežastis, dėl kurios Sorokinas ir Pelevinas, būdami iš esmės skirtingi rašytojai, tapo susieti.

34 Manau, kad Sorokino kūryba pradeda romanu *Ledas* (Лёд) – vėlesni jo romanai *Bro kelias* (Путь Бро) ir *23 000* – remiasi jo ankstesnių idėjų išnaudojimu ir jų kryžminimu su masinės literatūros estetika. Daugiau apie tai, remiantis romano *Ledas* pavyzdžiu, žr.: И. Кукулин, «Every trend makes a brand», *Новое литературное обозрение*, 2002, Nr. 56.

35 В. Кукушкин, «Мудрость Сорочкина», *Новое литературное обозрение*, 2002, Nr. 56, p. 250.

Tačiau toks literatūros suvokimas (norėčiau pabrėžti, kad ne pati Sorokino ir Pelevino kūryba, o paprastinantys jos skaitymo tipai³⁶) paruošė ir Prochanovo sėkmę. Tai buvo įmanoma po to, kai 1990–ųjų pabaigoje – 2000–ųjų pradžioje posovietinė visuomenė išgyveno naują, bet jau kitokios prigimties emocinį šoką: ne socialinę anomiją, o baimės jausmą dėl teroristinių išpuolių ne tik visoje šalyje, bet ir visame Vakarų pasaulyje³⁷. 2001 m. rugsėjo 11 d. mega-terorizmo aktai, daugybę kartų parodyti per įvairias Rusijos televizijos programas, įbaugino Rusijos visuomenę taip pat, kaip ir namų sprogdinimai Maskvoje ir Volgodonske 1998 m. Reakcija į šį šoką tapo kolektyvinis siekis interpretuoti mega-terorizmą kaip žiaurais sąmokslu rezultatą. Neatsitiktinai pirmas Prochanovo tekstas, susilaukęs pripažinimo už „patriotinės“ subkultūros ribų, buvo romanas *Ponas Heksogenas*, vaizduojantis „tikrąsias“ sprogdimų Maskvoje priežastis.

Turbūt ne mažiau svarbi šoko pasekmė buvo kolektyvinis skaitytojų noras vis iš naujo išgyventi staigią ir beprasmę daugybės žmonių žūtį. Prochanovas atsidūrė tinkamoje vietoje: dar tarybinių laikų romanuose jis iš nuotolio ramiai ir natūralistiškai vaizdavo ypač žiaurias scenas. Jų intonaciją motyvavo tai, kad stebėtojas buvo KGB darbuotojas, neturintis teisės į stiprius jausmus. Pavyzdžiui, toks yra epizodas su kaukolių kalnais romane *Salose medžiotojas...* (*В островах охотник...*). Priminsiu, veiksmai vyksta Kambodžoje, vietnamiečių kariuomenei ją išvadavus nuo Pol Poto režimo. Taip pat šokiruojamai žiauriai ir tarsi per atstumą yra aprašytas išmiręs, sunaikintas Groznas romane *Žengiantys naktį*, kur intonaciją pateisina pasakotojas – ciniškas žurnalistas parsidavėlis (jo pavardė – tai tendencingas ir iškreiptas Andrejaus Babickio „portretas“³⁸).

10-ajame dešimtmetyje Sorokinas ir Pelevinas buvo suvokiami kaip autoriai, teigiantys istorijos reliatyvumą ir fiktyvumą. Sorokino kūrinuose šiam tiks-

36 Visiškai kitokį Sorokino interpretacijos būdą pirmoje 10-ojo dešimtmečio pusėje pasiūlė kritikas Viačeslavas Kuricynas: „anot Kuricyno, būtent... totalitarinio sakymo demonstravimas neutralizuoja totalitarinį Sorokino poetikos pradą. [...] Šio paradokso suvokimas leidžia Sorokinui žaisti su... reikšmėmis“ (С. Ролл, «От альтернативной прозы к культуре альтернативного сознания», in: С. Ролл, *Постмодернисты о посткультуре*: Интервью с современными писателями и критиками, Москва: ЛИА Р. Элинина, 1996, p. 18).

37 Л. Гудков, «Чеченский тупик»: прогноз? Диагноз?, in: Л. Гудков, *Негативная идентичность*: Статьи 1997–2002, Москва: Новое литературное обозрение, 2004, p. 328–338; А. Левинсон, «Надолго ли?», *Неприкосновенный запас*, 2004, Nr. 5 (37).

38 Panašiai nekrofilinė–kanibalinė scena iš romano *Užrašas* pateikta kaip rašytojo Malejevo apsakymo fragmentas.

lui tarnavo antrinis tarybinės literatūros priemonių estetizavimas bei veiksmo perkėlimas į belaikę fantazmų erdvę³⁹. Pelevino kūrinuose vyko daugialypiai žinomų istorinių situacijų „pervaidinimai“, o jos pačios buvo interpretuotos iš „konspirologinės“ pozicijos. Pavyzdžiui, tarybiniai kosmonautai vaidina savo žygdarbius žemėje prieš telekamas („Omonas Ra“), Čiapajevs pasirodo esąs mistinis mokytojas, panašus į Georgijų Gurdžijevą („Čiapajevs ir Pustota“), ir panašiai. Be to, Pelevinas ypač ironiškai vaizduoja posovietinius 1990-uosius. Istorijos kaip fikcijos, literatūrinio naratyvo suvokimas yra svarbiausias postmodernistinės sąmonės bruožas⁴⁰, nuspėtas dar Nietzsche's filosofijos. Tačiau 10-ojo dešimtmečio Rusijoje toks suvokimas susijungė su kolektyviniu istorinės traumos patyrimu. Kitu loginiu etapu 2000-ųjų pradžioje tapo Prochanovo legitimavimas. Jam istorija – tai ideologinio revanšo laukas, perrašytinas ir ideologiškai perinterpretuotinas naratyvas, kaip kad Orwello romane *1984*.

Kritikai tradicionalistai, dažniausiai nepalankūs Sorokinui ir Pelevinui, laikė evoliuciją nuo Sorokino prie Prochanovo dėsninga: mat ir vienas, ir kitas vaizduoja visokiausią „skerdieną“, abu dėmesingi tarybinei literatūrai, taigi abu – vieno lauko uogos. Tai neteisinga. Tačiau dėl socialinių istorinių priešasčių minėtų autorių kūrybos suvokimo psichologija pasirodė esanti panaši, todėl retrospektyvi jų skirtumų analizė reikalauja specialios rekonstrukcijos. Skirtumų esmė ta, kad Sorokino kūriniai, visų pirma ankstyvieji ir „viduriniai“ (iki dešimtojo dešimtmečio vidurio), priklauso transgresyviai, arba eksperimentinei, literatūrai, o Prochanovo – ne.

Eksperimentinės literatūros kūriniai – Rembaud, Chlebnikovo, Daniilo Charmso, Aleksandro Vvedenskio, Artaud, Ezros Paundo, Venedikto Jerofejevo, ankstyvojo Sorokino – kvestionuoja, vienaip ar kitaip problema žmogaus subjektyvumą, autoriaus instanciją, esamą kalbos būklę ir būtį apskritai⁴¹.

39 Tai būdinga net ir antitotalitarinei parabolei „Gaišimas“ («Падеж») (knygos *Norma* dalis), kurios veiksmas vyksta 1948 m. („linkėjimai“ George'ui Orwellui, kuris būtent šiais metais parašė romaną *1984*). Kaip taikliai pastebėjo Viačeslavas Kuricynas, antitotalitarinis apsakymo patosas visos knygos kontekste estetizuojamas ir reliatyvizuojamas. [Aptariamame fragmente žaidžiama žodžiais *надёж* ir *надеж* – „gaišimas“ ir „linksnis“ – *vertėjos pastaba*.]

40 Žr., pvz.: Р. Барт, «Драма, поэзия, роман», in: *Называть вещи своими именами: Программные выступления мастеров западноевропейской литературы XX века*, Москва: МГУ, 1986, p. 218.

41 Žr.: М. Липовецкий, «Аллегория письма: «Случай» Хармса» (1939), *Новое литературное обозрение*, 2003, № 63; А. Бадью, *Манифест философии*, Санкт-Петербург: Machina, 2003, p. 42–47. Pažymėsiu, kad nesutinku su Alaino Badiou pasiūlyta „poetų amžiaus“ koncepcija.

„Man atrodo, kad kiekvienai būtybei turi būti suteikta daugybė *kitų* gyvenimų“ (Rembaud); „Aš – tai kitas“ (taip pat)⁴². „Aš atlikau poetinę proto kritiką“ (Vvedenskis). Anot Julijos Kristevos, tokiose situacijose pagrindiniu probleminimo objektu tampa reikšmių gaminimo procesas. Galiausiai „[rašymo] subjektas iškyla per įvykius, jis nėra duotas kaip tam tikras stereotipas. Ši įvykinė subjekto prigimtis dėsningai verčia jį nagrinėti jam patiriant ypatingas, kraštutines, transgresyvias būsenas“⁴³. Kūriniai, parašyti remiantis šiomis prielaidomis, ir yra eksperimentinė, ar transgresyvi, literatūra. Ankstyvojo Sorokino deklaracijos iš esmės pakartoja tokią problemos formulotę: „Aš nuolat dirbu su ribinėmis zonomis, kuriose kūnas įsiveržia į tekstą. [...] Aš patiriu malonumą tą akimirką, kai literatūra tampa kūniška ir neliteratūrine“ (1995 m. interviu⁴⁴).

Groteskiškas Prochanovo metaforiškumas ne problemina reikšmių gaminimą, bet „dvigubina“ visuomenės baimes ir mitus, nukreiptus į kaltųjų paieškas ir visokiausių „priešų“ demonizavimą. Pavyzdžiui, „Jelcinas sugriovė Rusiją“, „Čiubaisas visus apiplėšė“, „amerikiečiai nori užkariauti visą pasaulį“, ir panašiai. Metaforinė kalba tarsi dubliuoja šiuos teiginius ir legitimuoja juos žurnalistikos (Prochanovo redakciniai straipsniai) ir literatūros erdvėse. Todėl Prochanovo kūriniai ne problemina, o mitologizuoja bei hiperbolizuoja bet kurią tapatumą (žr. anksčiau cituotą romano *Užrašas* fragmentą) ir iš esmės prilygina jam visą žmogaus asmenybę. Žmogus jo prozoje – tai visų pirma *agentas*: gėrio arba blogio jėgų, tam tikros tautos arba uždaros grupės, pavyzdžiui, mistinės buvusiųjų KGB darbuotojų bendrijos romane *Ponas Heksogenas*. Net jei šis tapatumas yra aprašytas kaip pasirinkimo rezultatas, jis yra absoliutus ir nulemia visus kitus herojaus egzistencijos aspektus.

Tapatumo fetišizavimas ir jo iškėlimas kaip pagrindinio estetikos principo radikaliai skiria Prochanovą nuo, pavyzdžiui, antisemito Fiodoro Dostojevskio ir kitų autorių novatorių, kuriems buvo būdingi antisemitiniai įsitikinimai (iki pat Jevgenijaus Charitonovo). Nuolatinė ir kankinanti nusikaltimo kaip egzistencinio įvykio psichologijos refleksija Dostojevskio romanuose yra tik pats

42 Cit. pagal: Г.К. Косиков, «Два пути французского постромантизма: символисты и Лотреамон», in: *Поэзия французского символизма. Лотреамон*, Москва: МГУ, 1993, p. 21.

43 John Lichte, *Julia Kristeva*, London and New York, 1990, p. 101. Cit. pagal: А.А. Грякалов, *Письмо и событие*, Санкт-Петербург: Наука, 2004, p. 362.

44 В. Сорокин, «Литература как кладбище стилистических находок» (интервью), in: С. Ролл, *Постмодернисты о посткультуре*, p. 113–114.

paviršutiniškiausias tapatumo probleminimo ir narpliojimo bruožas jo prozoje. Ypatingas domėjimasis pašamoniniais ir „bežemiais“ reiškinais tapo viena iš priežasčių, dėl kurių Dostojevskio romanai susilaukė Nietzsche's ir Freudo dėmesio⁴⁵.

Tačiau būtent tapatumo fetišizavimas Prochanovo ir Dugino kūryboje (plg. Dugino lozungą „visi geri žmonės – rusai“, kuris yra akivaizdi idėjos „visi geri žmonės – anoniminiai krikščionys“ parafrazė ir iškraipymas) susilaukė paklausos iš tam tikros rusų intelektualų bendruomenės dalies 2000-aisiais: ultradešiniųjų prireikė kaip žmonių, turinčių „tvirtus ir savarankiškus įsitikinimus“. Tiesmukiausiai šį požiūrį išsakė rašytojas ir publicistas Dmitrijus Bykovas:

Polemizuojant su Prochanovu (o ne neigiant arba draudžiant jį), liberalo įsitikinimai sutvirtėja. Ginčytis neįmanoma tik su rinkos šalininkais arba postmodernistu: su jais galima kalbėtis apie honorarus ir literatūrines strategijas, apie naujas elektronines medijas bei apie viešųjų ryšių technologijas, tačiau ginčytis su jais iš esmės neįmanoma todėl, kad jie neturi įsitikinimų. Su visais kitais, įskaitant antisemitus, euroazijiečius ir aršius valstybingumo priešus, ginčytis galima ir privalu: ginčiuose laimime draugas.⁴⁶

Tokiu būdu Bykovo straipsnyje įsitikinimai yra prilyginti ideologiniam angažavimuisi, o žmonės, neskelbiantys tokio angažavimosi, negali turėti įsitikinimų iš principo. Beje, kai kuriose šalyse diskusijos tarp rinkos šalininkų ir liberalų, t.y. tarp liberalų ekonomikoje ir liberalų politikoje, vyksta reguliariai ir yra svarbi politinio gyvenimo dalis⁴⁷. Kultūros erdvė šiame straipsnyje yra tarsi surinkta iš fragmentiškų politinių disputų, primenančių sykiu inteligentų virtuvę ir antrosios 10-ojo dešimtmečio pusės pokalbių šou.

Sprendžiant pagal viešojo informavimo priemonių turinio pokyčius per pastaruosius dvejus trejus metus (žr. straipsnio pradžią), toli gražu ne tik Dmitrijui

45 Tačiau ne visi amžininkai buvo linkę atleisti antisemitizmą bei nacionalizmą net ir Dostojevskiiui. Nikolajus Michailovskis aršiai kritikavo rašytoją už „arijų prado“ šlovinimą Puškino jubiliejaus kalboje. Šis faktas yra gerai žinomas literatūros istorikams, tačiau visuomeninėje atmintyje jis neegzistuoja, todėl jį verta priminti.

46 Д. Быков, «Быков-quickly: взгляд-38», http://old.russ.ru/ist_sovr/20020610_b-pr.html

47 Žr. kai kurių tokių diskusijų pristatymą knygoje: П. Розанваллон, *Новый социальный вопрос*, Москва: Ad Marginem; Московская школа политических исследований, 1997.

Bykovui būdinga nuomonė, kad „įdomūs“ įsitikinimai sutampa su ekstremistiniu angažavimusi. Šiuolaikinė intelektualų bendruomenė apskritai stokoja naujų reikšmių ir refleksijos žodyno. Taip pat ir dėl šios priežasties intensyvi literatūros raida 10-ajame dešimtmetyje reflektuota itin menkai. Tikrai novatoriškas 10-ojo dešimtmečio menas tarsi pabėgo nuo potencialių interpretatorių ir galbūt bus suvoktas – kartu ir mitologizuotas – tik po kelių dešimtmečių, panašiai kaip XX a. 1–2-ojo dešimtmečių literatūra.

Šiandien bet kuris tikras dialogas reikalauja papildomų pastangų conceptualizuojant savo poziciją ir suvokiant kontekstą. „Didieji“ diskursai (struktūralizmas, marksizmas, psichoanalizė ir kt.) 10-ajame dešimtmetyje beveik išsekvojo kūrybinį potencialą ir laukia apmąstymo. Svarbiausi terminai, žymintys kultūrinės ir politinės šiuolaikinio Vakarų pasaulio realijas⁴⁸ („postmodernizmas“, „liberalizmas“, „kairieji“, „dešinieji“ ir kt.), posovietinėje Rusijoje yra arba diskredituoti, arba neteko prasmės dėl jiems suteiktų arbitralių reikšmių. Tai prasidėjo dar tarybiniais laikais, kuomet „dešiniaisiais“ buvo vadinami stalinistinės linijos šalininkai TSKP ir TSRS vadovybėje, o „kairiaisiais“ – jų „liberalesni“ oponentai (pavyzdžiui, Aleksandras Jakovlevas 8-ojo dešimtmečio pradžioje). 10-ajame dešimtmetyje TSRS buvo įregistruota Liberalų demokratų partija, kuri, skirtingai nuo savo japoniškos bendravardės, netrukus (1991) ėmė kelti atvirai nacionalistinius lozungus. Tai buvo susiję su polittechnologine, simuliacine šios partijos prigimtimi⁴⁹. 10-ajame dešimtmetyje „dešiniaisiais“ ėmė vadinti liberalus, pavyzdžiui, priklausančius Dešiniųjų jėgų sąjungai (*Союз правых сил*). Kita vertus, tinklalapis <http://pravaya.ru>, sukurtas 2000-ųjų pradžioje, pagal savo turinį yra griežtai antiliberalus ir atstovauja dešiniams radikalams (europietiška prasmė). „Kairiaisiais“ 10-ajame dešimtmetyje ėmė vadinti, pavyzdžiui, Genadijaus Ziuganovo, kuris savo pasisakymuose derina paternalistinės valstybės, valstybinio kapitalizmo ir „tautinių vertybių“ lozungus bei antivakarietišką retoriką, pasekėjus.

48 Žinoma, apie „vakarietišką pasaulį“ apskritai galima kalbėti gana sąlygiškai, nes šis pasaulis toli gražu nėra vientisas; čia šis žodžių junginys vartojamas dėl lakoniškumo.

49 Iš pradžių politinė programa, kurią Vladimiras Žirinovskis pateikė 1988 m., vadinosi socialdemokratinės partijos programa. Ankstyvosios RLDP istorijos medžiagą žr.: <http://www.elections.ru/duma/zhirinovskiy/ldpr.html>; http://www.panlog.ru/modules.php?name=vizitka&file=show_card&sid=24853

Žinoma, „dešiniųjų“ ir „kairiųjų“ apibrėžimai XX a. politinėse kultūrose daug kartų kito⁵⁰, tačiau 1990-ųjų Rusijoje ši situacija ypač susikomplicavo dėl daugybės ideologinių mutacijų, ištikusių įvairiausias politines jėgas, meninius ir literatūrinius judėjimus. Tokiomis „kalbų suplakimo“ sąlygomis konstruktyvios, reflektuotos pozicijos artikuliuojamos neišvengiamai reikalauja kalbinius ir metodologinius resursus revizuoti, vartojamų terminų reikšmes ir kontekstą skaidrinti⁵¹.

Ultradešiniųjų nuostatų ir estetikos legitimavimas šiuolaikinėje Rusijoje be jokių pastangų leidžia sukurti audringų debatų įspūdį: ultradešinysis yra pagal apibrėžimą „kitoks“, jo pozicija – aiškiai kita nei „liberalios-iš-įpročio“ daugumos rusų intelektualų bendruomenės narių pažiūros. Ultradešinioji pozicija iš tiesų pažeidžia konvencijas – bet ne kultūros konvencijas, o konkrečios socialinės grupės konvencijas (posovietinių intelektualų). Bėda yra ta, kad tokios „diskusijos“ jokių naujų reikšmių negamina, gimsta tik audringo intelektualinio gyvenimo imitacija⁵². Be to, kraštutinių pažiūrų žmonės dažnai linkę į demagogiją, reikalingą tam, kad galėtų paaiškinti faktus, netelpančius į jų schematišką pasaulio vaizdą. „Dialogas“ su demagogu dažniausiai arba virsta kurčiųjų pokalbiu (paprastai jis vyksta dėl skaitytojų arba televizijos šou auditorijos, kurią siekiama patraukti į savo pusę) arba pasitarnauja tam, kad demagogo pašnekovas nejučiomis imtų atkartoti varžovo retorines priemones.

50 Pirmas man žinomas semantinio šių sąvokų neapibrėžtumo ideologinės „sumaišties“ sąlygomis konstatavimas aptinkamas Sergejaus Trubeckojaus straipsnyje, parašytame dar 1892 m.: С.Н. Трубецкой, «Чему надо учиться у материализма», *Вопросы философии*, 1989, Nr. 5.

51 Istorinį-socialinį šios reikšmių išsėmimo situacijos kontekstą išanalizavo Borisas Dubinas straipsnyje, parašytame 1994 m. pranešimo pagrindu: Б. Дубин, «Кружковый стеб и массовые коммуникации: к социологии культурного перехода», in: Б. Дубин, *Слово–письмо–литература*, Москва: Новое литературное обозрение, 2001.

52 Pavyzdžiu galėtų būti „diskusija“ tarp anksčiau minėto Nietzsche's leidėjo Vladimiro Mironovo ir filosofo Igorio Čiubarovo žurnale *Kritinė masė* (2005, Nr. 3/4). Čiubarovas parašė griežtą recenziją profašistiniam Nietzsche's leidimui, kurį parengė Mironovas. Mironovas atsakė laišku, kurį išspausdino *Kritinė masė* papildžius nauju Čiubarovo tekstu. Vienas stipriausių Mironovo argumentų buvo Čiubarovo kaltinimas liberalizmu, o vienas stipriausių Čiubarovo „kontrargumentų“ – Mironovo kaltinimas buržuaziškumu.

3

2000–2002 m. lūžis, po kurio Prochanovas atsidūrė ir ant prekystalių, ir kritikų sąmonėje greta Sorokino ir Derrida, įvyko dėl giluminės viso 10-ojo dešimtmečio kultūrinės slinkties. Šio dešimtmečio pradžioje atviras ultradešinėsios ideologijos skelbimas literatūros kūrinyje tiesiogiai siejosi su visiškai aiškiais autoriaus estetinėmis preferencijomis ir jo socialiniu tipu. Ultradešiniams dažniausiai buvo būdingas tarybinės literatūros tradicijų palaikymas nuo „[partijos] sekretorių“ iki „kaimo“ prozos, Vakarų ir neoficialiosios XX a. literatūros įtakos ignoravimas arba paviršutiniškas šių tradicijų suvokimas, apskritai – antimodernizmas, atviras avangardinių meno formų bei naujų informacinių technologijų, skatinančių visuomenės atvirumą, neigimas⁵³.

Antroje 10-ojo dešimtmečio pusėje tapo įmanoma jungti ultradešiniąją ideologiją su bet kokiomis estetikomis, taip pat ir su tomis, kurios anksčiau, atrodytų, buvo aiškiai priskirtinos „vakarietiškajai“ arba „liberaliajai“ literatūrai. Socialinis rašytojo – ultradešinėsios ideologijos adepto – tipas taip pat tapo visiškai atsitiktinis, bet koks. Atsirado ultradešinioji roko muzika (nors dar 9-ajame dešimtmetyje rašytojai–žemininkai roko muziką laikė „ydingos Vakarų įtakos“ išdava⁵⁴), arba postmodernios ir imperinės totalitarinės estetikos derinys.

Tiksčiausia šių reiškinių analogija yra cheminis disociacijos procesas. Kai kažkokia medžiaga ištirpsta skystyje, tos medžiagos molekulės skyla ir lieka skiedinyje fragmentuotų, elektriškai poliarizuotų dalelių pavidalu. Tai ir vadinama disociacija.

53 8-ajame dešimtmetyje rašytojai iš „rusų partijos“ pradėjo aktyviai mokytis iš daugiau mažiau radikalių XIX a. pabaigos – XX a. pradžios konservatorių idėjinio palikimo: Nikolajaus Danilevskio, Konstantino Leontjevo, Levo Tichomirovo, Sergejaus Niluso – bei propagavo jų darbus, kiek tai buvo įmanoma cenzūros sąlygomis. 10-ajame dešimtmetyje šis publikavimas buvo tęsiamas: pavyzdžiui, 1992 m. dešinioji radikalė poetė Tatjana Gluškova parengė spaudai ir parašė komentarus didelei Leontjevo straipsnių rinkinei. 1991 m. dešinioji radikalė, kritikė Kapitolina Kokšeneva parengė spaudai didaus XIX a. stačiatikių mąstytojo-liberalo archimandrito Feodoro (Bucharevo) raštus. Paradoksalu, bet pagrindinis jo darbų turinys tiesiogiai prieštarauja Kokšenevos straipsniams.

54 1988 m. sausį laikraštis *Правда* paskelbė Vasilijaus Belovo, Jurijaus Bondarevo bei Valentino Rasputino laišką, kviečiantį valdžią uždrausti TSRS roko muziką. 9-ajame dešimtmetyje Vasilijus Belovas paskelbė kelis straipsnius („Priežastys aiškios...“ ir kt.), kuriuose roko muzikos propagavimą pavadino „ideologine provokacija“ (<http://jf.pu.ru/koi/gra-parfenov.html>).

Minėta slinktis yra dalis bendrų europietišku kultūros procesų, kuriems vykstant ultradešinioji ideologija, genetiškai kildinama iš profašistinių XX a. 4-ojo dešimtmečio idėjų, adaptavosi postmoderniame kultūros lauke. Pavyzdžiui, Prancūzijoje vienu tokių postmodernistinio šovinizmo teoretikų tapo politologas Alainas de Benoist (g. 1943)⁵⁵, 10-ajame dešimtmetyje daręs įtaką Duginui⁵⁶ ir Limonovui⁵⁷. Duginas leidžia žurnalą *Elementai*, atkartojantį žurnalo *Elements*, kurio vienas vadovų kurį laiką buvo Benoist, pavadinimą. Viena iš pagrindinių Benoist idėjų: ultradešinioje propagandoje reikia naudoti postmodernistinės filosofijos ir novatoriško meno interpretacijas, nes šiuolaikinėje situacijoje intelektualai tampa pagrindine politine jėga (pastarąją mintį Benoist, anot jo paties, pasiskolino iš Antonio Gramsci „Kalėjimo sąsiuvinių“)⁵⁸. Duginas ir Limonovas perėmė šią koncepciją ir perkėlė ją į rusų kultūrinį politinį kontekstą.

Mano žiniomis, minėta kultūros slinktis, įvykusi Rusijoje 10-ajame dešimtmetyje, niekur nėra aprašyta⁵⁹, todėl leisiu sau panagrinėti ją kiek detaliau, nei reikalautų šio straipsnio uždaviniai. Kaip jau minėjau, būtent ji ir yra priežastis, dėl kurios ultradešinysis diskursas greitai ir lengvai legitimavosi intelektualų diskusijų lauke 2000-aisiais.

6–9-ojo dešimtmečių nacionalistinių grupuočių tarybinėje literatūrinėje aplinkoje istorija yra pakankamai gerai iširta. Paskutinis fundamentalus šios problemos tyrimas – Nikolajaus Mitrochino studija *Rusų partija*, ten pat nurodyta gausi literatūra⁶⁰. Netrukus po Stalino mirties 6-ajame dešimtmetyje

55 De Benoist pažiūrų analizę žr., pvz.: М. Ремизов, «Консервативная мысль в поисках «арены истории»: «Номинализм» французских «новых правых» и философия немецкой «консервативной революции», *Логос*, 2004, № 6 (45).

56 2005 m. spalį autorinėje Dugino laidoje per palydovinės televizijos kanalą *Снас* būtent de Benoist apžvelgė diskusiją apie neturtingų Prancūzijos priemiesčių gyventojų akcijas (<http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2760>).

57 Žr., pvz.: Э. Лимонов, «Разгром национал-большевистского «заговора» во Франции», *Советская Россия*, 1993 08 07. Perspausdinta Limonovo knygoje *Didvyrio anatomija*: http://nbp-info.com/new/lib/lim_anatomy/04.htm

58 А. де Бенуа, «Консервативная «культурная революция», пер. с фр. Е. Ремизовой, *Русский журнал*, 2001 11 08 (<http://old.russ.ru/politics/20011108-adb.html>).

59 Vienintelė man žinoma studija, iš dalies nagrinėjanti šią problemą, neseniai išėjo Vokietijoje: А. Мей, *Russische Schriftsteller und Nationalismus 1986–1995: Vladimir Solouchin, Valentin Rasputin, Aleksandr Prokhanov, Eduard Limonov*, Bochum; Freiburg: Project verlag, 2004.

60 Н. Митрохин, *Русская партия: Движение русских националистов в СССР 1953–1985*, Москва: Новое литературное обозрение, 2002. Урач žr. p. 141–179.

TSRS rašytojų sąjungoje susikūrė dvi ryškios grupės – tarybinių liberalų ir nacionalistų. Rašytojų nacionalistų pažiūros svyravo nuo RAPPiškos⁶¹ ir panašios į ją komunistinės ksenofobijos (Vsevolodas Kočetovas) iki užslėpto imperinio antisovietizmo (Leonidas Leonovas), tačiau dauguma jų (išskyrus kalėjusius lageriuose, kaip, pavyzdžiui, Olegas Volkovas) savo kūrinuose ar publicistiniuose pasisakymuose pavyzdžiu ar norma laikė vėlyvąją Stalino epochą ir jos kultūrą. Tai buvo etninių deportacijų, „kosmopolitų“ persekiojimo ir nacionalistinės imperinės retorikos pergalės metas.

Svarbu, kad ir „liberalai“⁶², ir nacionalistai, kaip parodė Mitrochinas, buvo susiję, viena vertus, su besivaržančiomis partinio valstybinio elito grupuotėmis, kita vertus – su pagrindiniais politiniais opozicijos rateliais, neoficialios literatūros autoriais ir įvairiais legaliais visuomeniniais mokslo arba kultūros judėjimais (istorijos ir kultūros paminklų apsaugos draugija ir kiti). Literatūrinės grupės buvo šių įvairialypių tarpusavio įtakų šerdis todėl, kad 6–9-ajame dešimtmetyje TSRS būtent literatūra ir kritika suteikė galimybę kalbėti politiškai svarbiomis temomis, pavyzdžiui: apie stalinistinės epochos paveldą, socialinę stratifikaciją, tradicinės patriarchalinės visuomenės irimą, tautinį apsisprendimą, santykius su Vakarais ir kitomis. Socialinės politinės diskusijos dažniausiai kildavo (arba būdavo sąmoningai organizatorių kuriamos) aptariant literatūros ar teatro procesą. Pavyzdžiui, disputas „Klasika ir mes“, vykęs 1977 m. gruodžio 21 d. (Stalino gimimo dieną) Centrinuose literatū namuose, formaliai buvo skirtas naujiems klasikinių pjesių pastatymams, tačiau iš tikrųjų virto kraštutinių dešiniųjų rašytojų ir filologų (Piotro Palejevskio, Stanislavo Kuniajevo, Vadimo Kožinovo ir kt.) imperiniais stalinistiniais arba atvirai juodašimtiniais pasisakymais. Kaip tik tada Kuniajevas pirmą kartą viešai perskaitė savo žymų tekstą apie Eduardo Bagrickio kūrybą⁶³, kuriame maksimalistinis Bagrickio revoliucingumas buvo pavadintas šaknų neturėjimo ir nihilizmo, aiškinamų jo žy-

61 RAPP – РАПП – *Российская ассоциация пролетарских писателей* (1925–1932) – Rusijos rašytojų proletarų asociacija (*vertėjos pastaba*).

62 Čia ir toliau žodžių junginys „tarybiniai liberalai“ ir jo vediniai pateikiami kabutėse, nes yra sutartiniai ir vartojami kaip intuityviai aiškūs nesant tikslesnių definicijų.

63 Šis straipsnis pirmą kartą išspausdintas Izraelyje: С. Куняев, «Легенда и время», *Двадцать два*, 1980, Nr. 14, p. 149–150. Vėliau Kuniajevas paskelbė atsiminimus apie šį vakarą, kuriuose pakartojo pranešimo tezes: С. Куняев, «Наш первый бунт», *Наш современник*, 1999, Nr. 3, p. 175–191.

diška kilme, vaisiumi. Bendras kalbėtojų taikyns buvo liberalios ir inovacinės tarybinės dailės tendencijos⁶⁴.

7-ojo dešimtmečio pabaigoje ir 8-ajame dešimtmetyje nacionalistiniai rašytojų sluoksniai plėtojosi savarankiškos *subkultūros* link. Subkultūros, turinčios savą retoriką, o kartais – pagal slavofilų pavyzdį – net ir „rusišką“ drabužių stilių. Pavyzdžiui, populiarių istorinių romanų autorius Dmitrijus Balašovas mūvėjo tautinę palaidinę ir avėjo ilgaulius batus. Jie siekė sukurti tam tikrą savarankišką literatūrą, pretenduojančią pakeisti visą šiuolaikinę rusų literatūrą. Tai susiję tikriausiai su tuo, kad nacionalistiniai sluoksniai iš pat pradžių formavosi remdamiesi „apgultos tvirtovės“ psichologija ir dalindami pasaulį į „savus“ ir „sveimus“. Tuo pat metu jie (kaip ir tarybinė liberali aplinka) siekė pritraukti literatūrinį jaunimą – per Literatūros instituto veiklą, jaunųjų rašytojų susirinkimus, literatūrinius žurnalus ir kitaip. Vienu svarbiausių etapų formuojantis „šėšelinei“ „žemininkų“ struktūrai tapo neformali organizacinė Vadimo Kožinovo veikla 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ajame dešimtmetyje.

Nepaisant imperinių pažiūrų, Prochanovas tuo metu nepriklausė susiformavusiems nacionalistiniams ir antisovietiška nusiteikusiems sluoksniams. Nuo 1969 m. šis prozininkas pradėjo reguliariai publikuoti iš pradžių apybraižas (dažniausiai *Literatūriniame laikraštyje*, *Литературная газета*), o vėliau ir romanus apie viešosios politikos konfliktus, susijusius su TSRS interesais: apie kovas su Kinija dėl Damanskio salos, apie tarybinės kariuomenės įsiveržimą į Afganistaną (romanas *Medis Kabulo centre*, *Дерево в центре Кабула*, 1981), Vietnamo kariuomenės įvedimą į Kampučiją/Kambodžą (*Salose medžiotojas*, *В островах охотник*, 1983), specialiąsias KGB operacijas Mozambike (*Afrikianistas*, *Африканист*, 1984) ir Nikaragvoje (*Ir štai ateina vėjas...*, *И вот приходит ветер...*, 1984). Verta pažymėti, kad disputo „Klasika ir mes“ metu nacionalistiškai nusiteikę rašytojai sukėlė Prochanovui obstrukciją („nuplojo“ jo kalbą), nes, jų manymu, jis buvo pernelyg lojalus valdžiai „progresistinis“ autorius. Prochanovas pradėjo integruotis į „rusiškosios partijos“ aplinką turbūt tik

64 Nepilną diskusijos stenogramos tekstą paskelbė Raisa Lert *samizdato* žurnale *Поиски* (1980, Nr. 2). Vėliau diskusijos tekstas, iššifruotas iš magnetofono įrašo, buvo publikuotas su keliomis kupiūromis žurnale *Москва* (1990, Nr. 1–3). (Čia pasinaudota bibliografinėmis Maksimo Šrajerio nuorodomis: М.Д. Шраер, «О еврейском самоненавистничестве», *Солнечное сплетение*, 2001, Nr. 18/19. Su šiuo straipsniu aš nesutinku, bet polemika su juo nėra šios studijos tikslas.)

9-ojo dešimtmečio pradžioje. 1984 m. išėjęs publicistinei knygai *Branduolinis skydas* (*Ядерный щит*), tarp rašytojų Prochanovas gavo „generalinio štabo lakštingalos“, „tarybinio Kiplingo“ ir netgi „GlavPURo denščiko“⁶⁵ pravardes⁶⁶. Tačiau teisingiau būtų Prochanovą pavadinti „KGB lakštingala“, nes jo pastovus herojus buvo etatinis KGB darbuotojas Beloselcevas (pavardė su „bajorišku“ atspalviu, kuris turi priminti apie „baltąją“ ikirevoliucinę Rusiją, integruotą į tarybines struktūras), o pagrindinis romanų turinys – tarybinės žvalgybos operacijos. Tiesa, tuo metu tokia pravardė greičiausiai nebūtų prigijusi, mat rašytojams „KGB“ buvo perdėm baisus žodis ir negalėjo būti ištartas juokiantis iš literatūrinės aplinkos. KGB apologija Prochanovo romanuose buvo pratęsta 10-ajame dešimtmetyje: jo naujose knygose mitologizuota „kontora“ virto slaptu ordinu ir vienintele jėga, pajėgia sugrąžinti Rusijai imperinę didybę bei išgelbėti ją nuo žengimo į Vakarų civilizaciją (*Žengiantys naktį, Ponas Heksogenas*).

Perestroikos laikais, ypač po GKČP pučo pralaimėjimo ir TSRS žlugimo, nacionalistiškai orientuoti rašytojai atsidūrė itin komplikuojuose situacijoje⁶⁷, nors anksčiau daugelis jų buvo nusiteikę daugiau mažiau antisovietišškai⁶⁸: jų ideologija buvo diskredituota, o kūryba ir rengiami literatūriniai renginiai neteko populiarumo, ypač tarp jaunimo. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje ultradešinieji rašytojai (1991 m. rugpjūtį palaikę GKČP) natūraliai susivienijo su politiniais tarybinės santvarkos ir stalinizmo gynėjais. Vienu tokių bendrų manifestų tapo žymi Jurijaus Bondarevo kalba XIX partijos konferencijoje (1988), kurioje jis apkaltino *perestroikos* vykdytojus strategijos neturėjimu ir tuo, kad TSRS panaši į lėktuvą, kuris pakilo, bet nežinia kur nutūps. 10-ojo dešimtmečio pradžioje susijungus nacionalistams ir tarybinės santvarkos gynėjams, susikūrė gana vientisa (nors ir turinti nesutarimų) aplinka, kuri tuo pačiu metu orientavosi tiek į tarybines (daugiausia Stalino epochos), tiek į nacionalistines vertybes. Toliau vietos taupymo sumetimais vadinsiu šią eklektišką ideologiją tarybine šovinistine. Kultūriniam politiniam naujų grupuočių legitimavimui reikėjo atitinkamos retorikos, suformuotos dviejų tradicijų pagrindu.

65 GlavPURas – rus. „ГлавПУР“ – Главное политическое управление Советской Армии, Vyriausioji politinė Tarybinės Armijos valdyba (*vertėjos pastaba*).

66 Iš Prochanovo biografijos: <http://www.nns.ru/restricted/persons/prohan10.html>

67 Apie tai žr.: Н. Митрохин, *op. cit.*, p. 558–564.

68 Žr., pvz., paradoksalių rašytojų-žeminykų ir Jurijaus Andropovo santykių aprašymą: Н. Митрохин, *op. cit.*, p. 548–557.

Pirmoji tradicija – tai pačios Didžiojo Tėvynės karo metų pradžios aliarminė katastrofinė publicistika. Jau Bondarevo kalboje TSRS rašytojų sąjungos plenumo 1987 m. kovą „patriotinio“ literatūros sektoriaus padėtis įgavo metaforinį „Maskvos mūšio“ pavadinimą tuo metu, kai daugėjo anksčiau uždraustos literatūros publikacijų:

Šiuolaikinę rusų literatūros būklę aš palyginčiau su padėtimi 1941 m. liepą, kai progreso jėgos neorganizuotai priešinosi ir traukėsi spaudžiamos taraninių civilizuoatų barbarų smūgių... Jei šis atsitraukimas tęsis ir neateis Stalingrado metas, viskas baigsis tuo, kad tautinės vertybės ir tai, kas yra dvasinis tautos pasididžiavimas, nugrims į prarają⁶⁹.

Toliau šią retorinę praktiką plėtojo Prochanovas *Rytojaus* laikraščio vedamuo-siuose visą 10-ąjį dešimtmetį, pradėdamas straipsniu po 1993 m. pučo pralaimėji-mo⁷⁰. Atrodo, iki šiol nėra pastebėta, kad ekspresionistinė šių straipsnių stilistika beveik atkartoja pirmųjų karo mėnesių Iljos Erenburgo straipsnių stilistiką, per-smelktą įniršio ir prisodrintą asmeninio Hitlerio strategų puolimo bei groteskinių hiperbolių („Berlynas – miestas kareivinės, miestas miesčionis, miestas aludė“)⁷¹. Beje, 10-ajame dešimtmetyje Rusijos, kaip „okupuotos šalies“, vaizdavimas buvo ultradešinėsios ir „komunistinės“⁷² spaudos *locus communis* (okupantais buvo vadinamos JAV ir Vakarų pasaulis apskritai, taip pat kaukaziečiai, kinai ir kitos tautos bei etninės grupės). VOR⁷³ – standartinis Rusijos valstybės valdžios pava-dinimas *Rytojaus* laikraštyje minėtu laikotarpiu⁷⁴.

69 Cit. pagal: В.А. Сапрыкин, «Интеллигенция и контрреволюция (1985–2002 гг.)», <http://marx-journal.comunist.ru/no20/Saprykin.htm>

70 Jie surinkti rinktinėje: А. Проханов, *Хроники пикирующей империи*, Москва: Ультра. Культура, 2005.

71 Žr., pvz., pakartotinę publikaciją: И.Г. Эренбург, *Война 1941–1945*, Москва: АСТ, 2004. Tikriausiai Erenburgas išlavino šią stilistiką visiškai sąmoningai, prisimindamas savo paties egzaltuotą Pirmojo pasaulinio karo laikų poeziją bei vokiečių ekspresionizmo estetiką. Kitas stilistinis Prochanovo publicistikos šaltinis – tų pačių 1941 m. Aleksejaus Tolstojaus straipsniai.

72 RFKP ideologija, išreikšta Genadijaus Ziuganovo kalbose ir straipsniuose, turi itin mažai bendro su komunistine, todėl vadinti Ziuganovo pasekėjus „komunistais“ galima tik sąlygiškai.

73 VOR, trumpinys: ВОР – *временный оккупационный режим*, „laikinas okupacinis režimas“. Taip pat *вор* reiškia „vagis“ (*vertėjos pastaba*).

74 Pokalbyje su Prochanovu Vladimiras Kvačkovas, kaltinamas pasikėsinimu į Čiubaisą, teigė, kad kovoja su „pasaulinio nusikalstamo užkulisio“ okupantais, užgrobisiais jo šalį, ir kad jis tiesiog vykdo karininko pareigą (Полковник Квачков: «Национальное восстание – да!»).

Tačiau iš tikrųjų ši retorika turėjo nuorodų į nuotaikas, būdingas ne tiek 1941 m., kiek 1949 m., – ne į pasipriešinimą fronte ir prieš užnugaryje, o į pogromų laukimą. Evgenijaus Dobrenko darbai bei naujausia A. Svešnikovo studija⁷⁵ rodo, kad antifašistinė 4–5-ojo dešimtmečio pradžios stalinistinės TSRS retorika tapo ksenofobinių klišių kalve. Vėliau jos buvo naudojamos nebe kovai su fašizmu, o kampanijoje prieš „kosmopolitus“. Laikraščių, panašių į *Rytojus*, *Tarybinė Rusija* (*Советская Россия*) arba *Tušino pulsas* (*Пульс Тушина*), veiklą reikia laikyti antrine, citatine nacionalistiška antifašistinės publicistikos adaptacija – pirmoji tokia adaptacija įvyko netrukus po karo ir buvo gerai žinoma Bondarevo kartos žmonėms.

Antroji tradicija, iš kurios ultradešinieji sėmėsi retorinių priemonių – tai, kad ir kaip būtų keista, 8-ojo dešimtmečio vakarietiška orientuoto disidentinio judėjimo retorika. Tarybinė šovinistinė opozicija nesunkiai perėmė išorinius „engiamųjų“ retorikos bruožus ir ėmė apeliuoti į tokias liberalias ideologemas, kaip žmogaus teisės, pakantumas ideologinių mažumų pozicijai ir kita. Liberali publicistika ne kartą minėjo šios situacijos paradoksalumą: pakantumo reikalavo žmonės, kurie atėję į valdžią visiškai neketino būti tolerantiški ir net ypatingai to neslėpė.

Toks retorikos tipas – apeliavimas į žmogaus teises ir toleranciją – yra šiuolaikinių ekstremistinių organizacijų propagandos dalis. 10-ajame dešimtmetyje analogiškus pareiškimus darė ir Europos ultradešinieji, ir islamo fundamentalistai, gyvenantys pusiau legaliai arba visai nelegaliai Azijos šalyse ir todėl besikreipiantys ne tik į šių šalių gyventojus, bet ir į pasaulio visuomeninę nuomonę. Skirtumas tas, kad pokariniame Europos politiniame ir visuomeniniame gyvenime tolerancijos ir žmogaus teisių retorika yra *mainstreaminė*, sudaranti formalų pagrindą įvairių politinių jėgų bendrabūviui. Rusijoje šią retoriką pasitelkė tarybiniai šovinistiniai sluoksniai laikydami ją ne tik „europietiška“, bet ir „disidentine“ kalba. Už to slypinčią logiką galima būtų įvardinti taip: „Jei mus engia taip, kaip engė juos, tai kalbėsime taip, kaip jie, ir visi palaikys mus.“

Nacionalistiniai autoriai iki šiol aktyviai naudoja retorinį resursą, sudarytą iš disidentinės leksikos ir toje aplinkoje naudotos metaforų sistemos

75 Е. Добренко, «Литература войны как литература войны», in: Е. Добренко, *Метафора власти*, München: Verlag Otto Sagner, 1993; А. Свешников, *Советская медиевистика в идеологической борьбе конца 1930–1940-х гг.*, *Новое литературное обозрение* (įteikta spaudai).

bei prioritetų. Pvz., ultranacionalistinės roko grupės „Sukūrys“ (*Коловрат*), priklausančios tarptautinei skinheadų struktūrai, 2005 m. albumas vadinasi „Sąžinės belaisvis“ (*Узник совести*). Palyginkite kelių ankstesnių albumų pavadinimus: „Nacionalinė revoliucija“ (*Национальная революция*), „Patriotų kraujas“ (*Кровь патриотов*), „Kūju pramušant kelią į pergalę“ (*Пробивая молотом дорогу к победе*) ir kitus⁷⁶. Kitu atveju – polemizuodamas su manimi – pseudodisidentinę retoriką naudojo kritikas Vladimiras Bondarenko. 2002 m. pavasarį aš išsiunčiau ponui Bondarenko elektroninį laišką, kuriame pareiškiau, kad neketinu dalyvauti viešuose Prochanovo romanų aptarimuose, nes visus tokių aptarimų dalyvius, nepriklausomai nuo jų išsakomų minčių, Prochanovas ir Bondarenko priskiria savo šalininkams tik todėl, kad jie sutiko ateiti į disputą. Atsakydamas į tai Bondarenko iškeikė mane laikraštyje *Rytojus*: „Kadaise taip atsisakydavo skaityti ir aptarinėti Solženicyną ir Pasternaką tokie pat riboti socrealizmo ideologai“⁷⁷. Esu priverstas dėl visa ko paaiškinti, kad mano pozicija visiškai priešinga: aš Prochanovą skaičiau, bet nesakysiu (Vladimirui Bondarenko)⁷⁸.

Norėdami įtvirtinti ir plėsti savo įtaką ultradešinieji literatūros ideologai (Vladimiras Bondarenko, Viktoras Toporovas ir kiti) naudoja dvi viena kitą papildančias retorines strategijas: inkliuzyvinę ir ekskliuzyvinę. Pirmoji pasireiškė per begalines nacionalistinių autorių aimanas dėl „rusų literatūros skilimo“ ir „rašytojų tampymo į įvairias stovyklas“ – visiškai veidmainiškas aimanas, nes tikrovėje skilimas į nesutaikomas grupes įvyko 8-ajame dešimtmetyje daugiausia nacionalistų pastangomis. Tikriausiai paskutine tarybinių liberalų ir rašytojų nacionalistų „bendrąja vertybe“ tebebuvo 8–10-ojo dešimtmečio pradžios „kaimininkų“ rašytojų kūryba, kurią pripažino abi

76 Albumas dedikuotas grupės lyderiui Denisui Gerasimovui, 2004 m. sausį sulaukytam Prahos oro uoste po koncerto čekų skustagalviams ir nuteistam už „veiksmų, siekiančių riboti piliečių teises ir laisves“ propagavimą bei neonacistinius šūkius, ir išteisintam 2005 m. gegužę. *Узник совести* yra pirmas grupės *Коловрат* albumas, parduodamas muzikiniuose Maskvos metro kioskuose. Iki šio albumo grupės dainas parduodavo tik specializuotos roko muzikos parduotuvės.

77 В. Бондаренко, «Либеральный лохотрон», *Завтра*, 2002 03 26.

78 Žr. taip pat: „Verta panagrinėti ‚fašizmo‘ apibrėžimą, kuriuo liberalai žymi rusų patriotinius laikraščius ir partijas nelyginant geltona žvaigždė žydo rūbą. [...] ‚Tėvynės‘ partija, laikraštis *Завтра*, visi Rusijos patriotai šiandien yra pamatinių žmogiškųjų vertybių, kurių pagrindinė – laisvė, sergėtojai“ (А. Проханов, «Дальше – биофашизм», *Завтра*, 2005 12 14).

stovyklos⁷⁹. Tačiau, žinia, *perestroikos* metu Vasilijus Belovas ir Valentinas Rasputinas užėmė kraštutinę nacionalistinę poziciją. Viktoras Astafjevas, 9-ojo dešimtmečio viduryje taip pat daręs antisemitinius pareiškimus, 10-ojo dešimtmečio pradžioje faktiškai jų išsižadėjo⁸⁰, o vėliau išgyveno sudėtingą idėjinę evoliuciją ir taip pakeitė stilišką ir tematiką, kad nebėra asocijuojamas su „kaimininkais“⁸¹. Siekdami inkliuzyviai mobilizuoti visus galimus sąjungininkus Prochanovas ir Bondarenko *Rytojaus* laikraštyje ir jo priede *Literatūros diena* (*День литературы*) kūrė vieningos „opozicinės“ erdvės paveikslą, talpinantį savyje labai įvairialypes jėgas, kurias jungė tik deklaratyvus priešiškus Rusijos politiniam elitui, ir nekeliantį jokios vientisos pozityvios programos. Šio opozicinio fronto dalyviai (dažnai epizodiniai) buvo, pavyzdžiui, Valerija Novodvorskaja, skandalingas žurnalistas Jaroslavas Mogutinas, „neoimperiniai“ rašytojai postmodernistai (Pavelas Krusanovas, Aleksandras Sekackis ir kiti) iš Peterburgo ir į nacionalistinę retoriką linkę roko muzikantai (vienu metu laikrašcio *Rytojus* redakcija leido reguliary priedą *Rokas – rusų pasipriešinimas*).

79 Nepaisant nuoseklios paramos „kaimo“ rašytojams, nemeilės Vakarų demokratijai bei tautos prado absoliutinimo, išreikšto kai kuriuose Aleksandro Solženicyno kūrinuose, jis taip ir nesiintegravo į šovinistinę subkultūrą. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje to baiminosi kai kurie liberalūs kritikai, pavyzdžiui, Galina Belaja, kurios pranešimą konferencijoje „Rusija ir Vakarai“ Levas Losevas atpasakojo savo eilėraštyje-reportaže „1989 m. rugsėjo 18–20 d.“: „Sugrįš ‚Rato‘ autorius/ tarsi koks dirigentas,/ ir rusų balsai/ susilies į darnų chorą./ Pavyzdžiui, mums, žydams/ nėra nieko baisiau/ nei sugrįžimas į TSRS/ jo angažuotos prozos...“ (*Вернется автор Колеса как некий дирижер, и русопятов голоса сольются в дружный хор. Для нас, евреев, например, страшнее нет угрозы, чем возвращенье в СССР его предвзятой прозы...*) – žr.: Л. Лосев, *Новые сведения о Карле и Кларе*, Санкт-Петербург: Пушкинский фонд, 1996. Tikriausiai šio nusistatymo priežastis yra nuosekli antistalininė ir antiimperinė Solženicyno pozicija (žr., pvz., 1974 m. straipsnį „Atgaila ir savitvarda kaip nacionalinio gyvenimo kategorijos“ bei 1990 m. straipsnį „Kaip mums sutvarkyti Rusiją“). Žr.: „Dar niekas nesugebėjo pasakyti aiškiau nei Solženicynas apie pražūtingas Rusijos ateičiai imperines ambicijas, apie privačios nuosavybės neatsiejamumą nuo žmogaus orumo, apie mažos individualios iniciatyvos pranašumą prieš skaldančią valstybės priespaudą“ (А. Зорин, «Врач или боль?», *Неприкосновенный запас*, 1999, Nr. 1).

80 1991 06 23 laikraštis *Советская Россия* publikavo aliarminį „Žodį į tautą“, pasirašytą Bondarevo, Prochanovo, Starodubcevo ir kitų. Tą pačią dieną Viktoras Astafjevas televizijos interviu pasakė: „Netikėkite nė vienu jų žodžiu.“ Astafjevas, tebelinkstąs į ksenofobiją, 10-ojo dešimtmečio pradžioje vis dėlto griežtai atsisakė solidarizuotis su ultradešiniaisiais rašytojais laikydamas jų veiklą vokiečių nacizmo tradicijų tęsiniu (1994 m. interviu radijo stočiai *Эхо Москвы*).

81 Dar vienas žymus „kaimo prozos“ atstovas Fiodoras Abramovas mirė 1982 m.

Kurdami bent išoriškai maksimaliai platų judėjimą Prochanovas ir Bondarenko griebėsi medžiagos net iš „liberalių“ leidinių, pakartotinai publikuodami be autorių sutikimo. Žinomas bent vienas toks atvejis: Liudmilos Petruševskajos apsakymas, perspausdintas laikraštyje *Literatūros diena*⁸². Bondarenko savo straipsniuose energingai palaikė visus autorius, reiškiančius ksenofobines idėjas arba priešiškus naujai Rusijos tikrovei, nuo Junos Moric (puikios poetės, visiškai pesimistiškai žiūrinčios į šiuolaikinę visuomenę) iki jaunųjų rašytojų Sergejaus Sakino ir Pavelo Teterskio, kartu parašiusių kontrkultūrinį romaną *Didesnis už Beną* (*Больше Бэна*).

10-ajame dešimtmetyje lamentacijos apie šovinistinės literatūros skilimą ir saviizoliaciją *Jaunosios gvardijos* (*Молодая гвардия*), *Mūsų amžininko* ir kai kuriuose kituose žurnaluose tapo pastoviu literatūrinio, taip pat ir nenacionalistinio, gyvenimo fonu. Spėlionės, kad „jie gyvena savo gyvenimą, gal ten yra kas nors įdomaus“, yra išsakę patys įvairiausi žmonės. Šis lūkesčių fonas galbūt buvo viena iš šalutinių priežasčių, kad Prochanovo, Ličiutino ir kitų panašių autorių įtraukimas į naują literatūrinį gyvenimą buvo sutiktas jei ir ne geranoriškai, tai bet kokiu atveju rodant aiškų susidomėjimą.

Ekskliuzyvinę strategiją įkūnijo „patriotinės“ (t.y. nacionalistinės) literatūros konstravimas kaip autonominės subkultūros sistemos, atkuriančios „liberaliosios literatūros“ bruožus pagal langelius (žinomas kopijavimo būdas). Pavyzdžiui, komentuodamas Literatūros instituto direktoriaus Sergejaus Jesino didelių dienoraščio fragmentų publikavimą, rašytojas Nikolajus Perejaslovas, turintis periodikos apžvalgos skiltį laikraštyje *Literatūros diena*, su pasimėgavimu rašė:

[...] tiesiog jaučiu, kaip trūksta literatūrinių atsiminimų, parašytų patriotinio sparno atstovų. Dar neseniai memuarų žanrą beveik visiškai laikė savo rankose Voznesenskis,

82 Pirmas bandymas imituoti „opozicinį literatūros frontą“ įvyko 1994 m., kai rašytojas Jurijus Poliakovas (dabar – laikraščio *Литературная газета* vyr. redaktorius) parengė almanachą *Realistas* (*Реалист*), subūrusį po vienu viršeliu žmones, kurių anksčiau negalima buvo įsivaizduoti turbūt net vieno hektaro plote: oficialūs siurrealistai Anatolijus Parpara ir Michailas Aleksejevas, po daugelio emigracijos metų neseniai grįžęs rašytojas-okultistas Jurijus Mamlejevas, dar vienas buvęs emigrantas Jurijus Kublanovskis (estetikai susijęs ne su tarybine, o su neoficialia literatūra), ir panašiai. Tuo metu būdamas neetatiniu radijo stoties *Эхо Москвы* korespondentu ir rengdamas reportažą apie almanacho pristatymą, aš uždaviau Poliakovui klausimą: koks yra estetiškas almanacho pamatas? Rašytojas atsakė, kad almanachas jungia autorius, kurie nesutinka su Rusijoje vykdomomis reformomis.

Jevtušenko ir kiti „*zapadnikai*“, nenuilstamai tiekę skaitytojui tai *Virtualiame vėjuje* [*На виртуальном ветру*], tai *Vilko pasą* [*Волчий паспорт*], *Žetų tiesų aibes* [*Тьмы низких истин*], kuriems atsvarą kūrė tik smulkūs vienos dviejų eilučių (todėl nepakankamai svarūs) Vladimiro Gusevo „Dienoraščių“ užrašai. Ir štai pagaliau pradėta publikuoti lygiaverčius atsiminimus – iš pradžių Stanislavo Kuniajevo, vėliau Michailo Lobanovo, o dabar Sergejaus Jesino.⁸³

Vladimiras Bondarenko viename straipsnyje panašiai sielojosi, kodėl „patriotai“ neturi tokių klubų, kaip „Projektas OGI“⁸⁴.

4

Pirmoje 10-ojo dešimtmečio pusėje jaunimas negausiai ėjo į „patriotines“ struktūras, tarybinės „rusų partijos“ įpėdines. Bendra estetinė tokių žurnalų, kaip *Mūsų amžininkas* ir *Jaunoji gvardija*, platforma buvo įvairios socrealizmo versijos, papildytos pliekiančiomis isteriškomis intonacijomis ir kartais įvairaus plauko apokaliptine metaforika. Pavyzdžiui, Prochanovo romaną *Šeši šimtai metų po mūsų* (*Шестьсот лет после битвы*), publikuotą *Mūsų amžininko* 1989 m., baigia aprašymas, kaip Kulikovo mūsų lauke iš debesų leidžiasi milžiniška septynžvakė ir pradeda žudyti rusų karius lazerio spinduliais, o rusų kariai eina į paskutinį mūsų su ja (Prochanovas arba nežinojo, arba nusprendė pamiršti, kad septynžvakių yra ne tik judėjų namuose arba sinagogose, bet ir stačiatikių bažnyčių altoriuose).

Išimtyms pasitaikydavo labai retai. Pavyzdžiui, 1992 m. *Mūsų amžininkas* keturis numerius iš eilės spausdino vieno ryškesnių 9-ojo dešimtmečio rusų postmodernizmo kūrinių *Begalinio akligatvio* (*Бесконечный тупик*) fragmentus, kurio autorius Dmitrijus Galkovskis turi polinkį antisemitiniams išpuoliams ir pasisakymams prieš atšilimo ideologiją. Tiesa, kitus to paties kūrinio fragmentus

83 Н. Переяслов, «Жизнь журналов», *День литературы*, 2000, Nr. 13 (43), p. 2.

84 OGI – ОГИ: *Объединенное гуманитарное издательство*, viena įtakingiausių tarp intelektualų grožinės bei akademinės (daugiausia humanitarinių ir socialinių mokslų) literatūros leidykla. Turi parduotuvių-kavinių-galerijų tinklą, kur vyksta poetiniai skaitymai, muzikiniai vakarai, konferencijos, ir panašiai. Kartu su Tartu universiteto Rusų literatūros katedra palaiko rusistikos informacijos tinklą www.ruthenia.ru (*vertėjos pastaba*).

tada publikavo ir „vakarietiški“ leidiniai, pavyzdžiui, *Nepriklausomas laikraštis* (*Независимая газета*). Tačiau, nepaisant kai kurių biurokratinių laimėjimų (pavyzdžiui, leidyklos „Советский писатель“ užkariavimas) ir energingos viešųjų ryšių kampanijos, posovietinė nacionalistinė literatūra per visą 10-ąjį dešimtmetį apskritai buvo apyvenkė. Žurnalas *Mūsų amžininkas* bei laikraštis *Literatūros diena* turėjo mažą tiražą ir buvo laikomi marginaliniais leidiniais, skirtingai nuo Aleksandro Prochanovo laikraščio *Diena* (*День*) (po 1993 m. – *Rytojus*), kuriam pastebimą socialinę politinę įtaką 10-ajame dešimtmetyje užtarnavo „Jelcino gaujos“ smerkimas ir spekuliacijos visuomenėje plitusių ksenofobinėmis nuotaikomis. Naujos jėgos į šią aplinką atėjo iš visiškai nelauktos pusės – iš radikaliosios kontrkultūros.

Tarybų Sąjungoje priverstiniame pusiau pogrindyje greta egzistavo įvairiausios estetinės kryptys – nuo visiškai tradicinių iki avangardinių, todėl tame kontekste kontrkultūra yra labai sąlygiškas dalykas. Jai būtų galima priskirti estetinę prasme radikaliausius neoficialiosios kultūros ratelius, pavyzdžiui, Leningrado poetinę grupę „Chelenuktai“ (*Хеленукты*), kuriai priklausė Vladimiras Erlis, Aleksejus Chvostenko ir kai kurie kiti⁸⁵. Kontrkultūrinės idėjos buvo būdingos 8-ojo dešimtmečio Leningrado roko bendruomenei, kuri labai sąmoningai orientavosi į atitinkamas vakarietiškas (visų pirma amerikietiškas) estetines idėjas ir Vakarų roko muzikantų pomėgius, pavyzdžiui, dzenbudizmą. Radikaliaji kontrkultūra pradėjo formotis TSRS 9-ojo dešimtmečio pradžioje, kai atsirado pirmosios pankroko grupės („Automatiniai tenkintojai“ (*Автоматические Удовлетворители*), vėliau tapusi grupe „Plaukuotas stiklas“ (*Волосатое Стекло*), ir daugelis kitų), avangardistai, eksperimentavę su trešo (*trash*) estetika, pavyzdžiui, nekrorealistai kine, grupė „Musmirė“ (*Мухомор*) muzikoje⁸⁶ bei kiti autoriai, stichiškai kvestionavę šiuolaikinių kultūrinių praktikų ribas. Pati tokios refleksijos idėja rėmėsi rusų avangardo estetika bei šiuolaikiniu vakarietišku kontekstu, todėl kontrkultūra TSRS tam tikra prasme atliko modernizacines funkcijas.

85 Daugiau žr.: В. Эрль, «Вечно живое наследие: о рисунках Хеленуктов», *Новое литературное обозрение*, 2003, Nr. 62.

86 Kabutės atsirado todėl, kad ši grupė niekada nekonzertavo ir tikrovėje neegzistavo, o vienintelį grupės albumą – „Auksinis diskas“ (*Золотой диск*) – namų sąlygomis įrašė jauni Maskvos dailininkai Svenas Gundlachas, Vladimiras Mironenko ir kiti.

Viena pirmųjų kontrkultūrinių roko grupių tapo grupė „DK“⁸⁷. Jos ideologas buvo Sergejus Žarikovas, patyręs Maskvos konceptualizmo įtaką⁸⁸. Atsišpirdamas nuo konceptualistų eksperimentų su tarybine retorine kalbėseną ir tarybine emblematika, Žarikovas, estetiškas provokatorius *par excellence*, 9-ojo dešimtmečio antrosios pusės „DK“ įrašuose pradėjo naudoti „patriotinių“ poetų Stanislavo Kuniajevo ir Jurijaus Liščico tekstus. Atrodo, net neišmanantys konceptualizmo paaugliai suvokė epatuojančius „DK“ albumus kaip parodini žaismą. Sprendžiu pagal savo paties ir mano tuometinio draugo reakcijas; „DK“ įrašus pirmą kartą išgirdau 1983 m., kai abu buvome keturiolikmečiai. Tačiau antroje 9-ojo dešimtmečio pusėje Žarikovas peržengė ribą, kai jo kūryba dar galėjo būti suvokiama kaip šmaikšti provokacija. 1989 m. roko žurnale *Slinktis (Сдвиг)*⁸⁹ jis paskelbė straipsnį, kuriame pagal draugijos „Atmintis“ (*Память*) nusiteikimą kaltino žydus visomis įmanomomis ir neįmanomomis nuodėmėmis (pavyzdžiui, jis teigė, kad Kaganovičius sunaikino Kristaus Išganytojo bažnyčią Maskvoje todėl, kad buvo „cadikas“) ir kvietė vietoje orientuotos į Vakarų tradiciją roko muzikos kurti tikrą rusišką „rodmuziką“⁹⁰. Viena vertus, žurnalas *Slinktis* retai spausdino tokius politizuotus straipsnius, kita vertus, demonstratyvus, nors ir sutirštintas bei prisodrintas įvairiausių citatų draugijos „Atmintis“ retorikos atkartojimas negalėjo tada būti suvokiamas tik kaip žaidimas. Jis buvo „nuskaitomas“ kaip pogrominis pareiškimas. Tai tikriausiai atitiko Žarikovo, sukūrusio savotišką „pogrominio šūkio“ konceptą, programą⁹¹. Vėliau Žarikovas rūpinosi Vladimiro Žirinovskio įvaizdžiu, tapo „kultūros ministru“ jo „šešėlinėje vyriausybėje“. Atrodo, būtent Žarikovui priklausė idėja padaryti Žirinovskio įvaizdį nuosekliai „karnavalinį“, kaip savotišką išplėtotą pasityčiojimą iš politinės kultūros tradicijų ir normų. 1992 m. Žarikovas nutraukė bendradarbiavimą su Žirinovskiu ir dalyvavo kuriant Nacionalradikalų partiją.

87 Grupės istoriją žr.: http://www.hor-music.ru/shop_item.asp?ProductID=881

88 Apie konceptualizmo įtaką „DK“ estetikai Žarikovas papasakojo interviu: <http://specialradio.ru/i/dk/inter.shtml>. Žarikovo autobiografiją žr.: <http://dk.lenin.ru/band.html>

89 Be žargoninio „nuprotėjimo“ (*сдвиг по фазе*), сдвиг yra viena pagrindinių futuristų sąvokų. Reiškia „sukeistinanti“, deautomatizuojanti suvokimą, būdą vaizduoti, kurti tam tikrą objektą (*vertėjos pastaba*).

90 *Под* – „giminė“, „šeima“ (*vertėjos pastaba*).

91 Apie 9-ojo dešimtmečio vidurio Žarikovo evoliuciją žr.: <http://golden-under.narod.ru/ur-light/ur-light.htm>

Žarikovas – pirmasis rusų autorius, kurio kūryboje neofašistinės ir ksenofobinės idėjos, pateiktos žaidimo forma, buvo panaudotos kaip postmodernistinių eksperimentų su totalitariniais diskursais rūšis. Tačiau „plačiuose sluoksniuose“ jos buvo suvoktos ir perimtos kaip „nesukeistinti“ nacionalistiniai lozungai. Galima spėti, kad Žarikovas sąmoningai konstravo tokį ambivalentišką suvokimą. Atrodo, net Limonovas, šiuolaikinį meną išmanantis žmogus, nesuprato, kiek tuometinė Žarikovo veikla buvo meno projektas. Knygoje *Herojaus anatomija* (*Анатомия героя*, Smolenskas: Русич, 1998) Limonovas stebėdamasis ir piktindamasis rašo, kad 1993 m. Žarikovas siūlė į Valstybės Dūmą nuo Nacionalbolševikų partijos kelti deputatu akivaizdų psichinį ligonį.

Žarikovo veiklos nepavyktų aprašyti taikant Walterio Benjamino dichotomiją „politikos estetizavimas“ / „meno politizavimas“: Žarikovo darbuose politika yra suvokiama kaip tuščia kalba, kurią galima pasitelkti estetinei veiklai. Politikos estetizavimas postmodernizmo laikais jau ne kartą yra tapęs tyrimo objektu, tačiau Žarikovo kūryba turėjo vieną ypatumą: estetinis ir pagrindinis jo veiklos matmuo buvo *ezoterinis* ir netgi „antimedijinis“, tikriausiai ji buvo adresuojama tik nedidelei „pažengusiųjų žinovų“, tokių kaip Sergejus Kuriočinas, grupei. Išoriškai tai buvo „normali“ dešinioji ekstremistinė veikla su neopagonišku atspalviu. Ir estetinė, ir politinė Žarikovo veikla neutralizavo etinį matmenį kaip beprasmį.

Žarikovas nebuvo krypties pradininkas: veikiau įgijęs konceptualistinių įgūdžių jis pirmas pajuto ir įgyvendino tendenciją, kuri tapo viena svarbiausių 10-ojo dešimtmečio Rusijos kultūroje: neutralizuojamas jau ne tik etinis, bet ir ideologinis bei socialinis politinės veiklos turinys.

1993 m. Eduardo Limonovo ir Aleksandro Dugino iniciatyva buvo sukurta Nacionalbolševikų partija, kurios pavadinimu tapo pejoratyvinė etiketė „nacionalbolševikas“, paplitusi liberalioje spaudoje 10-ojo dešimtmečio pradžioje kaip „raudonai rudųjų“ sinonimas. Nuo 1994 m. partija pradėjo leisti laikraštį *Limonka*⁹².

Ir partija, ir ypač laikraštis nuo pat pradžių buvo kuriami ne tik kaip politinės institucijos, bet ir kaip meno projektai⁹³. Partijos nariais tapo daug roko muzikantų: Jegoras (Igoris) Letovas („Pilietinė gynyba“, *Гражданская Оборона*),

92 Laikraščio pavadinimas žaidžia su Limonovo vardo ir rankinės granatos *limonka* sąskambiu (*vertėjos pastaba*).

93 Iš privataus pokalbio su vienu iš NBP steigėjų.

Sergejus „Voras“ Troickis („Metalų korozija“, *Коррозия металла*), Olegas Gaponovas („Anapus veidrodžio“, *Зазеркалье*, „Čė-dans“, *Че-данс*); vėliau prie NBP prisijungė muzikantai Sergejus Kuriochinas („Pop-mechanika“, *Поп-механика*), Dmitrijus Reviakinas („Kalinovo tiltas“, *Калинов мост*) ir Aleksandras Nepomniaščijus, taip pat žymus muzikantas ir dailininkas Sergejus „Afrika“ Bugajevas⁹⁴. Partijos organizatoriams priklausė Aleksejus Cvetkovas jaunesnysis, kuris 10-ojo dešimtmečio pradžioje buvo roko poetas (daina „Michailas Bakuninas kuoktelėjo“), radikaliai kairuoliškų jaunimo akcijų organizatorius ir dalyvis. Kartą jis vaikštinėjo Arbato gatve su pilnu vandens stiklainiu rankoje, kviesdamas praeivius užmegzti tiesioginį ryšį su kitų planetų gyventojais: tam reikėjo viso labo įmesti į stiklainį bet kokį metalinį daiktą.

NBP naudojo „modernizuojančią“ estetiką siekdama legitimuoti visuomenėje antimodernizacinę ideologiją. Negana to – pradiniu NBP veiklos etapu jos neakivaizdų pagrindą sudarė protestas prieš politinės kultūros, kaip autonominės visuomenės gyvenimo sferos, formavimąsi. Tačiau NBP organizatoriai turėjo skirtingus šio protesto motyvus. Skirtumai ypač išryškėjo po partijos skilimo 1998 m. Kaip galima spėti, Duginą domino ir domina nepolitiniai politinės įtakos būdai, o Limonovas ir ypač roko muzikantai tikriausiai juto poreikį tokios visuomenės, kur politinė ir etinė sferos nebūtų atskirtos nuo visuomeninės veiklos institucionalizacija ir refleksyviomis procedūromis, kaip tai buvo atsitikę persitvarkymo laikais. Tokiomis sąlygomis estetinė roko muzikantų veikla galėjo būti „nuskaitoma“ kaip primestų ideologinių ir meninių ribų įveikimas, o šios ribos buvo laikomos izomorfinėmis arba visiškai sutampančiomis.

10-ajame dešimtmetyje roko bendruomenė prarado „stiprųjį priešą“ – sovietų valdžią – ir išgyveno ūmų naujų idėjų deficitą. Priminsiu, kad persitvarkymo laikų rokas buvo gana politizuotas ir grįstas daugiausia pasipriešinimo egzistuojančiai visuomeninei santvarkai idėjomis, skleidžiamomis tiesiogiai ir netiesiogiai. 10-ojo dešimtmečio pradžioje kraštutiniai dešinieji politiniai lozungai kartu su viešais naujos Rusijos valdžios puolimais (arba be jų) minėtiems roko muzikantams tapo nonkonformizmo demonstravimo forma besiformuojančioje vartojimo visuomenėje. Tokį kelią 10-ojo dešimtmečio pradžioje išbandė Jegoras Letovas. Prieš tai, 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, Letovas nuolat konfliktuodavo su KGB ir teisėsaugos įstaigomis dėl dainų tekstų, griežtai antisovietinių pagal turinį

94 <http://www.panorama.ru/info/demo/TEXTS/51866.html>

ir panašių į isteriką pagal emocinį krūvį⁹⁵. 1997 m. interviu laikraščiu *Savaitė* (*Неделя*) Dmitrijus Reviakinas pasiskelbė simpatizuojęs fašizmui ir pakomentavo: „...fašizmas – tai geležinė ašis... Mano supratimu, Gumiliovas buvo fašistas.“⁹⁶

Tačiau svarbu, kad, nepaisant profašistinių deklaracijų, Letovas ir Reviakinas liko kultūros istorijoje savo dainomis, o 10-ajame dešimtmetyje jos buvo estetiškai novatoriškos ir dažniausiai be politinių teiginių ar šūkių. Pavyzdžiui, viename svarbiausių Letovo kūrinų – 1993 m. albume „Šimtas metų vienatvės“ (*Сто лет одиночества*) – nėra nė vienos tiesiogiai politinės dainos, o jo dainų ir eilėraščių tekstai nuosekliai konstruoja poetinę filosofiją, artimą stilizuotam gnosticizmui. Šios filosofijos kontekste 10-ojo dešimtmečio pirmos pusės politiniai Letovo lozungai skamba kaip provokuojančios metaforos, turinčios neigiamą socialinį užtaisą, tačiau neabejotinai yra antrinės pagrindinio dainų turinio požiūriu. Disbalansas tarp visuomeninės Letovo pozicijos ir jo dainų turinio 10-ajame dešimtmetyje sukūrė paradoksalią efektą: „Pilietinės gynybos“ koncertuose skambėjo labai sudėtingo turinio dainos, prisodrintos įvairiausių literatūrinių aluzijų, tačiau jos buvo atliekamos taip isteriškai, kad auditorija, kurios didžiąją dalį sudarė agresyvūs paaugliai, siautėjo lyg nuo „sunkiojo metalo“. Reviakino eksperimentai pratęsė futurizmo (Chlebnikovo tipo) tradiciją⁹⁷, o Letovo eksperimentai į roko kontekstą perkelia 7–8-ojo dešimtmečio europietiškos modernistinės poezijos bei Maskvos conceptualizmo estetines idėjas⁹⁸. Letovo ir

95 Iš 1986 m. dainos: „Mums nusispjauti į Alma-Atą ir įvykius Lenkijoje / Juk narsių patriotų kasdien vis daugiau / [...] Liepsnojančiu taku mes žengiame komunizmo link!“ (*Нам наплевать на Алма-Ату и события в Польше / Ведь отважных патриотов с каждым днем все больше / [...] Пылающей тропой мы идем к коммунизму!*) Plg. taip pat to paties laikotarpio dainas „Ledas po majoro kojomis“ (*Лед Под Ногами Майора*), „Viskas vyksta pagal planą“ (*Все Идет По Плану*) ir kitas.

96 M. Марголис, «Дмитрий Ревякин: «Настоящий поэт с рассудком не имеет ничего общего», *Неделя*, 1997, Nr. 6. Laimei, vėliau Reviakinas įgavo „antrą kvėpavimą“ kurdamas dainas ir sušvelnino „žemės“ retoriką viešuose pasirodymuose, todėl interviu tekste, patalpintame neoficialiame grupės tinklalapyje, panaikintas visas fragmentas apie fašizmą.

97 Žr. daugiau: О.Ю. Сурова, «Самовитое слово Д. Ревякина», *Новое литературное обозрение*, 1997, Nr. 28.

98 Žr.: С.С. Жогов, «Концептуализм в русском роке 80-х–90-х гг.», in: *Русская рок-поэзия: Текст и контекст*, вып. 6, Тверь, 2002; Д.М. Давыдов, «Русская рок-культура и концептуализм», in: *Русская рок-поэзия: Текст и контекст*, вып. 4, Тверь, 2000; И. Кукулин, «Как использовать шаровую молнию в психоанализе», *Новое литературное обозрение*, 2001, Nr. 52.

Reviakino kūryba priklauso meno krypčiai, kuri problemina žmogaus tapatumą ir konvencionalų pasaulėvaizdį, o ne įtvirtina kasdienės sąmonės mitus.

Tačiau rusų kultūrinėje sąmonėje politinės šių muzikantų deklaracijos išliko. Negana to – nuo 10-ojo dešimtmečio vidurio radikalūs pareiškimai, kaip ir nacionalistiškai interpretuota „rusų idėja“, tapo vienu iš labiausiai paplitusių epatažo būdų avangardiniame mene. Daugiausia tai grįsta tuo, kad avangardinio meno adresatai buvo žmonės, stichiškai įgiję liberalias vakarietiškas pažiūras, todėl šokiruoti juos „radonai rudais“ pareiškimais buvo įdomiausia. Beveik kartu su Letovo ir Reviakino tekstais nacionalistinės deklaracijos ėmė dažnai pasitaikyti viešuose žymaus kompozitoriaus-avangardisto Sergejaus Kuriochino pareiškimuose. Paskutiniame interviu prieš mirtį nuo vėžio 1996 m. Kuriochinas gana ironiškai komentavo „rusų idėją“⁹⁹, iš esmės pripažindamas, kad jo fašistiniai pareiškimai buvo lokalus esteto eksperimentas. 10-ojo dešimtmečio viduryje Kuriochino „ekstremizmas“ buvo savotiškas *stipriųjų, maksimalistinių įsitikinimų bei herojiško gesto žaidimas*¹⁰⁰. Nepaisant to, 10-ajame dešimtmetyje ir dabar Kuriochinas suvokiamas kaip universalus, multikultūrinis kompozitorius, siekęs žaidybiškai ir rimtai savo kūryboje sintezuoti skirtingas tradicijas: etnines dainas, džiazą, elektroninį avangardą, klasikinės Tolimųjų Rytų muzikos reminiscencijas. Tačiau „ultradešinysis“ Kuriochino laikotarpis taip pat liko kultūrinėje sąmonėje: toks žaidimas leistinas, tai smagu.

1996 m. prozininkas-avangardistas, šansonjė ir didžėjus Garikas Osipovas pakvietė Aleksandrą Duginą į jaunimo FM radijo stotį „Radijas 101“ (*Радио 101*) vesti autorinės programos *Finis Mundi*. Programa gyvavo metus, ją sudarė ultradešiniosios kultūrinės politinės Dugino deklaracijos pakaitomis su jo pa-

99 „Aš griežtai atskiriu gyvenimą nuo meno, stengiuosi mylėti ir vieną, ir kitą ir nepainioti vieno su kitu. Tai tokia sąmoninga šizofrenija: tam, kad gyvenimas gyventų sau, o menas sau. Kada jie susipainioja, aš stengiuosi juos atskirti, kad neliktų sulydyti. Netikiu vientisu žmogumi, visa tai svajos: siekti, judėti viena linkme. Man tiesiog labai patinka menas. Jūs klausiate apie Barkašovą. Barkašovas yra veikiau praktikas, o man patinka pokalbio lygmuo. Tai malonu: tarkime, rusų idėja, gera, puiki idėja, bet juk jos neįmanoma įgyvendinti, nes jos jokia būdu negalima įgyvendinti, tai visiška kvailystė [toliau – keiksmažodžiai – NA]. Tačiau pati idėja graži“ (В. Бачуров, С. Чернов, «Сергей Курехин: самолету и человеку», <http://www.cityline.ru/gonets2/kur.html>).

100 Dmitrijaus Golyņko-Volfsono žodžiais iš jo straipsnio apie Limonovą (Д. Гольнко-Вольфсон, «Черт с младенцем, или Взросление нарцисса», *Новое литературное обозрение*, 2002, Nr. 56).

rinkta alternatyvia roko muzika¹⁰¹. 10-ajame dešimtmetyje „daktaras“ Duginas (taip jį vadino afišos) sėkmingai bendradarbiavo su radikalių pažiūrų roko atlikėjais, pavyzdžiui, pasisakydavo per Natalijos Medvedevos¹⁰² koncertus.

Mano įvertinimas, ką būtent įsisavino rusų kultūrinė sąmonė, yra neišvengiamai subjektyvus. Jis remiasi 10-ojo dešimtmečio vidurio pokalbiais ir tuometinio mano pašnekovų (literatų ir žurnalistų) supratimo apie tai, kas vertas dėmesio, o kas mažesnio dėmesio, rekonstrukcija. Atrodo, 10-ajame dešimtmetyje dauguma skaitytojų ironiškai arba bent jau santūriai reaguodavo į ekstremistines Eduardo Limonovo pažiūras ir jo politinę veiklą¹⁰³, nors jo kūryba dažnai susilaukdavo neabejotino susidomėjimo, svyravusio tarp teiginio, kad „ikiemigraciniai Limonovo eilėraščiai puikūs, bet proza neverta dėmesio“, ir nuomonės, „kad jo ir proza puiki, o visas šis politinis šurmulyš jam reikalingas savireklamai“.

Limonovo 10-ojo dešimtmečio kūrybą, taip pat talkinusių legitimuoti ultradešinijų diskursą, reikia atskirai nagrinėti ir papildomai kontekstualizuoti. Ir XX a. 10-ajame, ir XXI a. 1-ajame dešimtmetyje Limonovas priklausė isteblišmento paribiui, atlikdamas „etatinio skandalisto“ vaidmenį¹⁰⁴. Jo ekstremistinė pozicija yra gerai apskaičiuotas efektas ir sykiu gyvenimo kūrybos priemonė. Ji turi ilgą istorinę literatūrinę romantinę genealogiją, iš esmės kildinamą iš politiškai radikalaus maištininko-marginalo tipo, būdingo prancūzų literatūrai. XX a. šiam tipui atstovauja, pavyzdžiui, Louis-Ferdinand'as Céline'as bei Jeanas Genet. Pirmasis laikėsi kraštutinių dešiniųjų pažiūrų, antrajam būdinga ultradešiniųjų ir kairuoliškų ideologemų samplaika, artima Limonovo pozicijai. Schematiškai 10-ojo dešimtmečio vidurio Limonovo poziciją po aktyvaus dalyvavimo 1993 m. puče ir estetistinio radikaliai dešiniojo laikraščio *Limonka* steigimo galima būtų apibūdinti taip: tie, kas pažinojo Limonovą kaip neoficialų poetą ir rašytoją emigrantą iki jo skandalingų politinių pareiškimų (t.y. ne vėliau 9-ojo dešimtmečio pabaigos), laikė jį jo paties buvusių pasiekimų vulgarizatoriumi, o

101 1993 m. viename Maskvos televizijos kanalų Duginas vedė programų ciklą apie okultinius Hitlerio mokytojus, vadindamas juos „ariosofais“.

102 Modelis, dainininkė, rašytoja, buvusi Eduardo Limonovo žmona, bendradarbiavo laikraščiuose *Limonka*, *Rytojus* ir kt. (*vertėjos pastaba*).

103 Kaip jau minėta, XX a. 1-ajame dešimtmetyje ši situacija visiškai pakito.

104 Nepaisant valdžios represijų prieš Limonovo partiją NBP. Pavyzdžiui, Limonovo knyga apie Putiną *Tokio prezidento mums nereikia!* (*Такой президент нам не нужен!*, Maskva, 2006), jei jos autorius nebūtų Limonovas, greičiausiai būtų sukėlusį nedidelį skandalą, tačiau parašyta būtent Limonovo ji suvokiama kaip kažkas dėsningo ir nuspėjamo.

tie, kas susipažino su Limonovu būtent kaip su radikaliu „nesisteminiu“ politiku-reemigrantu, suvokė jį kaip egzotišką ir nemalonų marginalą¹⁰⁵.

Be abejo, kai Limonovas pasislinko į radikalias dešiniašias pozicijas, kraštutiniai dešinieji rašytojai ir kritikai ėmė triukšmingai džiūgauti ir remti Limonovo publikacijas. Pavyzdžiui, kai kuriuos jo romanus pakartotinai išleido Krasnodaro literatūrinio almanacho *Kubanė* (*Кубань*) priedas. Tačiau Limonovas (skirtinai nei Prochanovas) taip ir netapo „savu“ posovietinių nacionalistinių rašytojų gretose. Beje, atrodo, to net ir nesiekė: jis mieliau bendravo su avangardinės bohemos atstovais ir radikaliais dešiniaisiais politikais (Vladimiru Žirinovskiu, Aleksandru Duginu, Albertu Mukašovu ir kitais). 10-ajame dešimtmetyje Limonovo kūriniai dažniausiai leido ne nacionalistinės, o kitokios leidyklos, visų pirma leidykla „Глагол“, labiausiai žinoma dėl kraštutinių avangardinių bei gėjų ir lesbiečių tematikos kūrinių publikavimo, taip pat buržuazinė, „mainstreaminė“ leidykla „Варгрус“. Visa tai leidžia teigti, kad tiek 10-ajame dešimtmetyje, tiek šiandien Limonovas yra laikomas išimtimi, „ypatingu atveju“, arba jo paties terminais – „vienišu herojumi“.

XXI a. 1-ojo dešimtmečio viduryje Limonovo ir jo vadovaujamos nacionalbolševikų partijos veikla darė įtaką svarbiai ideologinei slinkčiai. Detalus jos nagrinėjimas nėra šio straipsnio tikslas, tačiau svarbu ją paminėti. Tai kaltinimų „fašizmu“ ir „ksenofobija“ difuzija visose politinio lauko dalyse: pačios įvairiausios politinės ir visuomeninės jėgos, taip pat ir radiklios dešinėsios, kaltino savo oponentus „fašizmu“. Limonovas pateko į šių kaltinimų centrą. NBP neatsisakė nacionalistinių antivakarietiškų lozungų¹⁰⁶, nors tuo pačiu metu Limonovas savo tekstuose apeliavo į liberalias vertybes ir pilietinės visuomenės

105 Žr., pvz., anoniminę epigramą-limeriką, publikuotą žurnale *Новое литературное обозрение*: „Žymus poetas Apelsinovas / Pasirodė esąs šunsnukis: / Šlovino GPU, / Dainavo... su revanšistais / Egzotiškas vaisius Apelsinovas“ (*Знаменитый поэт Апельсинов / Оказался то сукиным сыном: / ГПУ прославлял, / С реваншистами... пел / Экзотический фрукт Апельсинов*) (*Новое литературное обозрение*, 1993, Nr. 6, p. 279).

106 Iš internetinio laikraščio *Limonka* (2006 03, Nr. 295): „Nacionalbolševikų partija rengia Maskvoje eitynes ir mitingą, skirtus Ledo mūšio metinėms – 1242 m. balandžio 5 d. rusų kariuomenės, vadovaujamos šv. Aleksandro Nevskio, pergalei prieš tuometinį NATO“ (http://limonka.nbp-info.ru/limonka_1142941292_article_1143049223.html). Mitinge prie Valstybės dūmos pastato Maskvos NBP skyriaus vadovas Romanas Popkovas skandavo šūkius: „Rusija – viskas, visa kita – niekas!“, „Rusija nuo Varšuvos iki Port Artūro!“ ir pan. (E. Савина, «Нацболы обвели милицию вокруг Пушкина», *Коммерсант*, 2006 04 06).

solidarumą¹⁰⁷. Jėgos, palaikančios prezidentą, visų pirma judėjimas „Mūsiškiai“ (*Нашу*), kaltina Limonovą ir palaikančius jį liberalius politikus (Garį Kasparovą, Nikitą Belychą, Iriną Chakamadą) fašizmu, ignoruodamos kitų ekstremistų veiklą¹⁰⁸, o radikalai dešinėsios Euroazijiečių jaunimo sąjungos aktyvistai sumušė Limonovo šalininkus kaip „renegatus“ ir „trockistus“¹⁰⁹. Ta pati sąjunga skelbia, kad kovoja prieš nacionalizmą ir ksenofobiją¹¹⁰. Analogiškai, kai 2005 m. rinkimų į Maskvos dūmą metu dauguma Rusijos politinių partijų buvo kaltinamos ksenofobija, partija „Tėvynė“ (*Родина*) atsakė taip pat kaltindama Rusijos liberaldemokratų partiją. Šis prieštaraujančių vienas kitam lozungų visuotinis susiliejimas ir dviprasmiškas fašizmo ir ekstremizmo apibūdinimas¹¹¹ nulemia tai, kad kaltinimai ekstremizmu praranda bet kokią semantinę turinį, išsenka¹¹².

Tame pačiame 10-ajame dešimtmetyje jaunieji autoriai, neturintys sovietinės ar emigrantinės patirties, kaip kad Jaroslavas Mogutinas, suvaidino gerokai svarbesnį vaidmenį nei Limonovas ultradešinišioms akcijoms suteikdamas inovatyvių ir nonkonformistinių statusą. Mogutino evoliucija 10-ajame dešimtmetyje yra paradoksali: iš pradžių jis skandalingai išgarsėjo kaip publicistas ir tik dešimtmečio pabaigoje – lokaliai – kaip ryškus poetas eksperimentatorius. Atrodo, paprastai būna atvirkščiai: išeikvojęs eksperimento energiją buvęs avangardistas ima traukti auditoriją skandalu. 10-ojo dešimtmečio viduryje Mogutino kaip publicisto pozicijos ypatumą sudarė libertarinės politinės (gėjų emancipacijos) bei radikali dešinėsios ideologemos, sujungtos su asmeniniais užgauliojimais bei atviru „geltonosios“ žurnalistikos priemonių naudojimu. Beje, tai buvo artima 4-ojo dešimtmečio vidurio vis to paties Céline'o estetinei publicistikos

107 Э. Лимонов, «Большая часть общества покинула президента», *Русский журнал*, 2004 06 07, http://old.russ.ru/culture/oppoziciya/20040607_el.html. Žr. Pribylovskio ir Danielio komentarus apie limonininkų dalyvavimą bendrose opozicinio jaunimo akcijose: <http://osada.sova-center.ru/discussion/4E7884B/51FCB0>.

108 „...Deklaratyviai antifašistiniai „Mūsiškiai“ visiškai nepastebi tikrų fašistų – nei *skinų*, nei Boriso Mironovo šalininkų“ (В. Лейбин, «Фашистские сценарии устранения президента», <http://www.polit.ru/analytics/2005/10/17/nazi.html>).

109 <http://www.rossia3.ru/mer/23fev>. Žr. apie analogišką 2006 04 01 įvykį Samaroje: И. Тяжлов, «Сергею Иванову провели антипризывную кампанию», *Коммерсант*, 2006 04 03.

110 <http://www.rossia3.ru/news/2006/03/20/13:40:00>

111 Pavyzdžiui, vartojant tarybinį, pagal apibrėžimą miglotą fašizmo kaip stambiosios buržuazijos ideologijos apibūdinimą (А. Проханов, *op. cit.*).

112 Apie tai yra daugybė straipsnių, žr., pvz.: А. Рыклин, «Парад уродов», *Объединенный гражданский фронт*, 2006 03 13–19 (priedas: *Новая газета*, 2006 03 13–15).

koncepcijai. Mogutinas reikalavo nežabotos seksualinės laisvės, pirmasis Rusijoje bandė registruoti homoseksualią santuoką (1994), akcentavo homoseksualios tematikos svarbą mene ir siekė savo darbuose parodyti šią tematiką kaip organišką rusų kultūros dalį, pavyzdžiui, paskelbė straipsnį, kuriame įrodinėjo, kad Nikolajus Gogolis buvo gėjus – beje, 10-ojo dešimtmečio pradžioje ši mintis buvo nenauja. Šioje srityje pagrindiniu Mogutino pasiekimu tapo jo parengtas ir komentuotas Jevgenijaus Charitonovo raštų dvitomis (išleido leidykla „Глагол“ 1993 m.). Tokiu būdu radikali dešinioji retorika ir isteriškas sąlygiškai demokratiško Jelcino Rusijos elito puolimas, reiškiami Mogutino tekstuose 10-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje ir viduryje, paradoksaliai susiformavo kaip emancipacinės programos su libertariniu atspalviu elementas.

10-ojo dešimtmečio viduryje tokia jungtis kai kuriems kritikams atrodė inovatyvi strategija, visiškai priimtina kultūroje. Publicistinėje Mašos Gessen knygoje *Vėl mirusi: Rusų inteligentija po komunizmo (Dead Again: The Russian Intelligentsia After Communism, London: Verso, 1997)* Mogutinas ir Alina Vituchnovskaja pristatomi kaip „pirmosios lakštingalos“ naujos visuomeniškai angažuotos Rusijos intelektualų kartos, niekaip nesusijusios su tarybinėmis paradigmomis, „liberaliomis“ arba disidentiškomis¹¹³. Tačiau visuomeninė Mogutino veikla palaipsniui nunyko jam persikėlus į JAV, kur 1995 m. jis gavo politinį prieglobstį: Rusijoje jam grėsė teisminis persekiojimas kaltinant jį tautinės ir religinės nesantaikos kurstymu. Nors jo 10-ojo dešimtmečio pabaigos – XXI a. 1-ojo dešimtmečio pradžios poezijoje ir prozoje apstu sadistinių lozungų (tiesio-

113 Poetė ir publicistė Alina Vituchnovskaja, sulaikyta 1994 m., buvo kaltinama narkotikų platinimu ir ilgą laiką praleido kardymo izoliatoriuje. Antrą kartą buvo sulaikyta 1997 m. pagal tą pačią bylą. „Kairieji“ sluoksniai laikė Vituchnovskają libertarinės ideologijos reiškėja, o posovietinės inteligentijos sluoksniai – autore, kaip tarybiniai disidentai nukentėjusia nuo valdžios. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje Vituchnovskaja prisijungė prie ultradešiniųjų grupių – publikavo eiles laikraštyje *Literatūros diena (День литературы)*, o 2002 01 20 Majakovskio muziejuje Maskvoje surengė kolektyvinį poezijos vakarą „Aš myliu tave, mirtie“: „Vakaro koncepciją suformulavo du refleksyvūs marginalios saviveiklinės politinės spaudos atstovų pranešimai, teigę, kad meilė mirčiai būdinga dešiniams radikalams ir rusų tautai (skirtingai nuo meilės gyvybei, būdingos kairiesiems ir žydams), todėl vakaro programa yra rusų fašistinės poezijos programa. [...] Bilietus tikrino ir įėjimą į salę kontroliavo žmonės su Rusų Nacionalinės Vienybės raiščiais“ (ištrauka iš reportažo laikraštyje *Literatūrinis Maskvos gyvenimas (Литературная жизнь Москвы)* – <http://www.vavilon.ru/lit/jan02.html>). Apie kitus Vituchnovskajos veiklos aspektus žr., pvz.: С. Кузнецов, *op. cit.*, p. 270–273.

gine seksualine prasme)¹¹⁴ ir beveik pornografinių įvaizdžių, lyginant su jo paties ankstesne publicistika, jie daugiausia perkelti iš visuomeninės provokacijos registro į intymių asmeninių pataloginių fantazijų registrą. Todėl (taip pat ir dėl netrivialių eksperimentų su ritmika ir eilėdara) Mogutino poezija buvo gerokai estetiškai inovatyvesnė ir tikriausiai būtent todėl ją kur kas labiau nei jo ankstesnę publicistiką pastebėjo kritikai.

Tokiu būdu dėl Eduardo Limonovo, Jegoro Letovo, Sergejaus Kuriochino, Jaroslavo Mogutino ir kai kurių kitų autorių veiklos kultūrinėje sąmonėje radikali dešinioji retorika užsifiksavo kaip libertarinio emancipacinio projekto dalis. Tikrovėje visais minėtais atvejais ši dešiniojo radikalizmo ir emancipacinių projektų jungtis buvo situatyvi ir netgi (Kuriochino atveju) simuliatyvi, o pati dešinioji radikaloji retorika funkcionavo kaip socialinės estetiškos provokacijos elementas. Tačiau šią jungtį dalis intelektualų bendruomenės suvokė kaip kultūrinę inovaciją, o „dešiniojo radikalaus libertarizmo“ įtaką sustiprino dvi svarbios aplinkybės.

Pirmoji – tai *ressentiment*'o nuotaikos, lėmusios rusų storųjų žurnalų literatūrinę kritiką 1990-aisiais bei paveikusios ir vyresnės kartos autorius (pavyzdžiui, Andrejų Siniavskį, Bulatą Okudžavą ir kt.), ir jaunesnės kartos atstovus (pavyzdžiui, nepaisant skirtumų, Dmitrijų Bykovą ir Aleksejų Varlamovą). *Ressentiment*'o nuotaikos lėmė (ir lemia iki šiol), kad Rusijos nūdiena visų pirma suvokiama kaip nuopuolis, skilimas ir degradavimas. Žmonės, persmelkti šių nuotaikų, neakivaizdžiu klestėjimo pavyzdžiu dažniausiai pasirenka 7-ąjį ir 8-ąjį dešimtmečius, kai, nepaisant sovietinės cenzūros spaudimo, TSRS egzistavo „didžioji“, „priimtina“ arba „teisinga“ kultūra bei mokslas. Kartais pasirenkamos ankstesnės epochos, tačiau eksplicitiškai minėtų pavyzdžių 1990-ųjų *ressentiment*'e galėjo ir visai nebūti: nūdiena buvo interpretuojama kaip besąlygiškas nuopuolis, degradavimas „apskritai“ – „tikrųjų vertybių“ išnykimas, suvokiamas būtent joms nesant. Šio *ressentiment*'o požiūriu, visi socialiniai, politiniai, kultūriniai procesai buvo aprašomi kaip „netikri“, o terminai, fiksuojantys naują situaciją, interpretuojami kaip diskredituotos, demaskuotinos apgaulės¹¹⁵. Tikriausiai patį iškalbingiausią tokios sąmonės pavyzdį pateikia Viktoro Pelevino romanas *Generation „П“* (*Generation „П“*, 1997), kuriame vienas personažas

114 Žr., pvz., eilėraščio pavadinimą: „man patinka žudyti lėtai [gyvenimas ištuštėjo].“

115 Žr. *ressentiment*'inės sąmonės eskizą straipsnyje, pirmą kartą publikuotame 1994 m.: А.С. Немзер, «Сказка о потерянной критике», in: А.С. Немзер, *Замечательное десятилетие русской литературы*, Москва: Захаров, 2003, p. 113–114.

aiškina, kad žodis „lèvè“; romų kalba reiškiantis „pinigai“ ir 8–9-ajame dešimtmetyje tikriausiai per kriminalinį žargoną patekęs į kasdienę rusų kalbą, yra anglišku žodžių *liberal values*, „liberalios vertybės“, trumpinys.

Šios *ressentiment*'o sąmonės priešybe tapo epatažas – eklektiškas anarchistinės, nihilistinės ir libertariškos retorikos mišinys (laisvė vartoti narkotikus, laisvi seksualiniai ryšiai, žiaurių, provokuojančių scenų vaizdavimas ir kt.), kuris visai derėjo prie radikalių dešiniųjų, antvakarietiškų ir antiamerikietiškų ideologemų. Epatažas – *ressentiment*'o sąmonės „šešėlis“; jo kitoniškos būties (nutolinimo) forma. Kaip ir *ressentiment*'as, jis tapo visuomenės „demobilizacijos“, įvykusios po persitvarkymo 1990-ųjų pradžioje, padariniu ir, kaip ir *ressentiment*'as, suteikė formą konservatyviam pagal savo tikslus nusitolinimui nuo dabarties¹¹⁶. Anksčiau jau buvo užsiminta apie nostalgiską NBP prigimtį. Epatauojančiuose, kaip ir *ressentiment*'o, tekstuose¹¹⁷ tikrovė vaizduojama kaip netikra, „puolusi“; todėl epatauojanti sąmonė gali jungtis su *ressentiment*'ine vieno teksto ribose. Naujausius pavyzdžius galima aptikti Vsevolodo Jemelino eilėraščiuose ir bendraautorių Aleksandro Garroso bei Aleksejaus Jevdokimovo prozoje.

Nepaisant šios kryžminimo galimybės, „platūs skaitytojų sluoksniai“ ir 1990-ųjų literatūros kritika *ressentiment*'ą ir epatažą laikė estetinė opozicija. Jų priešprieša pakeitė tradicijos ir šiuolaikiškumo dichotomiją. Tačiau svarbu, kad minėta opozicija lėmė ne kultūrinių procesų raidą, o jų vertinimą. Literatūros dinamikos ir jos interpretacijos spaudoje nesutapimas posovietinėje inteligentų sąmonėje buvo itin didelis: poezija, proza, dramaturgija plėtojosi įveikdamos naujas kalbas ir galimybes, tačiau kūriniai, neįsitelkiantys į *ressentiment*'o ir epatažo opoziciją, likdavo išstumti iš visuomenės sąmonės arba geriausiu atveju būdavo suvokiami kaip „šiuolaikinių“ normų išimtis. Tai įvykdavo net tais atvejais, kai šie kūriniai susilaukdavo palankių kritikos vertinimų, o jų autoriai gaudavo

116 Žr. daugiau: Б. Дубин, «Кружковый стеб и массовые коммуникации...». Ir *ressentimentas*, ir epatažas yra menkinančios identifikacijos, būdingos posovietinei visuomenei ir išnagrinėtos daugybėje Boriso Dubino ir Levo Gudkovo darbų, kultūriniai ekvivalentai. Žr., pvz.: Л. Гудков, «К проблеме негативной идентификации», in: Л. Гудков, *Негативная идентичность*.

117 *Ressentiment*'iniai tekstai atgaivino – ir kartais gana talentingai – nostalgiską rusų pirmosios emigrantų bangos prozos estetiką. Nors nostalgisko grožėjimosi objektu naujuose kūriniuose buvo ne ikirevoliucinė Rusija, o Rusija iki persitvarkymo, šie tekstai beveik eliminavo ideologinius praeities ženklus, todėl vaizdavimo objektas buvo suvokiamas kaip „dingusi“ Rusija apskritai. Pavyzdžiu galėtų būti dešimtojo dešimtmečio Dmitrijaus Ševarovo proza.

prestižines premijas. Taip visuomenė iš esmės ignoravo 1990-aisiais publikuotus tokių autorių kaip Anatolijus Azolskis, Jurijus Davydovas, Andrejus Sergejevas, Andrejus Liovkinas, Vladimiras Gavrilovas, Olegas Jurjevas, Asaras Eppelis, Anastasija Gosteva kūrinis, Genricho Sappiro poeziją ir prozą (knygos *Singapūras*, *Сингапур*; *Skriejantis ir miegantis*, *Летящий и спящий*; *Vasara su angelais*, *Лето с ангелами*), beveik visą inovatyvią poeziją nuo Viktoro Krivulino iki Stanislavo Lvovskio ir Andrejaus Sen-Senkovo bei kitų.

Sociologiniai Aleksejaus Levinsono darbai aprašo posovietinės visuomenės raidą 10-ajame dešimtmetyje kaip dviejų lygiagrečių procesų derinį: ryšių struktūrų, vertybinių ir informacinių sistemų paprastinimas ir komplikavimas¹¹⁸. 1990-ųjų literatūroje šiedu procesai paprastai priklausė skirtingiems simbolinės gamybos lygmenims: komplikavimas vyko pačioje literatūroje, o paprastinimą atliko jos suvokimas ir interpretacija visuomenėje bei kritikoje¹¹⁹. Todėl „storieji“ žurnalai, tapę svarbia *ressentiment*'o sąmonės prezentacijos vieta, retai spausdino inovatyvią literatūrą. Ji rado sau vietą nedidelių tiražų almanachuose bei knygoje ir besiformuojančiame internete.

Antroji aplinkybė yra ta, kad etinių klausimų kėlimas 1990-ųjų kritikoje buvo nepaprastai komplikotas: nesusiformavo kalba, kuria galima būtų kalbėti apie etinių ir estetinių elementų sąveiką grožiniame kūrinyje. Ši „akloji dėmė“ atrodo ypač keistai, nes internete diskusijos šia tema prasidėjo, vos pasirodžius pirmiesiems rusų literatūriniais puslapiams. Pavyzdžiui, didelę polemiką konkurso „Teneta“ („Тинклai“) svečių knygoje sukėlė energingai parašytas Bajano Širianovo romanas *Žemasis pilotas* (*Низший пилотаж*) apie narkomanų gyvenimą, galiausiai užėmęs konkurse pirmąją vietą. Diskusija apie Širianovo prozą baigėsi konkurso žiuri skilimu, keli žiuri nariai ją paliko, o internete atsirado du rusų literatūros konkursai¹²⁰.

118 А. Левинсон, «Архив и простота. Реплика неисторика», *Новое литературное обозрение*, 2005, Nr. 74; Idem, «Иная простота», in: А. Левинсон, *Опыт социологии*, Москва: Новое литературное обозрение, 2004.

119 Tai gamino savotiškas kolektyvines haliucinacijas. Andrėjus Zorinas prisimena, kad kai 1998 m. jis tapo rusų Bookerio premijos žiuri pirmininku, jam teko skaityti ir girdėti, kad dabar literatūroje „visiškas postmodernizmas“, tuo tarpu dauguma konkursui patektų romanų priklausė epigoniškam modernizmui arba epigoniškam realizmui (А. Зорин, «Как я был председателем», *Неприкосновенный запас*, 1999, Nr. 4). Žinoma, literatūroje vyko ne tik inovacijos, bet ir inercijos procesas.

120 Žr. daugiau: С. Кузнецов, *op. cit.*, p. 123–128.

Širianovo pavyzdys gerai parodo tai, kad etikos ir estetikos santykis kūrinyje dažnai išskyla aptariant ir vertinant kūrinius, peržengiančius tradicines literatūros normas ir konvencijas, „iškeliančius į šviesą“ anksčiau neapartas patirties formas, iš pradžių tokie kūriniai kartais priskiriami „nemoraliems“ (plg. Walto Whitmano knygos *Žolės lapai* arba Jameso Joyce'o *Uliso* ankstyvąją kritinę recepciją). 1990-ųjų Rusijoje nei interneto, nei „popierinė“ kritika neturėjo metodų, kuriuos pasitelkus būtų galima analizuoti egzistuojančių literatūrinių normų pažeidimus: žiaurias ar atviras sekso scenas¹²¹, estetines provokacijas, eksperimentus su kalba, siužetu ir autoriaus įvaizdžiu. Užsienio slavistika nagrinėjo šokiruojančių naujosios rusų prozos vaizdinių ryši su totalitarizmo patirtimi¹²². Toks problemos formulavimas šiandien gali atrodyti ginčytinas, 10-ojo dešimtmečio rusų kritikoje šis požiūris netapo paklausus. Galiausiai klausimas, kokią reikšmę turi „nekonvencionalūs“ elementai vienuose ar kituose literatūros kūriniuose ir iš kokios tradicijos jie yra kildinami, nebuvo nei suformuluotas, nei suvoktas kaip pagrindinis.

Problemų, gimstančių etikos ir estetikos paribiuose, nereflektavimas bei negėbėjimas konceptualiai skirti skandalą ir inovaciją kultūroje kildintinas dar iš vėlyvųjų tarybinių laikų. 1986 m. vienas žymiausių neoficialios Leningrado kultūros veikėjų poetas ir leidėjas Dmitrijus Volčekas paskelbė savo redaguojamame *Mitios žurnale* (*Митин журнал*) straipsnį „Kiek liko gyvuoti *samizdatui*?“ (tipografiniu būdu jis buvo publikuotas tik 2005 m.)¹²³. Šiame tekste Volčekas išdėstė hipotezes apie tai, kas nutiks neoficialiai literatūrai pradėjus 1986 m. publikuoti anksčiau TSRS uždraustus tekstus. Jo nuomone, visą uždraustą TSRS literatūrą galima padalinti į tris grupes: politiškai, estetiškai ir etiškai nonkonformistiniai kūriniai. Pirmoji grupė apima tekstus „nuo lagerių atsiminimų iki kreipimūsi ir protesto laiškų“. Estetiškai nonkonformistinei literatūrai priklauso kūriniai, nepublikuoti dėl jų stilistinio prieštaravimo socrealizmui – pavyzdžiui, Josifo Brodskio poezija arba Sašos Sokolovo *Kvailių mokykla* (*Школа для дураков*).

121 Pavyzdžiui, Karenio Stepaniano pastebėjimas, kad sekso scenos Sorokino ir Pelevino romanuose yra lyriškiausios, o jų funkcija atitinka meilės prisipažinimo scenas rusų XIX a. romanuose, nebuvo daugiau plėtojamas.

122 Žr., pvz.: D. Gillespie, „Sex and Sorokin“, in: *Poetik der Metadiskursivität: Zum Postmodernen Prosa-, Film- und Dramenwerk von V. Sorokin*, Hrsg. von D. Burkhardt, München, 1999.

123 Д. Волчек, «Сколько осталось жить самиздату?», in: *Премия Андрея Белого: Антология*, Москва: Новое литературное обозрение, 2005.

Etiškai nonkonformistinei – kūriniai, vaizduojantys patirties formas, nepriimtinas skaitytojų daugumai: homoseksualų seksą (Jevgenijaus Charitonovo kūryba), nemotyvuoto žiaurumo scenas (Vladimiro Sokolovo ir Viktoro Jerofejevo kūryba) ir kita. Šie kūriniai, Volčeko nuomone, vargu ar bus publikuoti. Jų platinimas ir propagavimas lieka *samizdato* veikėjams.

Šiame tekste Volčekas iš esmės paskelbė *Mitios žurnalo* užduotį, kurią žurnalas sprendė visą 10-ąjį dešimtmetį ir tebesprendžia šiandien: didelė dalis tekstų, publikuojamų žurnale, priklauso įvairiausioms „nenormatyvioms“ patirties sritims nuo seksualinių eksperimentų iki „pogrindinių“ religinės pajautos būdų. Tačiau Volčeko pasiūlyta koncepcija jo būsimiems pasekėjams atvėrė galimybę atlikti esminį falsifikavimą: „etiškai nonkonformistiškais“ tekstais, prieštaraujantiais viešpataujančiai moralei, galima laikyti du skirtingus tekstų tipus, tai priklauso nuo to, kaip suprasime „viešpataujančią moralę“.

Pirmajam tipui priklauso kūriniai, kurių pagrindą sudaro radikalus Kito kaip autonomiškos asmenybės neigimas ir smurto bei nusikaltimo („kraštutinės žmogaus ir visuomenės konflikto formos“, anot Simone'os de Beauvoir¹²⁴) tematizavimas, iš esmės peržengiantis žmogiškosios egzistencijos ribas. Šiam tipui galima priskirti markizo de Sade'o, Georges'o Bataille'aus, Jeano Genet kūrybą, Vladimiro Nabokovo *Lolita* ir kitus. Tokių tekstų herojumi tampa radikalizuotas geismas, kurio refleksija virsta svarbiausia siužeto dalimi, o pasakotojo ir visuomenės susvetimėjimą gali įveikti tik rašymo aktas (plg. *Lolitos* finalą; apie tą patį rašė de Beauvoir, kalbėdama apie de Sade'ą¹²⁵). Ši kūriniių tipą dažniausiai grindžia viena ar kita autoriaus sukurta arba įsisavinta filosofinė ar metaliteratūrinė koncepcija, moralizmą sukurianti priešybės būdu, savotiškas „apofatinis“ moralizmas.

Tokius kūriniius tyrė, pavyzdžiui, prancūzų „neklasikiniai“ filosofai ir filologai-postruktūralistai, pasitelkdami labiausiai „atstumto“ prancūzų literatūros autoriaus markizo de Sade'o kūrybą. Prancūzų darbų apie de Sade'ą antologija buvo viena pirmųjų knygų, publikuotų 1992 m. serijoje „Ad Marginem“, vėliau suteikusioje vardą leidyklai. Tačiau tie refleksijos modeliai, kuriuos pateikė Georges'as Bataille'us ir Pierre'as Klossowski arba Albert'as Camus ir Susan Sontag kitų autorių kūrybos pavyzdžiu, Rusijoje nebuvo ne tik suvokti, bet ir

124 С. де Бовуар, «Нужно ли аутодафе?», in: *Маркиз де Сад и XX век*, Москва: РИК «Культура», 1992, p. 134.

125 *Ibid.*, p. 149–156.

atpažinti. Ši „akloji dėmė“ eilinį kartą parodo, kaip selektyviai vyko naujausiosios prancūzų filosofijos recepcija 10-ojo dešimtmečio Rusijoje, nepaisant milžiniško skaičiaus pasirodžiusių vertimų¹²⁶.

Šio tipo porūšis – kūriniai, grįsti egzistencinio Kito pripažinimu, tačiau laužantys vienus ar kitus socialinius tabu. Visų pirma tai homoseksualios suaugusių lygiaverčių žmonių meilės vaizdavimas. Tačiau tabu laužymas literatūroje gali būti siejamas ir su šiurkštaus socialinių pertvarų laužymo vaizdavimu klasinėje visuomenėje (Davido Herberto Lawrence'o *Ledi Čaterli meilužis*), ir su potyrių, „išstumtų“ iš kasdienio gyvenimo (Venedikto Jerofejevo *Maskva–Petuškai*), aprašymu.

Antrajam tipui priklauso kūriniai, kurie kyla iš socialinės arba etninės segregacijos – arbitralaus Kito diskreditavimo – idėjos. Visuomenė visuomet yra heterogeniška, todėl tokie kūriniai taip pat žeidžia visuomeninę moralę, tačiau kitaip nei pirmojo tipo kūriniai. Į nusikaltėlio ar įsimylėjęlio, reflektuojančių savo vienišumą, vietą jie patalpina fantazmatinį totalumą, mitologizuotą bendrumą su didžiuoju vieniu – tėvyne, tauta, bet kokiu ideologiniu konstruktu. Šis totalumas – ne kas kita, kaip užmaskuotas ir universalizuotas geismas, kurio reflektavimas yra blokuotas.

Antroje XIX a. pusėje literatūra padarė atradimą: nuslopinti „antisocialūs“ siekiai potencialiai egzistuoja kiekvieno šiuolaikinio („modernaus“) žmogaus, o ne tik romantizuoto demoniško herojaus, viešai paminančio įstatymus, gyvenime. Aiškiausiai šią idėją įgyvendino Fiodoras Dostojevskis ir Charles'is Baudelaire'as. Todėl pirmojo tipo tekstų negalima laikyti uždara grupe – tai tendencijos, darančios įtaką gana daugeliui kūrinių, taip pat ir masinės kultūros kūriniams. Tačiau pirmojo tipo kūriniai tematizuoja konkretų, „štai-šitą“ geismą, o tai skiria juos (ir „grynuosius“, ir „praskiestus“) nuo antrojo tipo kūrinių, kurie kyla iš tapatumo fetišizavimo¹²⁷.

Nei neoficialioji, nei juo labiau oficialioji tarybinė literatūra bei kritika nekėlė sau uždavinio apibrėžti ir reflektuoti, kas gi yra tabu laužymas. Tam tikru metu šios problemos neskaidrumas pagamino daugybę spekuliacijų apie vienu ar kitų kūrinių inovatyvumą. Siūlytų traktuočių autoritetingumą stiprino jau

126 Žr. daugiau: Т. Венедиктова, «Между языком и дискурсом: кризис коммуникаций», *Новое литературное обозрение*, 2001, Nr. 50.

127 Daugiau žr., pvz.: С. Зонтаг, «Магический фашизм», in: С. Зонтаг, *Мысль как страсть*, Москва: Русское феноменологическое общество, 1997.

anksčiau aptartos diskursyvinės *ressentiment*'o ir epatažo strategijos. Galiausiai Prochanovas pirmojo XXI a. dešimtmečio pradžioje pasirodė ne tik integruotas į literatūros lauką, bet pripažintas novatoriumi ir nonkonformistu.

Šios transformacijos aptarimas, prasidėjęs „atgaline data“, vyko pagal jau aptartas taisykles – kaip *ressentiment*'inės ir epatažinės sąmonių bylinėjimasis. Strategiją, atitinkančią epatažinę sąmonę, galima pavadinti inovatyvios adaptacijos strategija: Prochanovas yra novatoriškos literatūros pavyzdys, jį yra apėmusi politinio veiksmo (nesvarbu kokio) energija, jis – „komunistinis mula Omaras“ (Levo Danilkinio recenzija; priminsiu, kad mula Omaras buvo Talibano judėjimo lyderis Afganistane). Epatažinės argumentacijos pavyzdys būtų toks: Prochanovas – novatorius, nes jo kūrinuose apstu haliucinacinių metaforų. Skirtumai tarp to, kaip Berezovskis lyginamas su seniu Mazajumi, Andropovas su vovere arba Irina Chakamada su gyvate, ir metaforinių [Solženicyno] *Raudonojo rato* arba Stalino laikų literatūros¹²⁸ strategijų nėra aptariami ir „epatažinės“ kritikos laikomi nesvarbiais.

Strategiją, atitinkančią *ressentiment*'inę sąmonę, galima būtų pavadinti negatyvaus normalizavimo strategija: Prochanovas prastas, bet neprastesnis nei visa kita, nes šiulaikinės literatūros būklė yra katastrofinė, o degradavusi kritika operuoja tik panašiais vardais–„projektais“. Ypatingas negatyvaus normalizavimo pavyzdys – Anos Kuznecovos straipsnis¹²⁹, kuriame Prochanovas kaip „projektas“, sukurtas „literatūros vadybininkų“, prilyginamas Dmitrijui Prigovui, jauniems poetams iš almanacho *Babilonas (Вавилон)* bei antologijos *Devynios dimensijos (Девять измерений)* dėl to, kad visi minėti autoriai yra prasti (t.y. nepatinka Anai Kuznecovai), tačiau susilaukė visuomenės dėmesio, taigi visais šiais atvejais domėjimasis buvo surežisuotas. Ultradešinieji ideologizuoti Prochanovo tekstai prilyginami subtilioms estetinėms Prigovo provokacijoms ir jaunųjų poetų kūrybai tik dėl to, kad visi jie laužo egzistuojančias estetines konvencijas.

128 Žr., pvz., „kvazifolklorinę“ anot Konstantino Bogdanovo, „Byliną apie Tėvynės karo vyčius“, papasakotą Matvejaus Riabinino: „Kai į vokiečių ministrų rūmus / Rinkosi karininkų būrys, / Rinkosi čia krokodilai kraugeriai, / Jų priešakyje plėšikas Hitleris (Как в германской палате министерской / Собрался собрание офицерское, / Тут съезжались крокодилы кровожадные, / Во главе того разбойника да Гитлера), cit. pagal: К. Богданов, *О крокодилах в России: Очерки из истории заимствований и экзотизмов*, Москва: Новое литературное обозрение, 2006, p. 224.

129 А. Кузнецова, «Кому принадлежит искусство, или Революция менеджеров в литературе», *Знамя*, 2006, Nr. 3.

Todėl vyksta būtent tai, prieš ką pasisakė žurnalo *Vėliava* (*Знамя*) vyriausiasis redaktorius Sergejus Čiuprininas: Prochanovo kūryba vertinama kaip literatūrinė provokacija, o ne kaip kraštutinės dešimtosios ideologijos išraiška. Svarbu, kad literatūros almanachas *Babilonas*, taip nepatikęs Kuznecovai, turėjo 500 egz. tiražą (nebeleidžiamas nuo 2003 m.), o Prochanovo romanus leidžia dešimtimis tūkstančių tiražu¹³⁰. Tikriausiai jaunieji almanacho *Babilonas* poetai taip liūdina Kuznecovą, kad ji pasirengusi suteikti mažo tiražo almanachui visuotinės literatūros nelaimės statusą. „Regimų reiškinių“ skirtumai, aptarti kiek anksčiau, tokioje sistemoje iš principo negali būti reflektuojami: negatyvaus normalizavimo požiūriu jie apskritai neturi reikšmės.

5

XXI a. 1-ojo dešimtmečio pradžioje Rusijos visuomenėje prasidėjo procesas, kurį, neturint geresnio termino, būtų galima pavadinti virtualiu ar fiktyviu konsolidavimusi. Tuo metu staigiai padaugėjo viešų simbolinių veiksmų, demonstruojančių laikinę ir erdvinę Rusijos visuomenės ir valstybės vienybę. Laikinė ir erdvinė vienybė (šios sferos minėtuose simboliniuose veiksmuose neskiriamos) buvo pateikiama kaip istoriškai paveldėta iš tarybinio ir peterburgiško imperinio laikotarpio kartu su visuomenės konsolidavimusi aplink politinius „centristus“¹³¹. 10-ojo dešimtmečio pradžia tapo visuomenės, taip pat ir kultūrinės bendruomenės, skilimo laikmečiu, kai formavosi daugybė lygiaverčių ir menkai komunikujančių paskirų grupių su autonominiais tapatumais. 2000-ųjų pradžioje šios grupės pradėtos stumti iš viešosios erdvės. Simboliškai kompensuodamos ir sykiu tęsdamos išstūmimo procesą kai kurios jų pradėjo į viešąją erdvę „deleguoti“ pavienius atstovus, taip dalyvaudamos neva bendroje kultūrinėje erdvėje (savotiška virtuali kooptacija; plg. su RF Bendrijų rūmų formavimo

130 Skandalas, kurį išprovokavo „Nacionalinio bestselerio“ premijos suteikimas Prochanovui ir daugybė publikacijų apie tai spaudoje (pvz., Ziuganovas neigiamai atsiliepė apie romaną vienoje televizijos laidoje, nes jam nepatiko makabriškas Lenino portretas viršelyje, sukurtame A. Bondarenko), sukėlė tokį susidomėjimą *Ponu Heksogenu*, kad „Ad Marginem“, sakoma, penkis kartus užsakinėjo papildomus tiražus.

131 Žr. apie tai, pvz.: Б. Дубин, «Симулятивная власть и церемониальная политика», *Вестник общественного мнения*, 2006, № 1.

principais), tačiau kultūriniai tarpgrupinės komunikacijos mechanizmai nebuvo toliau plėtojami.

Kraštutinių dešiniųjų ir neosovietinių grupių įtakos augimas tapo natūralia šio proceso išdava: imperinės nacionalistinės kultūrinės grupės iš pat pradžių buvo nusiteikusios kovoti dėl valdžios ir propaguoti „savo“ idėjas bei autorius. Be to, jų ideologija atitiko visuomenės, po 1998 m. palinkusios į ksenofobiją ir izoliacionizmą, nuotaikas¹³². Dar viena šio proceso pasekmė – maksimalus istorinės atminties sulėkštėjimas, schematizavimas ir mitologizavimas: nauja visuomenės konstrukcija privalo būti „natūralizuota“, suvokta kaip vienintelė atitinkanti šalies lūkesčius.

Savo poetika ir socialiniu elgesiu Prochanovas idealiai tiko 2000-ųjų pirmosios pusės Rusijos kultūrinei situacijai. Jai būdingas afektyvus 10-ojo dešimtmečio epochos, kaip „prarastos“ ar netgi „gėdingos“, neigimas¹³³ (pavyzdžiui, Levo Danilkinio knygoje *Parfiėčių strėlė XXI a.* 1-ojo dešimtmečio pradžia pavaizduota kaip rusų literatūros „atgimimas“) bei susitelkimas tik į dabartį ir artimiausią ateitį¹³⁴. 2005–2006 m. Rusijos leidyklos vieną po kito išleido tris romanus–antitopijas, vaizduojančias artimiausių metų įvykius: Sergejaus Dorenko *2008*,

132 Л. Гудков, «Антисемитизм и ксенофобия в постсоветской России», in: Л. Гудков, *Негативная идентичность*, p. 183; А. Левинсон, «Нехаризматическая популярность», in: А. Левинсон, *Опыт социологии*, p. 616–629; А. Левинсон, «Кавказ» подо мною: Краткие по формированию и практическому использованию «образа врага»..., in: *Образ врага*, Москва: ОГИ, 2005; Г. Зверева, «Чеченская война в дискурсах массовой культуры России...», in: *Образ врага*. Be antikaukazietišku baimių, išanalizuotų šiuose darbuose, verta paminėti dar vieną ksenofobijos šiuolaikinėje Rusijoje aspektą – žiniasklaida isteriškai puola Ukrainą, Gruziją bei (kiek mažiau) Moldovą. Puolimas susijęs su vakarietiška šių buvusių tarybinių respublikų orientacija bei pretenzijų Rusijos valdžiai iškėlimu, visų pirma – su reikalavimu panaikinti karines bazes ir/arba neberemti vietinių separatistų.

133 Apibrėžimas pateiktas Dmitrijaus Olšanskio (Д. Ольшанский, «Как я стал черносотенцем», *Ex Libris НГ*, 2001 04 11). Anksčiau panašius pareiškimus, nors ir iš kitokių ideologinių paskatų, labiau *ressentiment’*inio pobūdžio, reguliariai kartojo Vladimiro Novikovo, Alos Lатынинос ir daugelio kitų straipsniai. Olšanskio definicijai griežtai ir teisėtai oponavo Stanislavas Lvovskis, vienas ryškiausių „10-ojo dešimtmečio kartos“ poetų ir prozininkų (С. Львовский, «Это зоология», http://old.russ.ru/krug/20020412_lvov.html).

134 Svarbu, kad net puikus, mano galva, Michailo Šiškinio romanas *Veneros plaukas (Венера волос)*, kuriame Rusijos XX a. istorija tampa daugiasluoksnės refleksijos ir mitologizavimo objektu, Rusijos 9-ąjį dešimtmetį pristato tik kaip seką hiperrealistiškai pavaizduotų katastrofų, kurias pagrindiniam herojui – Šveicarijos pabėgėlių tarnybos vertėjui – pasakoja norintieji gauti prieglobstį.

Olgos Slavnikovos 2017 bei Eduardo Krasnianskio ir Aleksandro Smolenskio *Įkaitas* (Заложник)¹³⁵. Istorija pateikiama kaip atskirų epizodų seka, o nuorodos į istoriją pasirodo tada, kai reikia legitimuoti „dabartį“, nutrinančią savus ir svetimus pėdsakus. Šis ištrynimasis skiriasi nuo analogiškų variantų Vakarų „spektaklio visuomenėse“, aprašytų Guy Debord'o, ir nuo „greičio politikos“, išanalizuotos Paulo Virilio: tiek estetinį, iš nuotolio, istorijos suvokimą, tiek siekį pamiršti nesena praeitį grindžia kolektyvinis „virtualaus visuomenės konsolidavimosi“ socialinis afektas¹³⁶.

Atminties „trynimasis“ Prochanovo kūrinuose reiškiasi įvairiai. Paprasčiausią atvejį kiek anksčiau pademonstravo septynžvakės ir Jakimankos gatvės pavyzdžiai: aukštos stačiatikybės vertės kaip nacionalinės rusų religijos teigimas vyksta ignoruojant konkrečias religines realijas. Subtilesnė forma – klasikinių literatūros kūrinių citavimas, keičiant originalo prasmę į priešingą. Pavyzdžiui, Prochanovo romanas *Užrašas* tiesiogiai nukreipia mus į Nabokovo romaną *Dovana*: užrašas-apreiškimas, kurį Ivano Didžiojo varpinėje skaito pagrindinis romano herojus Korobeinikovas, „Dievas yra. Tu mirsi. Rusija – kankinė“ yra atvira aliuzija į *Dovanos* epigrafą („...Rusija – mūsų tėvynė. Mirtis neišvengiama“). *Dovana* šlovina savarankišką, politinių aplinkybių nenugalimą menininko asmenybę ir kūrybos laisvę, tačiau *Užrašas* yra rašytojo-agitatoriaus apologija, kurioje jis norėdamas išgelbėti tarybų valdžią, žadančią neregėtą technikos progresą, atsiskaito bendrauti su nonkonformistais ir neoficialaus meno atstovais¹³⁷.

Dar vienas atminties trynimo būdas – naudoti stilistinius šiuolaikinių autorių atradimus, puolant juos pačius. Taip 10-ajame dešimtmetyje Prochanovą aiškiai paveikė apokaliptinio istorinio reportažo stilistika, išbandyta Solženicyno epopėjoje *Raudonasis ratas*. Groteskiškas, hiperbolizuotas tikrų istorinių veikėjų išvaizdos ir manierų vaizdavimas, jų lyginimas su gyvūnais – visa tai darė įtaką

135 2008 – leidykla „Ad Marginem“, 2017 ir *Įkaitas* – leidykla „Вагриус“.

136 Atmosferą, sukeliama šio socialinio afekto, A. Levinsonas pavadino „totalizmu“. Žr.: А. Левинсон, «Надолго ли?». Taip pat žr.: И. Кукулин, «Every trend makes a brand», p. 257.

137 Štai kaip tai interpretuoja Danilkinas: „*Užrašas* – tai romanas apie Prochanovo kelią Šolochovo link, apie valstybinio rašytojo genezę. Stipria asmenybe tampa ne tas, kas ims nekęsti megamašinos ir pradės kerštauti už nuoskriaudas, padarytas tėvų kartai, o tas, kas žinodamas apie pavojų, kurį kelia megamašina, vis tiek eis tarnauti jai, nes tik ji gali užtikrinti žemą temperatūrą šaldytuvui su virusais, teritorinį vientisumą šaliai ir tėvų prikėlimą“ (Л. Данилкин [Rec.: кн. А. Проханов, *Надпись, Афшиа*, 2005 06 02] (<http://msk.afisha.ru/books/book/?id=6896642>)).

politinių šiuolaikinės Rusijos veikėjų vaizdavimui romane *Ponas Heksogenas* ir kitose Prochanovo knygoje. Tačiau, kaip jau minėta, romane *Kreiserio sonata* Solženicynas gauna vardą *Со-Лжеу*¹³⁸.

Prochanovas apskritai lengvai adaptuoja bet kokius stilius. Tikriausiai vienas iš tokios adaptacijos tikslų – pateikti savo kūrinį kaip „madingus“ ir „aktualius“. Pavyzdžiui, beveik pačioje naujojo Prochanovo romano *Politologas* (Maskva: Ультра.Культура, 2005) pradžioje pasirodo metafora, perkelianti mitologinį Sorokino romano *Ledas* siužetą į tarybinės politinės parabolės registrą vulgarizuojant Arkadijų Gaidarą:

FST agentai pranešė per raciją apie paslaptinę skrynią, slaptą dėžutę, judančią kartu su minia, saugojamą kaip brangiausia relikvija, kaip „raudonojo kryžiaus“ dalelės. Ši skrynia saugojo neįprastus rubino spalvos kristalus, stebuklingo meteorito, atskridusio į žemę iš nežinomų gelmių ir nukritusio rusų lygumose, kruopeles. Jo kritimo vietoje atsirado TSRS, smūgio bangos pasklido po pasaulį, rubino spalva nuspalvindamos kontinentus ir šalis. Dabar, po komunizmo kracho, skrynia su kristalais liko saugoti „raudonąją prasmę“. Kruopelė įkris į mažą upeliuką, ištirps kaip kalio permanganatas. Nuspalvins purpuru ežerus ir upes, vandenynų ir jūrų gelmenis, ir komunizmas atgims.

Legitimuojant Prochanovą naudojamas istorijos estetizavimo metodas. Taip grožinis tekstas pretenduoja pakeisti istoriją. Pateiksime tris panašias citatas iš straipsnių apie romaną *Užrašas*. Vladimiras Bondarenko:

Tai iš tiesų tikras literatūrinis romanas, visos visuomenės panorama, avangardinis Tolstojaus „Karo ir taikos“ variantas [sic! – IK]. Susitinka įvairiausios ideologijos, visiškai priešingi visuomenės modeliai. Tai išbaigtas visų ratelių ir bendruomenių, susiformavusių virtuvėse ir dailininkų dirbtuvėse, užsienio žurnalistų ir tarybinės aukštuomenės damų laisvamanių salonuose, kiemsargių su dviem universitetiniais diplomais bei kūrėjų, rašančių filosofinius traktatus, užkaboriuose, meninis atlasas. Viskas taip ir buvo.¹³⁹

138 Beje, požiūrį į bet kurią figūrą Prochanovui diktuoja nūdienu ir retoriniai konkretus teksto uždaviniai: straipsnyje apie tai, kaip jaunimo judėjimas „Žengiantys kartu“ persekioja Vladimirą Sorokiną, Prochanovas išgiria Sorokiną kaip šiuolaikinį Solženicyną, oponuojantį Rusijos valdžiai (A. Проханов, «Национальные особенности охоты на писателей», *Завтра*, 2002 06 16).

139 В. Бондаренко, «Путь без конца», *Литературная газета*, 2005 09 05–11, Nr. 41.

Levas Danilkinas:

Nuostabu, kaip Korobeinikovas – atrodytų, tipiškas reflektuojantis inteligentas iš Vailio ir Geniso knygos apie 60-uosius – iškrenta iš visų *šestidesiatnikų* stereotipų. „Užrašas“ pateikia iš pricipo kitokį, vidinį požiūrį į tuos žmones, kurių visuomeninis politinis gyvenimas nesiribojo verstiniu Hemingvėjumi ir daina *Лыжи у печки стоят*. Anot „Užrašo“, tai buvo epocha, kuomet aktyviai formavosi ideologinis devintojo dešimtmečio pabaigos landšaftas. Būsimų epidemijų – rusų fašizmo, žydų nacionalizmo, Andropovo reformizmo, stačiatikių radikalizmo – štamus sovietinis gaubtas saugojo tarsi užšaldytus.¹⁴⁰

Antonas Kostyliovas:

Prochanovo retrospekcija nukreipta į tą šalies istorijos momentą, kuomet buvo formuluojamas ideologijų, tapusių šiuolaikine politika, spektras. Civiliai intelektualai, partiniai ideologai, Mamlejevo bastūnai, stačiatikių atsiskyrėliai, respektabilūs liberalai, šypsulingi fašistai – pažįstami iš dešimtojo dešimtmečio veidai tada įgavo formą, svorį ir sodrumą.¹⁴¹

Visi trys fragmentai atpasakoja romano siužetą iš epinės distancijos (tarsi iš tiesų būtų kalbama apie *Karą ir taiką*), kuri numato lygiavertes vaizduojamas jėgas, jų skirtumai turėtų būti reikšmingi tik estetinė prasme. Visais trim atvejais ši efektą išgauna vardijimo intonacija: „rusų fašizmas, žydų nacionalizmas, Andropovo reformizmas“ (arba „stačiatikių atsiskyrėliai, respektabilūs liberalai, šypsulingi fašistai“) pasirodo besą vienodai galimi ideologiniai reiškiniai.

Kostyliovas mano, kad *Užrašas* – „artikuliuotas ir nuoseklus ideologinis pareiškimas, kokių rusų literatūroje pastaraisiais metais buvo tik du: Pelevino romanas *Šventoji vilkolakio knyga* (*Священная книга оборотня*) ir [Dmitrijaus] Bykovo *Ortografija* (*Орфография*). Visi trys aptaria santykį su valdžia, formuodami pakankamai išsamų reakcijų spektrą“¹⁴². Kritikas nė neužsimena, kad trys jo minimi romanai vaizduoja (nors ir mitologizuodami bei keisdami prasminius

140 Л. Данилкин, *op. cit.*

141 А. Костылев [Rec. kn.: А. Проханов, *Надпись*], http://www.sferamm.ru/patterns/main.php?handle=pattern_block_12&category_id=3&id=1224&back_id=16&page_id=67

142 *Ibid.*

akcentus) visiškai skirtingas istorines situacijas, suteikiančias visiškai skirtingas galimybes herojų santykiams su „valdžia“. *Ortografijos* veiksmas vyksta maždaug 1918–1921 m., *Užrašo* – 1960-aisiais, *Šventosios vilkolakio knygos* – 2000-ųjų pradžioje. Tokiu būdu visi šie laikotarpiai taip pat išvardijami kaip lygiaverčiai. Nors kiekvienas istorinis romanas visada „turi mintyje“ dabartį, tokių skirtingų XX a. istorijos laikotarpių ignoravimas parodo, kad kritikas laikosi epinės – estetizuojančios! – distancijos, žvelgdamas į naująją Rusijos istoriją. Analogišką funkciją Danilkinio tekste atlieka žodis „epidemija“, perkeliantis kritiką į šaltakraujų metraštininko poziciją. Tai būtų priimtina kalbant, pavyzdžiui, apie XIX a. problemas, tačiau naujausioji Rusijos istorija reikalauja kitokio, neepinio, požiūrio: joje būta per daug įvykių, uždraustų minėti arba iškreiptų. „Išstumti“ jie grįžta neišaiškinta trauma, atsiliepia dabarčiai. Suvokti juos galima tik formuojant asmeninę etinę reakciją.

Deklaruodami siekį demitologizuoti istoriją („viskas taip ir buvo“), cituoti kritikai diskredituoja liberalią 7-ojo dešimtmečio atmosferos dimensiją, kuri yra esminė norint suprasti šį laikotarpį. Bondarenko vaizduoja liberalizavimo padarinius kaip „visuomenės ideologijos“ skilimą, neva turėjusį katastrofinės pasekmes¹⁴³. Danilkinas atmintį apie liberalią epochos dimensiją suveda tik į Hemingvėjaus skaitymą ir bardų dainas. Šis apeliavimas į imperinę istoriosofiją (Bondarenko) arba mitologizuotas, itin supaprastintas istorinės atminties formas (Danilkinas) leidžia pamiršti įvairialypes 7-ojo dešimtmečio pradžios liberalizavimo pasekmes – visų pirma, laisvą mintį ir nonkonformistinį meną¹⁴⁴.

Neatsitiktinai romane *Užrašas* istorinės atminties rekonstrukcija virsta jos simuliakru. Pagrindinė neoficialaus meno erdvė, pristatyta romane, yra Jurijaus Mamlejevo (romane – Malejevo) salonas, kurio dalyviai vaizduojami kaip istoriškai marginalai ir egzotiški etiniai išsigimėliai, apskritai – „pogrindžio žmonės“

143 „...Prieštaringa epocha, kuomet visuomenės ideologija akivaizdžiai ritosi žemyn, o technologinė, net ir socialinė pažanga tebeaugo pasaulyje neregėtais tempais...“ (B. Бондаренко, *op. cit.*).

144 Savo darbuose Nikolajus Mitrochinas ne kartą yra atkreipęs dėmesį į tai, kad dabartinė Rusijos 7–10-ojo dešimtmečių istorijos versija parašyta daugiausia iš liberalios inteligentijos pozicijų ir turi būti koreguojama. Tačiau Prochanovo romanas ir minėtų autorių straiptiniai nedekonstruoja šio istorinio kanono: jie nenurodo (skirtingai nuo Mitrochino), iš kokios socialinės grupės pozicijų aprašyti romano įvykiai. Tai oficialių, „antivakarietiški“ nusiteikusių tarybinių rašytojų, laikančių save pagrindiniais didžiosios rusų literatūros įpėdiniais, pozicija. Ne veltui romano herojus Korobeinikovas pavyzdžiu pasirenka Michailą Šolochovą.

Dostojevskio prasme. Patologiškas psichinis „pogrindis“ ir 7-ojo dešimtmečio meninis avangardas tampa sinonimais, o tai stipriai iškreipia tikrąjį vaizdą, kiek jį galima rekonstruoti pagal memuarus ir istorinius tyrimus.

Pradėdamas romanu *Čečėniškas bliuzas* (1996) Prochanovas atnaujino savo 9-ojo dešimtmečio pabaigoje paliktą strategiją. Senieji Prochanovo romanai vieną po kitos vaizdavo specialiąsias operacijas už TSRS ribų. Naujieji jo kūriniai yra nuoseklus mitologinis komentaras įvykių, kuriems daug dėmesio skyrė spauda ir kurie yra suvokiami kaip smūgis nacionaliniam Rusijos visuomenės tapatumui, pavyzdžiui, Čečėnijos karas (*Čečėnijos bliuzas* ir *Žengiantys naktį*), namų sprogdinimai Maskvoje 1998 m. (*Ponas Heksogenas*), įkaitų su laikymas per miuziklą „Nord-Ost“ bei povandeninio laivo „Kurskas“ katastrofa (*Kreiserio sonata*), teroristinis aktas Beslane (*Politologas*). Prochanovas nuolat pasitelkia ksenofobines, „šamokslines“ įvykių versijas: pavyzdžiui, romane *Kreiserio sonata* Rusijos povandeninis kreiseris (= „Kurskas“) žūva susidūręs su amerikiečių povandeniniu laivu „Colorado“. Žinia, šią versiją spauda aktyviai skleidė net tada, kai tapo plačiai žinoma tikroji įvykio priežastis (savaiminis torpedos sprogdymas paleidimo mechanizme). Ši seka pateikia šiuolaikinės Rusijos istoriją kaip mirtinų kataklizmų, kuriuos sąlygoja slaptų jėgų kova, seriją lygiai taip pat, kaip dabarties istoriją interpretavo Prochanovo romanai iki persitvarkymo laikų¹⁴⁵.

Vaizduoti naujausiųjų laikų istoriją kaip atskirą „stresogeninių zonų“ seką, tikriausiai yra pats paprasčiausias ir efektyviausias metodas mitologizuoti istoriją. Šis mitologizavimas tampa dar efektyvesnis, kai Prochanovas pasitelkia mistinės parabolės estetiką – žanro, kuris įgijo svarbą 10-ojo dešimtmečio pabaigoje, o XXI a. 1-ojo dešimtmečio pradžioje staiga paplito masinėje kultūroje. Žinomiausia konspirologinė parabolė, priklausanti masinei kultūrai, yra Sergejaus Lukjanenko romanų serija apie „šviesiųjų“ ir „tamsiųjų“ magų kovą bei jų neišvengiamą bendradarbiavimą.

145 Prochanovo apologetų darbuose tai interpretuojama štai taip: „Aikštingas aktualumas. Sąmoningas pasirengimas atsakyti į istorijos iššūkius. Tai skatina kurti kraštutines nuomones, charakterius ir situacijas, palygintinas su Dostojevskio, kuris lygiai taip pat paskirstydavo tarp personažų programinius manifestinius teiginius“ (В. Локотков (С. Шаргунов, slapyvardį atskleidė citatų apie romaną rinkinys *Rytojaus* laikraštyje), «Дарственная «Надпись», *Ex Libris HT*, 2005 08, Nr. 31). Sergejus Šargunovas – rašytojas, „Tėvynės“ partijos jaunimo skyriaus pirmininkas.

Prochanovo ir jį legitimuojančių kritikų strategijos yra „iškišimo“ [подмена] strategijos. Ir Prochanovas, ir Duginas pereidami į isteblišmentą išoriškai adaptavosi, tačiau ši adaptacija nepakeitė jų pažiūrų esmės. 2000-aisiais Duginas pradėjo viešai pasisakyti prieš „provincialų nacionalizmą“¹⁴⁶, tačiau jo naujausioje knygoje galima aptikti įprastą agresyvių antiliberalių ir antižydiškų lozungų kompleksą¹⁴⁷:

Galima teigti, kad šiuolaikiniame pasaulyje dominuoja būtent liberalus kapitalistinis modelis, taigi „Mirusios Galvos Ordinas“ beveik visiškai pasiekė savo senąją tikslą – įsteigti planetoje mėnulio karalystę, „kiekio“ ir mechaninių negyvų įstatymų karalystę. Pastaraisiais metais galutinis „Mirusios Galvos Ordino“ projektas įgavo „naujosios pasaulio tvarkos“ doktrinos pavidalą. [...] Be abejo, „naujosios pasaulio tvarkos“ centrą sudaro eschatologinės pranašystės pasaulinio judaizmo, labiausiai išbaigtos kreacionistinės „abraomiškosios“ religijos, kuri kartu su Izraelio valstybės atkūrimu vienareikšmiškai paskelbė naujos mesijinės epochos pradžią judėjams ir visam pasauliui. „Ketvirtosios diasporos“ pabaiga ir visų judėjų ortodoksų „alija“ yra ne kas kita, kaip aiškus ženklas, kad netrukus išvysime Mašiachą ir istorijos pabaigą. Nacionaline prasme judėjams Mašiacho apreiškimas reiškia judėjišką diktatūrą visoms „gojų“ tautoms, o „gojai“ judaizme yra ne tik visi nežydai, bet metafiziškai visos „manifestacionistinės“ tradicijos, judėjų prilyginamos „stambeldyste“ ir „daugiadiesty“:

[...]

Naujasis Kryžiaus Žygis paskelbtas jau dabar. Prie vėliavos su saulės ir polio simbolika suteka ištikimų Šiaurei, ištikimų Širdžiai upokšniai. Tai revoliucionieriai ir anarchistai, konservatoriai ir militaristai, „raudonieji“ socialinio teisingumo šalininkai ir „juodieji“ dvasinės hierarchijos gynėjai, krikščionys ir materialistai, Rytų vaikai ir Vakarų sūnūs, kuriuos vienija nesuvokiama aistra ir antžmogiška neapykanta. „Širdies“ armijos, Meilės armijos, naujosios Aušros skleidėjai pakils iš Šiaurės į Pietus, iš krikščioniško baltųjų tautų pasaulio į mėnulio semitų, judėjų ir saracėnų žemes. Į

146 Kalba, pasakyta Eurazijos jaunimo sąjungos mitingė Maskvoje 2006 02 23 (beje, iškalingas mitingo pavadinimas – „Mūsų batas šventas“).

147 Nepaisant to, kituose tekstuose Duginas pagarbiai cituoja radikaliai konservatyvius antikarietiškus pažiūrų Izraelio autorius (visų pirma Avigdorą Eskiną – žr., pvz.: <http://www.evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=2930>), naudodamas jų tekstus kaip argumentus savo konstrukcijose.

Paskutinįjį Žygį žengs Saulės kariai, prisidengę Chaoso kaukėmis prieš „naujosios pasaulio tvarkos“ steigėjus ir slepiančius aukščiausių Hierarchijos dėsnių, šviesios angeliškos dangiškosios tvarkos žinojimą savojo „Aš“ gelmėse.¹⁴⁸

Naujuosiuose Prochanovo romanuose, skirtuose dabar ir „liberaliam“ skaitytojui, antisemitinių išpuolių taip pat nebėra (*Pono Heksogeno* romane tokių išpuolių apstu), tačiau judofobinė retorika išliko jo straipsniuose *Rytojaus* laikraštelyje, skirtame jo ankstesnei auditorijai. Pavyzdžiui, viename nesenų redakcinių straipsnių Anatolijus Čiubaisas, Nikolajus Svanidzė ir žurnalistas Aleksandras Minkinas paniekinamai pavadinti „kahalu“¹⁴⁹.

„Iškišimo“ strategija ypač pavojinga todėl, kad kritikai, žurnalistai ir politiniai technologai dažnai pateikia dabartinę Prochanovo veiklą kaip dalį plataus opozicinio kultūrinio politinio fronto, kuris nukreiptas prieš autoritarinį valstybės elitą ir kuriam atstovauja, pavyzdžiui, svarbiausi autorinių radijo stoties „Echo Moskv“ programų vedėjai. Jau anksčiau buvo parodyta, kad Prochanovo estetikos tikslai visiškai sutampa su to paties elito pasaulėvaizdžiu. Fiktyvus „opozicingumas“ griaua etinius ir estetinius kriterijus, kurie galėtų būti veiksmingi formuojant iš tiesų nonkonformistinę kultūrinę bendruomenę, o tapatumo fetišizavimas Prochanovo romanuose iš anksto blokuoja galimybę aptarti visuomenines šiuolaikinės Rusijos problemas. Legitimavus Prochanovą kaip novatorių, šios ligos pasklinda po visą literatūros lauką.

P.S.

Akivaizdu, kad literatūros lauko procesai glaudžiai susiję su kitų sferų įvykiais. Sąmoningai šiame straipsnyje neminėju, kad XXI a. 1-ajame dešimtmetyje Rusijoje vis dažniau sumušami kaukaziečiai, romai ir užsieniečiai, kad vis aktyvėja nacionalistinės jaunimo grupės, kad pasitaiko abejingo ar prijaučiančio milicijos ir teisėsaugos požiūrio į agresyvius šovinistus. Šio straipsnio tikslas – ne visuo-

148 А.Г. Дугин, «Крестовый поход Солнца», in: А.Г. Дугин, *Конспирология*, Москва: Арктогея, 2005. Pirmoji straipsnio publikacija: *Милый ангел*, 2000, Nr. 2. Cit. pagal: <http://arcto.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=1339#13>. Paryškinta Dugino.

149 А. Проханов, «Дальше – биофашизм».

meninių, o kultūrinių procesų analizė. Tačiau norint suprasti, kaip šiuolaikinėje Rusijoje sąveikauja literatūra ir politika, reikia papasakoti apie įvykius, susijusius su vadinamojo „Gelmano sąrašo“ publikacija¹⁵⁰.

2006 m. kovą dailės kūrinių verslininkas, daugybės parodų organizatorius ir politinių technologijų specialistas Maratas Gelmanas iškabino savo bloge *LiveJournal*¹⁵¹ aršiausių šiuolaikinės Rusijos ultradešiniųjų politikų sąrašą. Vėlesniame įrašė tame pačiame bloge Gelmanas prisipažino, kad sąrašą jo prašymu sudarė žmogaus teisių gynėjas Vladimiras Pribylovskis. Teksto pavadinimas „masalas prieš miegą: mes čia irgi sąrašėlius sudarinėjame :)))“ nurodė į daugybę „antirusiškų elementų“ sąrašų, reguliariai visokiausiomis progomis publikuojamų šovinistinėje spaudoje. 2006 m. balandžio 3 d. įrašė Gelmanas paskelbė, kad sąrašas buvo parengtas jo sukurto visuomeninio judėjimo „Internacionalas“ spaudos konferencijai (prieš tai 2004 m. Gelmanas bendradarbiavo su kraštutine dešiniąja partija „Tėvynė“ (*Родина*) ir buvo vienas iš jos ideologinės programos autorių). Tad išankstinė publikacija internete buvo „pilotinė“, tikrinanti potencialių skaitytojų reakcijas. Gelmanas redagavo sąrašą visą laiką, kol jis „kabėjo“ internete. Iš internetinių diskusijų galima suprasti, kad tame sąrašė iš pradžių buvo minimi Prochanovo, Dugino ir Limonovo vardai, tačiau vėliau dingo. Limonovo vardas buvo išbrauktas iš sąrašo po to, kai vienas iš oponentų papriekaištavo: „Internacionalisto ir libertaro Limonovo vardas šiame sąrašė verčia suabejoti sąrašo korektiškumu. Galbūt tai tokia mintis – pradėti nuo obskurantistų, o tada šlieti prie jų visus, kas nepatinka Kremlui? Kaip kad kadaise visi buvo ‚lenkų šnipai‘ arba ‚kairieji nukrypėliai‘.“¹⁵² Ideologiškai artimas Duginui publicistas Arkadijus Maleris nustebęs paklausė: „Duginas kursto tautinę nesantaiką?“ Gelmanas į tai teisingai atsakė – „civilizacinė“, tačiau Dugino vardas vis dėlto dingo iš sąrašo.

Netrukus po šios diskusijos Gelmanas pranešė savo bloge, kad skaito naujo Prochanovo romano *Laivas „Josifas Brodskis“* rankraštį¹⁵³ ir yra nustebintas, kad Rusijos Prezidento administracijos vadovo pavaduotojas Vladislavas

150 Beje, pats Gelmanas teigia, kad „Gelmano sąrašų“ vertėtų vadinti ne šį dokumentą, o jo sudarytą svarbiausių Rusijos menininkų rejestrą (<http://www.guelman.ru/artists/>).

151 <http://galerist.livejournal.com/428362.html>. Įrašai iš *LiveJournal* cituojami pagal 2006 m. balandžio 5 d.

152 <http://galerist.livejournal.com/428362.html?thread=9968202#t9968202>

153 Romaną 2006 m. gegužę išleido leidykla „Ультра.Культура“.

Surkovas¹⁵⁴ šiame romane pavaizduotas, Gelmano manymu, perdėm teigiamai: „Tikriausiai visi nuspręs, kad Prochanovas parsidavė. Reikia Slavai parodyti“¹⁵⁵ („Slava“ turbūt vadinamas Surkovas). Toks rūpinimasis Prochanovo reputacija ir jo pašalinimas iš sąrašo naujojo neva antifašistinio visuomeninio judėjimo pristatymo išvakarėse rodo, kad organizuoti vieši išpuoliai prieš šiuolaikinius rusų šovnistus literatūroje ir politikoje dažnai (nors ir nebūtinai) yra simuliakrai. Jie kuria išorinę ideologinę atramą taktiniams atskirų valdančio elito grupių veiksmams.

Pirma publikacija tinklapyje Polit.Ru: http://www.polit.ru/culture/2007/04/08/kukproh.html#_edn62

Vertė

NATALIJA ARLAUSKAITĖ

---

154 Gelmano nuomone, būtent Surkovas buvo pagrindinis personažo, vardu Esaūlas, prototipas.

155 <http://galerist.livejournal.com/443334.html>

Revolution of Frayed Dragons: the Ultra-Right Idea as Imitation of Nonconformism

Summary

At the beginning of the 21st century, a new phenomenon emerged in the public life of Russia: some media began presenting ultra-right, nationalist, and anti-Semitic views as nonconformist or even avant-garde (in the aesthetic sense). Not all media joined this campaign, for instance, many journalists and literary critics protested against ultra-right writer Alexander Prokhanov's awarding of the Russian literary prize "National Bestseller" to for his novel *Mr. Hexogen*. However, complicated social and cultural reasons, that led to legitimation of ultra-right ideas as nonconformist, have not been comprehended. This paper deals with some of them: usage of ultra-right slogans as libertarian by a part of Russian counterculture of the 1990s; the growth of xenophobia in the Russian society of the late 1990's; the depletion of the models of literary reception generated during the Soviet time (except those developed in the surroundings of insubordinate to censorship or unpublished literature).

Key words: nonconformism, National Bolshevism, sociology of literature, Alexander Prokhanov.
